

Yolsuzluk ve İnsan Hakları:

Pratik Bir Kılavuz

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER

german
cooperation
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

Gayri Resmi Çeviri
Bu Kılavuz Esit Haklar İçin İzleme Derneği Tarafından Türkçeleştirilmiştir.
Kaynak Gösterilerek Kullanılabilir.

Yolsuzluk ve İnsan Hakları:

Pratik Bir Kılavuz

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER

german
cooperation
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

Teşekkür

OHCHR, bu Pratik Kılavuza yaptığı önemli katkılardan dolayı Notre Dame Üniversitesi Hukuk Fakültesi Küresel İnsan Hakları Kliniği'ne, özellikle de Fakülte Direktörü Profesör Diane Desierto'ya, Araştırma Görevlisi Faisal Yamil Meneses'e ve Lisans Öğrencisi Stajyeri Daniel Mooney'e, ayrıca Mayıs 2025'te bir danışma yuvarlak masa toplantısı düzenledikleri için teşekkür eder.

OHCHR ayrıca, bu Pratik Kılavuz'un geliştirilmesinin ilk aşamalarında katkıda bulunan Doçent Cecily Rose, Prof. Dr. Dr. H.C Anne Peters ve Araştırma Görevlisi Leon Seidl'e de teşekkür eder. Son olarak, OHCHR, belgenin gözden geçirilmesi için zaman ayıran Profesör Naomi Roht-Arriaza'ya da teşekkür eder.

Bu Pratik Kılavuz, Alman Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı'nın (BMZ) Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH aracılığıyla sağladığı hibe sayesinde hazırlanmıştır.

Bu Pratik Kılavuz, yukarıda adı geçen kuruluşların veya kişilerin görüşlerini yansıtmada iddiasında değildir. Herhangi bir hatadan OHCHR sorumludur.

İçindekiler

I.	Giriş.....	1
II.	Yolsuzluğun İnsan Hakları Üzerindeki Etkileri.....	3
1.	Yolsuzluk ve İnsan Hakları Arasındaki Kavramsal Bağlantılar	4
2.	Yolsuzluğun İnsan Haklarının Kullanımına Olan Olumsuz Etkilerinin Niteliği ve Kapsamı.....	5
2.1	Yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına yönelik doğrudan olumsuz etkileri	7
2.2	Yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına dolaylı olumsuz etkileri	7
2.3	Yolsuzluğun insan haklarının olumsuz şekilde kullanılmasına üzerindeki dolaylı etkileri	7
3.	Yolsuzluğun belirli insan haklarının kullanılmasına olumsuz etkisi	8
3.1	Yeterli yaşam standardı hakkı.....	8
3.2	Gıda hakkı	10
3.3	Sosyal güvenlik hakkı.....	11
3.4	Sağlık hakkı.....	12
3.5	Eğitim hakkı	13
3.6	Eşitlik ve ayrımcılık yapmama	14
3.7	Adil yargılanma ve etkili hukuk yolu hakkı.....	15
3.8	Siyasi katılım hakkı.....	16
3.9	Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı	17
4.	Yolsuzluğun belirli hak sahipleri gruplarının insan haklarından yararlanması üzerindeki olumsuz etkisi ...	18
4.1	Kadınlar ve kız çocukları	19
4.2	Çocuklar	21
4.3	Yaşlılar.....	22
4.4	Göçmenler	23
4.5	Engelliler	24
4.6	LGBTQI+ bireyler	24
4.7	Özgürlüğünden mahrum kişiler	26
4.8	Yerli halklar	27
4.9	İrksal, etnik, dini veya dilsel azınlıklar	28

4.10	Aşırı yoksulluk içinde yaşayan kişiler	30
5.	Sistemik Yolsuzlukla Bağlantılı İnsan Hakları İhlalleri	31
<hr/>		
III.	İnsan Hakları Yükümlülükleri ve Yolsuzluk.....	32
1.	İnsan haklarına saygı yükümlülüğü	32
2.	İnsan haklarını koruma yükümlülüğü	33
3.	Yerine getirme yükümlülüğü.....	34
<hr/>		
IV.	Yolsuzlukla Mücadelede İnsan Hakları Temelli Yaklaşım	36
1.	İnsan Hakları Temelli Yaklaşımın Avantajları	37
2.	İnsan hakları temelli ve ceza hukuku yaklaşımlarının bütünleştirilmesi	38
<hr/>		
V.	Yolsuzluk ve İnsan Hakları Sorunlarının Çözümünde Küresel Kurumsal Roller ..	40
1.	İnsan Hakları Konseyi	40
2.	İnsan Hakları Konseyi Mekanizmaları	42
2.1	Evrensel Periyodik İnceleme	42
2.2	Özel Usuller	42
3.	İnsan Hakları Antlaşma Organları.....	43
4.	Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi ve Taraf Devletler Konferansı	46
<hr/>		
VI.	İnsan Haklarının Korunmasında Yolsuzluk Davalarının Rolü	51
<hr/>		
VII.	Yolsuzlukla Mücadelede İşletmelerin Sorumlulukları .	55
1.	Özel Sektör ve Yolsuzluk-İnsan Hakları İlişkisi.....	56
1.1	Yolsuzlukla ilgili insan hakları ihlallerine ilişkin kurumsal sorumluluk	57
1.2	Kurumsal Durum Tespiti ve Yolsuzluğun Önlenmesi	59
<hr/>		
VIII.	Yolsuzlukla Mücadelede İnsan Hakları Temelli Yaklaşımın Kullanılması	
	Yolsuzlukla Mücadele	60
1.	İnsan hakları savunucuları ve medyanın haklarının güvence altına alınması	62
2.	Yolsuzlukla mücadele ederken insan haklarının korunması	64

I. Giriş

“Yolsuzluk, toplumlar üzerinde çok çeşitli yıkıcı etkileri olan sinsi bir vebadır. Demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü zayıflatır, insan hakları ihlallerine yol açar, piyasaları bozar, yaşam kalitesini düşürür ve organize suç, terörizm ile insan güvenliğine yönelik diğer tehditlerin yaygınlaşmasına zemin hazırlar”¹

Yolsuzluk, tüm insan haklarının kullanılmasını olumsuz yönde etkiler. Devletlerin insan hakları yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesini zayıflatır. Yolsuzluk ve buna bağlı yasadışı finansal akışlar, kısıtlı kamu gelirlerini başka yönlere saptırır ve sağlık, barınma ve eğitim gibi temel hizmetler için ayrılan kamu bütçelerini tüketir. Yolsuzluk, eşitsizlikleri doğurur ve derinleştirir. Bu durum, engelli kişiler, göçmenler, çocuklar, gençler, yaşlılar, LGBTIQ+ bireyler, yerli halklar ile ulusal veya etnik, dini ve dilsel azınlıklara mensup kişiler ya da ekonomik durumları nedeniyle ayrımcılığa maruz kalanlar dahil olmak üzere, ayrımcılığa maruz kalan bireyleri ve toplulukları orantısız bir şekilde etkilemektedir; ayrıca bu etkiler genellikle toplumsal cinsiyet ve ırk temelinde daha da şiddetlenmektedir.

.Bu nedenle, yolsuzlukla mücadele çabalarının sürdürülebilir ve başarılı olmasını sağlamak için insan hakları hayati önem taşır. İnsan haklarına dayalı yolsuzlukla mücadele eylemleri, toplumda, bireyler arasında, kurumlar arasında ve karar vericiler arasında güveni artırır. Bu eylemler, mağdurlar için adalet ve telafi sağlanmasına yardımcı olur ve kolluk faaliyetlerinin ötesine geçer. Ayrıca, insan haklarının korunması, yolsuzluğun önlenmesi ve ele alınması için kritik öneme sahiptir.

Dolayısıyla yolsuzluk, bir insan hakları meselesidir. Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi (UNCAC), taraf devletlerin yolsuzlukla mücadele tedbirlerini kabul etmelerini ve uygulamalarını gerektirir; bu, söz konusu tedbirlerin insan hakları yükümlülükleriyle tutarlı bir şekilde uygulanmasını gerektirir.

1 Birleşmiş Milletler, “Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi’nin Genel Kurul tarafından kabul edilmesine ilişkin Genel Sekreter’in açıklaması”, 31 Ekim 2003.

İnsan Hakları Konseyi, 2011 yılından bu yana yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkisini incelemektedir. 2015 yılında, İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi, uygulamada yolsuzlukla mücadele tedbirleri ile insan haklarına dayalı bir yaklaşım arasında bağlantı kurulmasının önemini vurgulamıştır. Kabul edilen çeşitli kararlar, insan hakları ile yolsuzlukla mücadele çabaları arasındaki bağlantının farklı unsurlarını ele alarak normatif gelişime katkıda bulunmuştur.² İnsan Hakları Konseyi'nin görevlerini temel alan ve bunları tamamlayan bu Pratik Kılavuz, yolsuzluk ile insan hakları arasındaki bağlantıların anlaşılmasını desteklemek amacıyla hazırlanan bir dizi bilgi ürününün ilki olmayı amaçlamaktadır. Kılavuz, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin hem yolsuzlukla mücadele hem de insan hakları çerçevelerinde hesap verebilirliği, şeffaflığı ve mağdurlara duyarlı uygun yaklaşımları geliştirme konusundaki taahhüdünü yansıtmaktadır.

Bu Kılavuz, çok çeşitli paydaşlar için aşağıdaki amaçlara hizmet edecek pratik bir araç olarak tasarlanmıştır:

- > Yolsuzluk ile insan hakları arasındaki bağlantıların kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını kolaylaştırmak;
- > Yolsuzluğun tüm insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkilerini ele almak için uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülüklerin hayata geçirilmesine yardımcı olmak; ve
- > Yolsuzluğun insan hakları perspektifinden nasıl ele alınacağına dair somut rehberlik sunarak savunuculuk faaliyetlerini desteklemek, politika geliştirme sürecine bilgi sağlamak ve diyalogu kolaylaştırmak.

Kılavuz, OHCHR'nin Ulusal İnsan Hakları Kurumları (NHRIs), yolsuzlukla mücadele kurumları ve sivil toplum kuruluşlarını (CSOs) desteklemek amacıyla yürüttüğü teknik yardım ve kapasite geliştirme faaliyetleri kapsamında gerçekleştirdiği kapsamlı araştırma ve ihtiyaç değerlendirmesinin sonucudur. Ayrıca akademisyenlerin, insan hakları ve yolsuzlukla mücadele uzmanlarının katkıları da kılavuza dahil edilmiştir. Kılavuz, aşağıdaki konularda mevcut raporları dikkate almaktadır

Yolsuzluğun önlenmesi, hesap verebilirliğin sağlanması ve mağdurlara tazminat verilmesi konusundaki zorluklar ve iyi uygulamalar. Ayrıca, yolsuzluk, yasadışı kaynaklı fonların iadesi ve ilgili konulara ilişkin İnsan Hakları Konseyi kararlarındaki görev ve yetkileri temel alır ve bunları tamamlar.³

2 Periyodik olarak kabul edilen dört ilgili karar bulunmaktadır. En son kararlar, İyi Yönetişim : A/HRC/RES/57/5 (2024); Geri Ödememe: A/HRC/RES/58/7 (2025); Yolsuzluk: A/HRC/RES/59/6 (2025); ve Kamu Hizmetlerinin Sunumu: A/HRC/RES/52/8 (2023).

3 Bkz.: İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR), "Kararlar: OHCHR ve iyi yönetim". <https://www.ohchr.org/en/good-governance/resolutions> adresinde mevcuttur.

II. Yolsuzluğun İnsan Hakları Üzerindeki Etkileri

Yolsuzluğun evrensel bir tanımı bulunmamasıyla birlikte, Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin III. Bölümü, yolsuzluğu teşkil eden suçların bir listesini ortaya koymaktadır: rüşvet, zimmete para geçirme, mal zimmete geçirme, nüfuz ticareti, görevi kötüye kullanma, yasadışı zenginleşme ve suç gelirlerinin aklanması.⁴ Yolsuzluğun yaygın olarak kullanılan bir tanımı, özel çıkar elde etmek amacıyla emanet edilen yetkinin kötüye kullanılmasıdır.⁵

Yolsuzluk yapanlar, kişisel çıkarlarını korumak için genellikle farklı yolsuzluk biçimleri arasında geçiş yaparlar.⁶ 2024 Nobel Ödülü sahipleri Daron Acemoglu ve James Robinson, araştırmalarında şunu göstermiştir:

Madencilik niteliğindeki siyasi ve ekonomik kurumların ele alınmaması, ulusların neden başarısızlığa uğradığını açıklayabilir.⁷ Yolsuzluk tanımlanırken, genellikle “dış çıkarların siyasi sistemin en üst kademelerini özel amaçlar doğrultusunda yasadışı bir şekilde saptırdığı” durumları içeren “büyük yolsuzluk” ile “çok küçük meblağlarda para alışverişi ve küçük iyiliklerin yapılmasını” içeren “küçük yolsuzluk” veya “idari yolsuzluk” arasında bir ayrım yapılır.⁸

Yolsuzluk, devletlerin yargı yetkisi altında bulunan herkese karşı uluslararası insan hakları norm ve standartları çerçevesinde üstlendikleri bağlayıcı insan hakları

- 4 Bkz. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi, *Yolsuzluğa Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin hazırlanması için yapılan müzakerelerin Hazırlık Çalışmaları* (Birleşmiş Milletler yayını, Satış No. E. 10.V.13 ve düzeltmeler), s. 51, dipnot 122.
- 5 Transparency International, “Yolsuzluk nedir?”. <https://www.transparency.org/en/what-is-corrup-tion> adresinde mevcuttur (erişim tarihi 20.06.2025).
- 6 Jamie Bologna Pavlik ve Desiree Desierto, “Rüşvet Değişimi”, *Kamu Maliyesi Dergisi*, cilt 52, No. 6 (2024).
- 7 Daron Acemoglu ve James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins Of Power, Prosperity, And Poverty* (New York, Crown, 2012), s. 368-381.
- 8 Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi, *Savcılar ve Soruşturmacılar için Pratik Yolsuzlukla Mücadele Önlemleri El Kitabı*, (Vienna, 2004), s. 23. İnsan hakları temelli bir yaklaşımdan büyük yolsuzluğa ilişkin derinlemesine bir genel bakış için bkz. Naomi Roht-Arriaza, *Büyük Yolsuzlukla Mücadele: Latin Amerika ve Ötesi'nde Ulusötesi ve İnsan Hakları Yaklaşımları* (Cambridge University Press, 2025).

taahhütlerinin yerine getirilmesi önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir.⁹

Buna ek olarak, yolsuzluk hukukun üstünlüğünün istikrarını zedeleyebilir.¹⁰ Ayrıca, seçilmiş yetkililerin seçmenleriyle yakınlığı ve birbirlerini tanımaları nedeniyle, yolsuzluk genellikle yerel yönetimlerde ve yerel yönetimler tarafından kayırmacılık ve adam kayırmacılık yoluyla pekiştirilir. Yaygın yolsuzluk, insan haklarının sürekli olarak ihlaliyle yakından ilişkilidir. İnsan hakları sözleşmesi organlarının, bölgesel insan hakları organlarının ve bölgesel insan hakları mahkemelerinin içtihatları, yolsuzluğun insan hakları ihlallerine elverişli bir ortam yaratmasına ilişkin yargısal endişeleri giderek daha fazla teyit etmektedir.¹¹

Yolsuzluk, kamuoyunun hükümet yetkililerine ve bu yetkililerin hizmet ettiği kurumlara duyduğu güveni sarsarak demokrasinin temellerini zayıflatır. Bölge mahkemeleri, yolsuzluğun demokrasi ve insan haklarının kullanılması üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi ve oluşturduğu engeli vurgulamıştır.¹² Örneğin,

ifade özgürlüğünün kullanılmasıyla bağlantılı olarak yolsuzluk iddialarına ilişkin haberler nedeniyle sonradan sorumluluk yüklenmesi de ifade özgürlüğü hakkının ihlali kapsamında değerlendirilmektedir.¹³

1. Yolsuzluk ve İnsan Hakları Arasındaki Kavramsal Bağlantılar

Yolsuzlukla insan hakları arasındaki bağlantıları, devletlerin halihazırda yolsuzlukla mücadele için uyguladıkları cezai, hukuki, düzenleyici ve idari tedbirlerle birlikte ele almak, süregelen bir ihtiyaçtır. İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi'nin 2015 tarihli bir raporunda, "yolsuzluğun etkisine ilişkin bir insan hakları perspektifinin, mağdurları yolsuzlukla mücadelenin merkezine yerleştiren bir yaklaşım getirebileceği" belirtilmiştir. Bu, yolsuzluğun ilgili bireye, genellikle yolsuzluktan etkilenen birey gruplarına (ki bunlar çoğu zaman marjinalleştirilmiş gruplardır) ve genel olarak topluma getirdiği olumsuz etkileri vurgulayarak gerçekleşir. Yolsuzluk ile insan haklarından yararlanmanın engellenmesi arasındaki bağlantıyı

- 9 Bkz. James Thuo Gathii, "İnsan Hakları ile Yolsuzluk Arasındaki İlişkinin Tanımlanması", *Pennsylvania Üniversitesi Uluslararası Hukuk Dergisi*, cilt 31, Sayı 1 (2009); Luz Angela Cardona, Horacio Ortiz ve Daniel Vazquez, "Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Olası İlişkiler", *İnsan Hakları Üç Aylık Dergisi*, cilt 40, Sayı 2 (Mayıs 2018); Morten Koch Andersen, "Yolsuzluk ve İnsan Hakları Arasındaki Bağlantı", *Seton Hall Diploması ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 21, No. 2 (İlkbahar/Yaz 2020); Anne Peters, "İnsan Hakları ve Yolsuzluk: Sistemik Bir Sorunu Bireyselleştirmenin Sorunları ve Potansiyeli", *Uluslararası Anayasa Hukuku Dergisi*, cilt 22, No. 2 (Nisan 2024); John M. Ackerman, "Uluslararası Yolsuzlukla Mücadele Gündemini Yeniden Düşünmek: Sivil Toplum, İnsan Hakları ve Demokrasi", *American University International Law Review*, cilt 29, Sayı 2 (2014).
- 10 OHCHR, *Yolsuzluğun İnsan Haklarının Kullanılmasına Olan Olumsuz Etkisine İlişkin Temel Mesajlar* (Cenevre 2023). Ayrıca bkz. Birleşmiş Milletler Yargıç ve Avukatların Bağımsızlığı Özel Raportörü, "Yolsuzluk, İnsan Hakları ve Yargı Bağımsızlığı", 25 Temmuz 2017. <https://www.unodc.org/dohadecoration/en/news/2018/04/corruption--human-rights--and-judicial-independence.html> adresinde mevcuttur (erişim tarihi: 1 Mayıs 2025).
- 11 Bkz. Ratna Juwita, "Uluslararası İnsan Hakları Kurumlarının Uygulamalarında Yolsuzluğun Bir İnsan Hakları İhlali Olarak İncelenmesi", *İnsan Hakları Uygulamaları Dergisi*, cilt 15, Sayı 1 (Şubat 2023); Lázare Eeckeloo, Sivil ve Siyasi Haklar Merkezi, "Yolsuzluk ve insan hakları: Birleşmiş Milletler Antlaşma Organlarının Yaklaşımı", Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi Taraf Devletler Konferansı'nın Sekizinci oturumuna yapılan açıklama, Abu Dabi, 8 Aralık 2019. https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/COSP/session8/SpecialEvents/Centre_for_Civil_and_Political_Rights.pdf adresinde mevcuttur.
- 12 Bkz. Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, *Ramirez Escobar/Guatemala*, Ser.C No. 351, s. 242, Esas, Tazminat ve Masraf Kararı, 9 Mart 2018; *Viteri Ungaretti y otros v. Ekvador*, Ser.C No. 510, Ön İtirazlar, Esas, Tazminat ve Masraflar Hakkında Karar, 27 Kasım 2023. Devlette meydana geldiği iddia edilen yolsuzlukla ilgili temel olguları içeren davalar için bkz. *Charles Kajokolweka v. Malavi Cumhuriyeti Davası*, Başvuru No. 055/2019, Geçici Tedbirler Hakkında Karar, 27 Mart 2020; *Maher Ben Mahamed Taher Zayd v. Tunus Cumhuriyeti Davası*, Başvuru No. 005/2022, Geçici Tedbir Kararı, 16 Aralık 2022; *Laurent Metongnon ve Diğerleri v. Benin Cumhuriyeti Davası*, Başvuru No. 031/2018, 24 Mart 2022 tarihli Karar. Yolsuzluğun belirli insan hakları ihlalleriyle bağlantılı olduğu davalar için bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Kövesi v. Romanya Davası*, Başvuru No. 3594/19, 5 Mayıs 2020 tarihli Karar; *Sytnyk v. Ukrayna Davası*, Başvuru No. 16497/20, 24 Nisan 2025 tarihli Karar.
- 13 Bkz. Amerika Kıtası İnsan Hakları Komisyonu, "Amerika Kıtasında Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Amerika Kıtası Standartları", OEA/Ser.L/V/II. Doc. 236, 6 Aralık 2019. Erişim adresi: <https://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/CorruptionHR.pdf>; Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, "Yolsuzluk insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü zedeler", 19 Ocak 2021. <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/corruption-un-dermines-human-rights-and-the-rule-of-law> adresinde mevcuttur (erişim tarihi 21 Mayıs 2025).

incelemek, yolsuzluğun etkilerinin – özellikle de insani boyutunun ve toplumsal sonuçlarının – daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir ve yolsuzluğu kamuoyunun gündemine taşımak için önemli bir adım olabilir.”¹⁴ “Yolsuzlukla mücadele ve insan hakları çerçevelerini uygulamada birbirine bağlamak, yolsuzluk döngüsünün insan hakları ihlallerini nasıl kolaylaştırdığını, sürdürdüğünü ve kurumsallaştırdığını anlamayı gerektirir”¹⁵

Etik dışı davranışlara göz yumulduğunda ve yolsuzluk rutin hale geldiğinde, insan hakları ihlallerinin ya görmezden gelinmesi, ya hoş görülmesi ya da telafi edilmeden bırakılması gibi gerçek bir risk ortaya çıkar. Yolsuzluğun sistematik hale geldiği toplumlarda, yoksulluk içinde yaşayan kesimler, devlet ya da devlet dışı failer tarafından işlenen insan hakları ihlallerine maruz kalma riski daha yüksektir. Bu durum, güç dengesizliklerini daha da şiddetlendirebilir ve bu tür ihlallere karşı herhangi bir yasal, kurumsal veya sosyal hesap verebilirlikten kaçınılmasına ve cezasız kalınmasına yol açabilir. Yolsuzluk, özel çıkarlar için emanet edilen gücün kötüye kullanılması olduğu için, kaçınılmaz olarak güçlülere kayıncı, güçsüzlere veya güçsüz bırakılmışları dezavantajlı duruma düşürür ve geride bırakır. Yolsuzluk, güçsüzlerin, özel çıkar için kendilerine emanet edilen gücü kötüye kullanarak fayda sağlayan kişilere karşı yasal yollara başvurmaları veya resmi tazminat talep etmesini zorlaştırır. Devlet yetkilileri yolsuzluk ve kamu güveninin ihlali ile özdeş hale geldiğinde, halk, pratik olarak, hukukun üstünlüğü altında haklı olarak beklediği insan haklarından mahrum kalır.¹⁶

Yolsuzluk ile insan hakları arasındaki kalıcı bağı açıkça kabul etmek, nihayetinde devletin yolsuzlukla mücadele kapasitesini, yeteneklerini ve stratejilerini güçlendirecektir. Ayrıca, kendi topraklarında ve yargı yetkisi altında bulunan herkesin yararlanması gereken tüm insan haklarının sürekli olarak saygı görmesini, korunmasını ve yerine getirilmesini sağlamaya da yardımcı olur. Yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkilerinin kabul edilmesi, devletin karar vericilerinde aciliyet ve sorumluluk duygusunu da derinleştirebilir. Ayrıca, tüm insan haklarına saygı gösterme, bunları koruma ve yerine getirme konusundaki devletin sürekli yükümlülükleri

doğrultusunda etkili yolsuzlukla mücadele tedbirleri tasarlama ihtiyacını da pekiştirir.

Yolsuzluğun insan haklarına verdiği zarar açıkça açıklanmalıdır. Bu zarar, yolsuzluğun söz konusu hakların ihlaline veya reddedilmesine ne kadar doğrudan neden olduğu ya da katkıda bulunduğu temelinde sınıflandırılabilir.¹⁷ Bu husus hayati önem taşımaktadır; zira yolsuzluk ile insan haklarından yararlanma üzerindeki etkisi arasındaki bağlantının niteliği ve kapsamına ilişkin farklılıklar, insan hakları ihlallerinden sorumlu olanların tespitini etkileyecektir. Ayrıca, bu tür ihlallerden etkilenen hak sahiplerinin kapsamını ve kimliklerini belirlemede de kritik öneme sahip olacaktır. İnsan hakları perspektifi, sadece kimin kendisine emanet edilen gücü kişisel çıkar için suistimal edebileceğine dair bakış açısını genişletmekle kalmaz, aynı zamanda insan haklarından mahrum bırakılan hak sahiplerine karşı yükümlülüklerin saygı gösterilmemesine, korunmamasına ve yerine getirilmemesine nihai olarak kimin neden olduğu veya katkıda bulunduğu konusundaki bakış açısını da genişletir.

Yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkisi şu unsurlar temelinde ele alınabilir: (1) yolsuzluğun olumsuz etkilerinin niteliği ve kapsamı (bireysel ihlaller ile toplu ihlaller, yolsuzluğun bireyler ve gruplar üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkileri); (2) yolsuzluğun belirli insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkisi; ve (3) yolsuzluğun belirli hak sahipleri gruplarının insan haklarını kullanmasına olan olumsuz etkisi (yolsuzluğun bu kişi veya grupların insan haklarını kullanması üzerinde daha büyük veya daha şiddetli olumsuz etkilere maruz kalabilecek kişi veya grupların belirli kırılma noktalarına dayalı olarak). Bölüm III'teki alt bölümlerde bu üç özellikten her biri daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

2. Yolsuzluğun İnsan Haklarının Kullanılmasına Olan Olumsuz Etkilerinin Niteliği ve Kapsamı

Yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkisi, bireysel ve toplu etkiler yaratabilir ve bu etkiler, yolsuzluğun insan haklarının olumsuz bir şekilde kullanılmasına olan doğrudan veya dolaylı etkisinden kaynaklanabilir.

14 A/HRC/28/73, Yolsuzluğun insan haklarından yararlanma üzerindeki olumsuz etkileri konusuna ilişkin İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi'nin nihai raporu, 27. paragraf.

15 CAT/C/52/2, 76. ve sonraki paragraflar.

16 A/HRC/28/73, 20. paragraf, (c) bendi.

17 A/HRC/28/73, 29 ila 34. paragraflar.

bir kişi ya da bir grup tarafından gerçekleştirilebilir. İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi, bir devletin ya da devlet dışı bir aktörün yolsuzluk eylemi sonucunda bir kişinin insan haklarından yararlanmasının doğrudan engellenmesi, ihlal edilmesi veya bu haklardan mahrum bırakılması durumunda, yolsuzluğun bireysel düzeyde olumsuz etkiler yaratabileceğini vurgulamıştır.¹⁸ Buna bir örnek, belirli kişilerin kamu hizmetlerine eşit olmayan ya da ayrımcı bir şekilde erişmesine yol açarken, bir kişiyi ya da birçok kişiyi bu hizmetlerin dışında bırakan yolsuzluktur. Yolsuzluğun, kamu hizmetlerine erişimin dengesiz ve sıklıkla ayrımcı bir şekilde kalıcı hale gelmesine yol açtığı saptanmıştır. Yolsuzluk, kamu ihale süreçlerinde köklü çarpıklıklara yol açarak bu süreçlerin optimal düzeyde işleyememesine neden olmuş, bu da kamu kaynaklarının başka amaçlarla kullanılmasına yol açabilmekte ve devletlerin hem doğrudan kolluk stratejileri hem de dolaylı olarak kamu hizmeti reformu ve eğitim stratejileri uygulamalarını gerektirmektedir.¹⁹

Yolsuzluğun dolaylı etkileri arasında, bir birey veya grup üzerindeki etki boyutu da yer alabilir. Örneğin, kamu otoriteleri rüşvet karşılığında, ormansızlaştırma amacıyla şirketlerin veya özel aktörlerin, adil yargılama süreci veya tazminat ödemedi bireyleri arazilerinden tahliye etmesine izin verirse. Bu tür rüşvet, bölgede yaşayan insanların gıda, barınma ve sağlık haklarının ihlaline katkıda bulunur.

Ampirik bulgular, yolsuzluk ile insan haklarının kullanılması arasında önemli bir bağlantı olduğunu doğrulamaktadır. Universal Rights Group'un 2018 tarihli bir politika notu, 175 farklı üye ülkedeki yolsuzluk düzeylerini (Transparency International'ın Yolsuzluk Algı Endeksi - CPI ile ölçülmüştür) temel insan haklarının, özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ve kalkınma hakkının kullanılması düzeyleriyle karşılaştırmakta ve bunlar arasında bir korelasyon kurmaktadır.

gelişme - aynı ülkelerde. Genel olarak, çalışma, yüksek yolsuzluk düzeyleri ile yaşam, sağlık, eğitim, ifade ve gelişme hakları dahil olmak üzere insan haklarının kullanılması arasında negatif bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, yolsuzluk düzeyinin düşük olduğu ülkelerde yaşayanlar için bu hakların kullanılması durumunun, yolsuzluğun yaygın olduğu yönetim sistemlerinde yaşayanlara kıyasla önemli ölçüde daha iyi olduğunu göstermektedir.²⁰ Yayınlanmış araştırmalar, yolsuzluk ile devlet yatırımlarının, düzenlemelerin ve mal ve hizmet sunumunun genel kalitesi arasında olumsuz bir ilişki olduğunu da göstermektedir.²¹ Örneğin, yolsuzluk düzeyinin yüksek olduğu ülkelerdeki çocuk ölüm oranları, yolsuzluğun düşük olduğu ülkelere kıyasla yaklaşık üçte bir oranında daha yüksektir; aynı çalışmada, bebek ölüm oranlarının yaklaşık iki kat, okul terk oranlarının ise beş kat daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.²²

Dolayısıyla yolsuzluk eylemleri, bir nüfusun insan haklarından yararlanması üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak kısa ve uzun vadeli olumsuz etkiler yaratabilir; bu etkilerin bireyler ve gruplar üzerindeki boyutu ise farklılık gösterebilir. 2009 yılında, Uluslararası İnsan Hakları Politikası Konseyi, yolsuzluk eylemlerinin ne zaman insan haklarını ihlal ettiğini veya ihlale yol açtığını belirleyen bir operasyonel çerçeve öneren bir belge yayınladı. Yayımda ana hatlarıyla belirtilen bu çerçeve, “insan hakları ihlalleri ile yolsuzluk eylemlerinin ne zaman ve nasıl birbiriyle bağlantılı olabileceğinin belirlenmesine yardımcı olması gereken bir analitik araç” işlevi görmektedir.²³

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi de, yolsuzluk ile insan haklarından yararlanma arasındaki bağlantının hem doğrudan hem de dolaylı niteliğine ve buna bağlı olarak bu tür eylemlerin ölçeğine göre değişen olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir.

18 A/HRC/AC/13/CRP.3, 17(a) numaralı paragraf.

19 Bkz. Uluslararası İnsan Hakları Politikası Konseyi, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak* (Cenevre, 2009), s. 32 ve devamı; Mariano Florentino-Cuellar ve Matthew C. Stephenson, “Sistemik yolsuzluğu dizginlemek: Amerikan deneyimi ve bunun güncel tartışmalar üzerindeki etkileri”, cilt 155 *World Development* (Temmuz 2022).; Simone Del Sarto, Michela Gnaldi ve Niccolo Salvini, “Sağlık hizmetleri alımlarında sürdürülebilirlik ve üst düzey yolsuzluk: İtalyan ihale makamlarının profilleri”, *Sosyo-Ekonomik Planlama Bilimleri*, cilt 95, No. 101988 (Ekim 2024).

20 Angela Barkhouse, Hugo Hoyland ve Marc Limon *Yolsuzluk: bir insan hakları etki değerlendirmesi* (Universal Rights Group ve Kroll 2018).

21 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, *Yolsuzlukla Mücadelenin Gerekçesi* (2014).

22 Sanjeev Gupta, Hamid Davoodi ve Rosa Alonso-Terme, “Yolsuzluk gelir eşitsizliğini ve yoksulluğu etkiliyor mu?”, *Economics of Governance*, cilt 3, Sayı 1 (2002), s. 23-45.

23 Uluslararası İnsan Hakları Politikası Konseyi, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak* (2009). s. 24 ve 30.

bireylerin, grupların, halkların veya nüfusların insan haklarından yararlanmasında ilgili bir bağlantı⁽²⁴⁾,ki bu aşağıda özetlenmiştir. Bazı devletlerin hukukunda doğrudan ve dolaylı etkiler veya zararlar arasında bir ayırım bulunurken, diğerlerinde aynı fikirlerin bireysel ve toplu zararlar kavramları ya da nedensellik kavramları aracılığıyla ele alındığına dikkat etmek önemlidir.²⁵ Bir yolsuzluk eyleminin etkileri doğrudan, dolaylı veya uzak olsun, yolsuzluk kurbanı bir suç değildir ve mağdurların tazminat talep etme hakkı vardır. Bu sınıflandırma, hukuki bir tespit olarak değil, yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkilerini daha iyi anlamak için bir analitik çerçeve olarak ele alınmalıdır.

2.1 Yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına yönelik doğrudan olumsuz etkileri

Yolsuzluk, insan haklarına saygı gösterilmesini, korunmasını veya yerine getirilmesini engellemek ya da önlemek amacıyla kasıtlı olarak gerçekleştirildiğinde, insan haklarından yararlanılmasını doğrudan ve olumsuz bir şekilde etkileyebilir.²⁶ Örneğin, hâkimlere, savcılara ve avukatlara rüşvet verildiğinde, adil yargılanma hakkı ile birlikte, adil yargılama ve kanun önünde eşitlik haklarına saygı gösterilmez, bu haklar korunmaz ve yerine getirilmez. Yolsuzluk, bir devletin yargı yetkisi altındaki bir bireyin, grubun veya nüfusun insan haklarından yararlanmasını da doğrudan olumsuz yönde etkilediği şeklinde görülebilir.²⁷ Örneğin, bir bireyin kamu hastanesinde sağlık hizmetlerine erişimi tamamen rüşvet verilmesine bağlı olduğunda, yolsuzluk, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (ICESCR) 12. maddesi uyarınca ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardı hakkını saygı gösterme, koruma ve yerine getirme yükümlülüğünü doğrudan ihlal eder. Ayrıca, yolsuzluk, bireyin ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardı hakkını da zedeler.

2.2 Yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına yönelik dolaylı olumsuz etkileri

Diğer durumlarda ise yolsuzluk, bir devletin toprakları içinde veya yargı yetkisi altında bulunan bir birey, grup ya da nüfusa karşı insan hakları ihlaline yol açan bir olaylar zincirine katkıda bulunur. Yolsuzluk eylemi, bir insan hakkının ihlali veya bu haktan mahrum kalmanın meydana gelmesi için gerekli ancak yeterli olmayan bir koşul oluşturabilir.²⁸ Bu tür ihlallerin bilinen örnekleri, bir gıda üreticisinin ilgili gıda güvenliği kurumuna rüşvet vererek gıda üretim lisansı aldığı gıda endüstrisinde görülebilir. Bu tür rüşvetin dolaylı etkilerinden biri, standart gıda denetimlerinin yapılmaması ve bunun da halkın erişimine sunulan gıda tedarikinin nihai güvenliğini etkilemesi olabilir. Standart gıda denetimlerinin yapılmaması durumunda, kontamine veya güvenli olmayan gıda veya gıda ürünleri, halkın genel tüketimi için pazara daha kolay bir şekilde sunulabilir ve bu da nihayetinde ICESCR'nin 11. maddesi kapsamında nüfusun yeterli gıda hakkından yararlanmasını etkileyebilir. Bu durumda, yolsuzluk, nüfusun gıda hakkından yararlanmasını dolaylı olarak etkilemekten sorumlu tutulabilir.²⁹

2.3 Yolsuzluğun, insan haklarının olumsuz bir şekilde kullanılması üzerindeki dolaylı etkileri

Yolsuzluk, bir devletin topraklarında veya bir devletin yargı yetkisi altında bulunan bireylerin, grupların ve nüfusun insan haklarından yararlanmasını üzerinde daha dolaylı olumsuz etkiler de yaratabilir. Örneğin, yerel, bölgesel ve ulusal seçim süreçlerinde yolsuzluğun varlığı, bir devletteki herhangi bir seçim sonucunun güvenilirliğine, doğruluğuna ve meşruiyetine yönelik genel kamu güvenini azaltabilir. Bireyler veya gruplar seçim sonuçlarını protesto etmek amacıyla barışçıl toplantılar kapsamında yapılan kamuoyu yorumlarına ve tartışmalara başvururken, devlet yetkilileri daha sonra bu tür toplantıları, protestoları ve ifade biçimlerini şiddet kullanarak ve hukuka aykırı bir şekilde bastırıldığında,

24 A/HRC/28/73, paragraf 11-23.

25 Bkz. Naomi Roht-Arriaza, *Fighting Grand Corruption*, s. 128-160.

26 Uluslararası İnsan Hakları Politikası Konseyi, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak* (2009).

27 UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, Yolsuzlukla Mücadele Üniversite Modül Serisi (Viyana), s. 20. Erişim adresi: https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/Anti-Corruption_Module_7_Corruption_and_Human_Rights.pdf

28 Uluslararası İnsan Hakları Politikası Konseyi, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak* (2009).

29 Julio Bacio-Terracino, "İnsan Hakları İhlali Olarak Yolsuzluk", *Uluslararası İnsan Hakları Politikası Konseyi*, (Ocak 2008), s. 18.

seçimlerdeki ilk yolsuzluk eylemi, diğer birçok insan hakkının olumsuz bir şekilde kullanılması üzerinde dolaylı etkiler yaratır.³⁰ Bu ihlaller arasında siyasi katılım hakkı ile yaşam hakkı, işkence ve kötü muamelelerin yasaklanması ve toplanma özgürlüğü gibi diğer ciddi insan hakları ihlalleri yer alabilir. Bu bağlamda, seçim yolsuzluğu, protestolara ve devletin bu tür protestolara karşı aldığı baskıcı önlemlerin şiddetine yol açan tek faktör olarak ayırt edilemez. Seçim yolsuzluğu dışındaki bir dizi ek faktör de ayaklanmalara ve hükümetin müteakip baskıcı eylemlerine katkıda bulunabileceğinden, yolsuzluk eyleminin söz konusu ihlallerle daha dolaylı bir bağlantısı vardır.³¹ Bir başka örnek, yolsuzluğun kurbanı olabilecek ve aynı zamanda insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleyle maruz kalabilecek, özgürlüğünden mahrum bırakılmış kişilerin muamelesiyle ilgilidir; bu da yolsuzluğun insan hakları üzerindeki etkilerinin potansiyel olarak daha da ağırlaşabileceğini vurgulamaktadır.³² Bu ihlallerin her biri, yolsuzluğun doğrudan, dolaylı veya uzak bir şekilde, bir bireyin uluslararası insan hakları hukukunda güvence altına alınmış haklarını tam olarak kullanma ve bunlardan yararlanma kapasitesini nasıl olumsuz etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, mağdurlar, yolsuzluğun olumsuz etkilerinin doğrudan, dolaylı veya uzak olarak algılanıp algılanmadığına bakılmaksızın, tazminat talep etme hakkına sahiptir.

3. Yolsuzluğun belirli insan haklarının kullanılmasına olumsuz etkisi

Yolsuzluk, tüm insan haklarının kullanılmasının önündeki yapısal bir engeldir.³³ Yolsuzluk, devlet kurumlarının işlevsiz kalmasına yol açarak, ülkelerin insan hakları çerçevelerini uygun şekilde geliştirmesini, uygulamasını ve izlemesini zorlaştırabilir. Kurumsallaşmış yolsuzluk, bir devletin birçok ulusal anayasa ve yasada güvence

getirmesini oldukça zorlaştırabilir.³⁴ Örneğin, yetkililere rüşvet verilerek belirli bölgelerdeki hava ve/veya su kaynaklarını düzenli olarak kirleten fabrikalara karşı önlem alınmaması durumunda, yolsuzluk nedeniyle sağlıklı, temiz ve sürdürülebilir bir çevreye sahip olma hakkı ihlal edilmiş olur. Yolsuzluk, barış ve güvenliğe de zararlı etkilerde bulunarak, insan hakları ihlalleri riskini artıran koşulların sürmesine ve normalleşmesine yol açabilir.³⁵ Yolsuzluğun tüm insan haklarının kullanılmasına engel teşkil eden yapısal engelin ötesinde, yolsuzluk sıklıkla belirli insan haklarının reddedilmesine yol açar. Aşağıdaki örneklerde, bu Kılavuz, yolsuzluğun belirli insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkilerinin bazı örneklerini, kapsamlı olmayan bir şekilde özetlemektedir.

Kılavuzda yer alan tüm örnekler, bir devletin veya devlet dışı aktörün insan haklarını ihlal ettiğinin tespit edilebilmesi için uluslararası hukuki sorumluluk hukuku kapsamında çeşitli unsurların mevcut olması gerektiğini dikkate almaktadır.³⁶ Uluslararası hukuka aykırı fiil, bir devlete veya uluslararası kuruluşa atfedilebilen bir eylem veya ihmali olarak tanımlanır ve bu tür bir davranış, söz konusu devletin veya uluslararası kuruluşun uluslararası yükümlülüğünün ihlali anlamına gelir.³⁷ Ancak bu iki unsur mevcut olduğunda, söz konusu davranışın bir devletin veya uluslararası kuruluşun eylemi veya ihmali olduğu ve bu devlet veya uluslararası kuruluşa karşı hukuki sorumluluğun kabul edilebilir bir şekilde talep edilebileceği uluslararası haksız fiil teşkil ettiği söylenebilir.

3.1 Yeterli yaşam standardı hakkı

ICESCR'nin 11. maddesi, "yeterli gıda, giyecek ve barınma ile yaşam koşullarının sürekli iyileştirilmesi" haklarını da içeren yeterli yaşam standardı hakkını güvence altına almaktadır. CESCR'nin 3 ve 9 sayılı

30 UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları* (Viyana), s. 20. Erişim adresi: https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/Anti-Corruption_Module_7_Corruption_and_Human_Rights.pdf

31 Uluslararası İnsan Hakları Politikası Konseyi, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak* (2009).

32 CAT/C/52/2, para. 83 ve devamı.

33 Bkz. A/HRC/28/73.

34 UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, s. 20.

35 UNODC, *Modül 11: Yolsuzluk, Barış ve Güvenlik* (Viyana). Erişim adresi: https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/Anti-Corruption_Module_11_Corruption_Peace_and_Security.PDF.

36 A/56/10 (Bölüm IV) ve A/66/10 (Bölüm V).

37 A/HRC/28/73 (Bölüm II),

Genel Yorumlarında ayrıntılı olarak belirtildiği üzere, devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakları hayata geçirmek için acil önlemler alması gerekmektedir birlikte, ICESCR bu hakların “aşamalı olarak hayata geçirilmesine” izin vermektedir; bu da, devletlerin kendilerine özgü kaynak kısıtlamaları çerçevesinde mümkün olan ölçüde harekete geçme yükümlülüğü olduğu anlamına gelmektedir.³⁸

ICESCR, devletlerin “ICESCR’deki her bir hakkın en azından asgari temel düzeyde karşılanmasını sağlama” yükümlülüklerini daha da vurgulamış ve “ülkede mevcut kaynakların açıkça yetersiz olduğu durumlarda bile, taraf devletin, uluslararası işbirliği ve yardım da dahil olmak üzere, ilgili hakların mümkün olan en geniş ölçüde kullanılmasını sağlamak için çaba gösterme yükümlülüğü devam eder” demiştir.³⁹

Yeterli barınma hakkı hakkındaki 4 Sayılı Genel Yorumunda (1991), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR), barınma hakkının kapsamı ve uygulanması konusunda ayrıntılı açıklamalarda bulunmuş ve bu hakkın tüm ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmanın temelini oluşturduğunu belirtmiştir. Bu hakkın tam olarak gerçekleştirilebilmesi için, devletlerin, mülkiyetin hukuki güvencesi, konutun mevcudiyeti, karşılanabilirliği, yaşanabilirliği, erişilebilirliği, konumu ve kültürel uygunluk gibi temel uygunluk unsurlarını garanti etmeleri gerekmektedir.

Yeterli barınma hakkının sağlanması, yeterli yaşam standardının temin edilmesinin temel unsurlarından biridir. Yolsuzluk, özellikle kamu konut programlarına bağımlı olan kişiler için bu hakkın yerine getirilmesinin önündeki önemli bir engeldir. Aşırı yoksulluk ve insan hakları Özel Raportörünün Raporunda da vurgulandığı üzere, belediye konutları edinme prosedürünün yolsuzluğa bulaşmış memurlarla dolu olduğu durumlarda, örneğin yoksulluk içinde yaşayan insanlar, kıt sosyal konutları alabilmek için onlarca yıl beklemek zorunda kalabilirler.⁴⁰ Ticari gayrimenkul sektöründeki yolsuzluk da yeterli barınma

Özel Raportörü tarafından tespit edilmiştir. zaten ayrımcılığa ve marjinalleşmeye maruz kalan kişilere karşı ayrımcılık yapan, yeterli barınma hakkının yerine getirilmesinin önündeki bir engel olarak. Bu tür yolsuzlukların, konut amaçlı imara açılabilen arazilerin fiyatları ile imara açılmayan arazilerin fiyatları arasında önemli bir fark olduğunda ortaya çıktığı görülmüştür; bu durum, yolsuzluğa bulaşmış yetkililere, arazilerin gelecekteki imar değişikliklerine ilişkin ayrıcalıklı bilgilerden yararlanma imkânı sunarak, konut stokunun yenilenmesinin ve yeterli barınma hakkının yerine getirilmesinin önünü kesmektedir.⁴¹

Aşırı yoksulluk ve insan hakları Özel Raportörü ile yeterli yaşam standardı hakkının bir bileşeni olarak yeterli barınma Özel Raportörü’nün ortak tematik raporunda, öte yandan sokakta yaşayan veya çalışan kişilerin de yolsuzluk riskine daha fazla maruz kaldığı vurgulanmıştır. Bu, ceza adalet sistemine aşırı bağımlılık ve evsizliğin suç sayılması nedeniyle polis memurlarından para cezası veya koruma parası sızdırılmasını da içermektedir; bu risk, polis memurlarının düşük maaş alması ve hesap verebilirlik mekanizmalarının zayıf olması durumunda daha da artmaktadır.⁴² Kentsel gelişim, yeni konut birimlerinin inşası için bile olsa, zaten marjinalleştirilmiş olanları orantısız bir şekilde etkileyebilecek başka bir yolsuzluk riskini temsil etmektedir. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi’ne (CEDAW) göre, kentsel konut yenileme ve yeniden inşa çalışmaları nedeniyle evlerinden mahrum kalan kadınlar ve kadınların başı olduğu haneler, sadece çok kısa süreli bildirim ve yetersiz ya da hiç tazminat almamakla kalmayıp, yolsuzluk nedeniyle tazminat talep edebilmek için uygun konut kayıt belgelerini elde etmekte de zorluklarla karşılaşabilirler.⁽⁴³⁾

Arazi, dünya çapında pek çok insanın yeterli bir yaşam standardına kavuşabilmesi için hayati bir unsurdur. Aynı zamanda, arazi yönetimi yolsuzluğa bulaşmış memurların ve şirketlerin etkilerine karşı özellikle savunmasızdır.

38 E/C.12/1990/8 Ek III ve E/C.12/1998/24.

39 E/C.12/YEM/CO/2, s. 22.

40 A/HRC/53/33/Add.1, para. 43.

41 A/HRC/7/16/Add.2, paragraf 45-49. Ayrıca bkz. Gretta Fenner ve Mirella Mahlstein, “Doğal Afet Durumlarında Yolsuzluk Risklerinin ve Fırsatlarının Azaltılması”, *Doğal Afet Durumlarında Uygulanabilir Uluslararası Hukuk ve Standartlar*, Erica Harper, ed., (Roma, Uluslararası Kalkınma Hukuku Örgütü, 2009) yolsuzluğun, afet eğilimli bölgelerde standartların altında konutların inşası yoluyla yeterli yaşam standardı hakkını nasıl etkileyebileceğine dair örnekler için.

42 A/HRC/56/61/Add.3.

43 CEDAW/C/TKM/CO/5, para. 42.

Zayıf arazi yönetimi ve idaresi — şeffaflık eksikliğiyle birleştiğinde — arazi ve doğal kaynak haklarının yeterince tanınmadığı veya saygı görmediği durumlarda, arazi mülkiyet güvenliği ve yeterli barınma hakkı için bir tehdit oluşturabilir. İnsan hakları ve çokuluslu şirketler ile diğer ticari işletmeler konusundaki BM Çalışma Grubu, kamu görevlilerinin bir şirketin araziye erişimi veya arazinin tescili karşılığında ödeme kabul etmeleri durumunda, arazi edinimi bağlamındaki yolsuzluğun rüşvet şeklinde ortaya çıkabileceğini belirtmiştir.⁴⁴ Bu durum, arazi gaspına katkıda bulunabilir ve Yerli Halklar da dahil olmak üzere geleneksel ve çoğulcu arazi mülkiyeti hak sahiplerinin haklarını ihlal edebilir. Arazi idaresi ve bürokrasi içindeki yolsuzluk ve cinsiyete dayalı ayrımcılık, kadınların arazi haklarını talep etmelerini zorlaştırmaktadır.⁴⁵

Polis, yargı veya diğer devlet makamları arazi gaspına göz yumduğunda yolsuzluk eylemleri de sıradan hale gelebilir. Büyük işletmelerin faaliyetlerini yürütmek için genellikle geniş arazilere ihtiyaç duyması nedeniyle, yolsuzlukla bağlantılı arazi edinimi, insanların arazilerinden zorla uzaklaştırılmasına yol açabilir ve bu da bir insan hakları ihlali teşkil eder.⁴⁶ Arazi ve su sektörlerindeki yolsuzluk, genellikle yoksulluk içinde yaşayan, geçimlerini ekinlerine bağlayan ve büyük ölçekli tarım işletmelerine kıyasla yolsuzluğa karşı koyma gücü daha az olan küçük ölçekli çiftçileri orantısız bir şekilde etkileme eğilimindedir.⁴⁷ Toprak yönetiminin zayıflığı ve yolsuzluğa karşı özellikle savunmasız olan gruplardan biri, mülkiyet hakları her zaman resmi olarak belgelenmemiş veya tanınmamış olan Yerli Halklardır. Bu tür eylemler, insanlar ile atalarının toprakları arasındaki bağı kopararak, Yerli Halkları etkileyebilecek politikalar konusunda özgür, önceden ve bilgilendirilmiş rıza sağlanması yükümlülüğünü

ihlal etmektedir. Ayrıca, İnsan Hakları ve Ulusötesi Şirketler ile Diğer Ticari İşletmeler Konulu Çalışma Grubu'na göre, mali tazminat, zorla yerinden edilmenin yol açtığı insan hakları ihlallerine karşı genellikle yeterli bir çözüm değildir.⁴⁸ İklim değişikliği bağlamında insan haklarının teşviki ve korunması Özel Raportörü ayrıca, kadınların yerinden edilmeye karşı savunmasız olduğunu ve tetikleyici olaydan sonra insan ticaretine maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğunu, yolsuzluğun ise bu tür cinsiyete dayalı ayrımcılığı önemli ölçüde kolaylaştıran bir faktör olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

3.2 Gıda hakkı

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (ICESCR) 11(1) ve 11(2) maddeleri uyarınca kabul edilen ve 12 Sayılı Genel Yorumda (1999) ayrıntılı olarak ele alınan gıda hakkı, her bireyin, onurunu koruyacak ve açlıktan kurtulmasını sağlayacak şekilde, her zaman gıdaya veya gıda temin etme imkânlarına fiziksel ve ekonomik olarak erişme hakkıdır.⁵⁰ Gıda Hakkı Özel Raportörünün 2001 tarihli raporunda, gıda hakkının gerçekleştirilmesini sınırlayan veya engelleyen yedi temel engel belirlenmiştir; bunların arasında yolsuzluk sorunu da yer almaktadır.⁵¹ Dünya Gıda Güvenliği Roma Deklarasyonu da yolsuzluğun gıda güvensizliğine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu kabul etmiştir.⁵² Yolsuzluk, gıda hakkının dört temel unsurunun her birini etkileyebilir: bulunabilirlik, erişilebilirlik, yeterlilik ve sürdürülebilirlik; gıda sistemlerini bir bütün olarak zayıflatır.⁵³

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR), 12. Genel Yorumunda, gıda erişilebilirliğinin, ya üretken topraklardan veya diğer doğal kaynaklardan

44 A/HRC/44/43, 14. paragraf.

45 Bkz. OHCHR ve BM Kadın Birimi, *Kadınların Toprak ve Diğer Üretken Kaynaklara İlişkin Haklarının Gerçekleştirilmesi* (New York ve Cenevre 2020) HR/PUB/13/04.

46 A/HRC/44/43

47 Gabriela Camacho, "Gıda güvenliği ve yolsuzluk", Yolsuzlukla Mücadele Yardım Masası Yanıtı, (Transparency International 08.08.2022), s. 3, 6.

48 A/72/162, 27. paragraf.

49 A/HRC/56/46/Add.2, para. 54.

50 E/C.12/1999/5.

51 E/CN.4/2001/53.

52 Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, *Dünya Gıda Güvenliği Roma Deklarasyonu ve Dünya Gıda Zirvesi Eylem Planı: Dünya Gıda Zirvesi, 13-17 Kasım 1996* (FAO (063)/F688).

53 Dört temel unsur hakkında daha fazla bilgi için bkz. OHCHR ve FAO, "Yeterli Gıdaya Erişim Hakkı", Bilgi Notu, No. 34, (Cenevre 2010) ve E/C.12/1999/5.

doğrudan beslenme imkânlarını ya da gıdayı üretim yerinden talebe uygun olarak ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırabilen, düzgün işleyen dağıtım, işleme ve pazar sistemlerini ifade ettiğini vurgulamaktadır.⁵⁴ Gıda tedarik zincirlerindeki yolsuzlukla mücadeleye yönelik önlemler almak gıda erişilebilirliğini sağlamak ve gıda hakkını güvence altına almak açısından hayati önem taşımaktadır. Çiftçiler ve gıda üreticileri tarafından gıda üretimini kolaylaştırmak amacıyla sağlanan sübvansiyon fonlarının zimmete geçirilmesi, bu fonların gıda üretmeyi amaçlamayan ve üretme kapasitesi olmayan aktörlere aktarılması anlamına geldiğinde, gıda erişilebilirliği azaldığı için gıda hakkı ihlal edilmiş olur.⁵⁵

Yolsuzluk, gıda fiyatlarını düzenleyen kurumlara veya dağıtım denetimine sızdığında ya da tahıl, su, gübre, yakıt ve diğer kaynaklar gibi üretim girdilerine erişim sağlamak için rüşvet kullanıldığında, gıdaya erişim tehlikeye girer.

Gıda işleme kuruluşları, denetçilerle yolsuzluk içeren anlaşmalar yaptıklarında, insan tüketimine uygun olmayan ve gerekli gıda güvenliği standartlarını karşılamayan gıda ürünlerinin yine de tüketime yönelik olarak işlenmesine yol açarak, gıda hakkının yerine getirilmesini olumsuz etkilemektedir.⁵⁶ Çok sayıda durum, denetçilerin şirketleri cezai işlemlerden korumak amacıyla rüşvet veya diğer teşvikler karşılığında raporları ne ölçüde değiştirebileceklerini vurgulamakta; bu da tüketicileri fiilen riske atmakta ve gıda hakkı ile gıda güvenliğini ihlal etmektedir. İşlenmiş ve paketlenmiş malların tedariki konusunda Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi şu hususu vurgulamıştır: “Tedarik sistemleri zayıf veya yolsuzluğa karşı koruma sağlayacak gerekli önlemlerden yoksunsa, haksız avantaj elde etmek isteyen toptancılar, kârlı devlet ihalelerini garantilemek için rüşvet veya diğer teşvikler kullanabilirler [...] yolsuzluk kanalları aracılığıyla

tedarikçilerin seçilmesi, teslim edilen malların denetim ve kalite kontrollerinin muhtemelen hiç yapılmayacağı anlamına gelir” ve bu da tüketicilerin sağlığını ve nihayetinde hayatlarını tehlikeye atar.⁵⁷

Gıda sürdürülebilirliği alanındaki yolsuzluk, çevre koruma kurumları, balık stoklarını izleyen kuruluşlar ve zararlı uygulamaları denetleyen diğer yetkililer gibi birçok önemli kurumu etkileyebilir. Kamu kurumları rüşvet ve komisyonlar nedeniyle gübre ve tohum gibi tarımsal girdileri üçüncü şahıslara sattığında, çiftçiler gerekli kaynaklardan mahrum kalır ve mahsullerini sürdürülebilir üretimi tehlikeye girer.⁵⁸ Balıkçılık için en büyük tehdit, yolsuzluğun kolaylaştırdığı yasadışı avcılık nedeniyle balıkçılık sektörünün sürdürülebilirliğidir. Küresel balıkçılığın yüzde 15’inin yasadışı olduğu tahmin edilmektedir; bu durum gıda sistemlerinin sürdürülebilirliğini tehdit etmekte ve kamu bütçelerini zarara uğratmaktadır. Yolsuzluk örnekleri arasında, lisans ücretlerinin kamu kayıtlarında yer almayan “özel” lisanslar da verebilen yetkililerin kişisel banka hesaplarına aktarılması sayılabilir. Ayrıca yolsuzluk, deniz aşırı balıkçılık şirketleri tarafından yetkililere rüşvet verilmesini veya liman denetçilerine rüşvet verilmesini de içerebilir.⁵⁹

3.3 Sosyal güvenlik hakkı

Sosyal güvenlik hakkı, yeterli yaşam standardı hakkı da dahil olmak üzere çeşitli insan haklarının gerçekleştirilmesinde hayati öneme sahiptir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin (CESCR) 19 Sayılı Genel Yorumuna göre, sosyal güvenlik hakkının temel unsurları, asgari düzeyde temel yardımlar sağlayan bir sosyal güvenlik sisteminin temel içeriğinde yer alan mevcudiyet, yeterlilik, erişilebilirlik, eşitlik ve ayrımcılık yapmama garantisidir.⁶⁰

54 E/C.12/1999/5, para. 12.

55 Peter Ušá eš, “Slovakya: Ortak Tarım Politikası Tarım Sübvansiyonlarının (Yolsuzlukla Mücadele) Yönleri”, *AB Parası Nereye Gidiyor? Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovakya ve Romanya’da Ortak Tarım Politikası Fonlarının Uygulanmasına İlişkin Bir Analiz*, Avrupa Parlamentosu’ndaki Yeşiller/EFA Grubu tarafından hazırlanan rapor (Şubat 2021), s. 51-65.

56 Örneğin, bkz. Çin Savcılık Hizmeti Platformu 12309, Savcılık Dava No. 16: *Sai Yue ve Han Chengwu ile ilgili rüşvet ve gıda denetimi suistimali davası* (11 Nisan 2019).

57 UNODC, *Bir Terslik Var: Gıda Güvenliği ile İlgili Yolsuzluk Riskleri ve Halk Sağlığı Tehdidi* (Viyana 2023), s. 39-40.

58 C.C. Godson-Ibeji, E.I. Ogueri ve J.U. Chikaire, “Nijerya’da tarımı talep odaklı hale getirmek için tarım sektöründeki yolsuzluk uygulamalarının ele alınması”, *Tarım Ekonomisi, Yaygınlaştırma ve Kırsal Kalkınma Dergisi*, cilt 4, Sayı 8 (2016), s. 546.

59 Adam Graycar ve Jade Lindley (Stretton Enstitüsü), “Balıkçılık ve Gıda Güvenliğinde Yolsuzluk”, 12 Kasım 2020. Erişim adresi: <https://www.adelaide.edu.au/stretton/news/list/2020/11/12/corruption-in-fisheries-and-food-security>.

60 E/C.12/GC/19, s. 4-9.

Sosyal güvenlik sistemleri, örneğin başvuru süreçlerini basit ve şeffaf hale getirerek ve başarılı bir talep sonucu karşılığında ödeme talep edilmesine yol açabilecek tüm imkânları ortadan kaldırarak, yolsuzluk risklerini en aza indirecek şekilde tasarlanmalıdır.⁶¹ Aşırı Yoksulluk ve İnsan Hakları Özel Raportörü'nün de vurguladığı gibi, yolsuzluk, sosyal güvenlik programları için gerekli olan kritik belgelere erişimi de engelleyerek sosyal koruma hakkından yararlanamama durumuna yol açabilir.⁶² Bu nedenle, yolsuzluk risklerini azaltmak için sosyal güvenlik sistemlerine halkın güvenini tesis etmek ve sistemlerin ve ilgili prosedürlerin geliştirilmesine paydaşları dahil etmek hayati önem taşımaktadır. Sosyal güvenlik yardımlarının talep edilmesi de dahil olmak üzere bu zorlukların üstesinden gelmek için etkili şikayet ele alma ve hesap verebilirlik mekanizmaları mevcut olmalıdır.

CESCR, yaşlıların emeklilik fonlarında yolsuzlukla ve devlet görevlileri tarafından sosyal sigorta yardımlarının zimmete geçirilmesiyle karşı karşıya kalabileceğini ve bunun yaşam standartlarını doğrudan olumsuz etkilediğini tespit etmiştir.⁶³ Kanıtlar, kamu emeklilik fonlarındaki yetersiz fonlamanın yolsuzluk düzeyleriyle ters orantılı olduğunu göstermektedir; bu ilişki, yolsuzluk eylemlerinin fon yetersizliğine katkıda bulunduğu bilinen faktörlerle bağlantılı olduğunu gösteren münferit hukuki kanıtlarla da pekiştirilmektedir.⁶⁴ Bunlular arasında, standartların altında hizmet sunan sağlayıcılarla sözleşme yapılmasına yol açabilecek rüşvet veya piyasa oranlarından çok daha yüksek yönetim ücretlerinin ödenmesi gibi dolandırıcılık yer almaktadır. Yolsuzluğun daha da şiddetlendirdiği bir risk olan yetersiz fonlanan emeklilik fonları, emeklilik yükümlülüklerini yerine getiremeyebilir. Bu durum, eksikliği telafi etmek için kamu bütçelerinden fon aktarılması nedeniyle emeklilik düzeylerini ve dolayısıyla sosyal güvenlik hakkının kullanılmasını doğrudan etkileyebilir.

3.4 Sağlık hakkı

Sağlık hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin

25. maddesi kapsamında yeterli yaşam standardı hakkının temel bir unsuru olarak kabul edilmekte ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 12. maddesinde daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 14. Genel Yorumuna göre, 12.1. maddede tanımlandığı üzere, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardına sahip olma hakkı, "sadece zamanında ve uygun sağlık hizmetlerini değil, aynı zamanda güvenli ve içilebilir suya ve yeterli sanitasyon erişim, yeterli miktarda güvenli gıda, beslenme ve barınma, sağlıklı çalışma ve çevre koşulları ile cinsel sağlık ve üreme sağlığı da dahil olmak üzere sağlıkla ilgili eğitim ve bilgiye erişim gibi sağlığın temel belirleyicilerini de kapsayan kapsayıcı bir haktır".⁶⁵ Yolsuzluk, "mali kaynakların yönetimi" ve "tıbbi malzemelerin dağıtımı" dahil olmak üzere, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardı hakkının çeşitli yönlerini ihlal edebilir.⁶⁶ Diğer ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla birlikte, sağlık sektörü için ayrılan fonların zimmete geçirilmesi, nüfusun tamamı için ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardına sahip olma insan hakkının gerçekleştirilmesini engeller.⁶⁷

İlaçlar, tıbbi tedavi ve anestezi gibi sağlık hizmetlerine erişim, rüşvet veya başka bir teşvikin verilmesine bağlı olduğunda, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardına sahip olma hakkı ile kaliteli ve insan haklarına uygun sağlık hizmetlerine erişim hakkı gerçekleştirilememektedir. Yolsuzluk uygulamaları, sağlık hakkının yaygın olarak ihlal edilmesine neden olabilir. Örnekler arasında, ilaç şirketlerinin güvenli olmayan ilaçlar satması veya sözleşmelerin niteliksiz hizmet sağlayıcılar tarafından alınması sayılabilir; bu durum, yaralanma ve hastalık vakalarının ortaya çıkmasına ve artmasına neden olur. Kamu görevlilerinin, kişisel çıkarları için şirketlerin çevreyi kirletmesine izin vermesi de sağlık hakkını etkileyebilir; bu durum, ekosistemlere zarar verebilecek, kamu güvenliğini tehdit edebilecek ve

61 A/HRC/53/33/ADD.1, par. 68-70.

62 A/HRC/50/38/ADD.2, 71. paragraf.

63 E/C.12/YEM/CO/2, para. 16.

64 Cheol Liu, John Mikesell ve Tima T. Moldogaziev, "Amerikan Eyaletlerinde Kamu Yolsuzluğu ve Emeklilik Fonlarının Yetersizliği", *The American Review of Public Administration*, cilt 51, No. 6, (Şubat 2021), s. 449-466.

65 E/C.12/2000/4.

66 A.g.e. Uluslararası İnsan Hakları Politikası Konseyi, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak* (Cenevre, 2009), s. 53.

67 Martine Boersma, "Yolsuzluk: Bir İnsan Hakları İhlali ve Uluslararası Hukuk Kapsamında Bir Suç mu?", *İnsan Hakları Araştırma Okulu Dizi Yayınları*, cilt 56, (2012), s. 264.

savunmasız topluluklara orantısız bir şekilde zarar vermektedir.⁶⁸ Bu bölümde ele alınan birçok hakta olduğu gibi, sağlık hakkı da diğer birçok insan hakkıyla derin bir şekilde iç içe geçmiştir. Örneğin, sağlık hakkının ihlali, yaşam hakkını ve temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını da ihlal eder; zira sağlıksız ve zararlı ortamlara yol açan bu hakların ihlalleri, sağlık hakkının tam olarak gerçekleştirilmesini engelleyebilir.⁶⁹

İnsan Hakları Konseyi'nin⁵¹ oturumunda sunulan bir OHCHR raporuna göre, yolsuzluğun önlenmesindeki zorluklar ve iyi uygulamalar ile koronavirüs hastalığı (COVID-19) salgını bağlamında yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına etkisi ele alınırken, sağlıkla ilgili acil durumların sağlık sektöründeki yolsuzluk risklerini daha da artırabileceği ve bu durumun etkilerinin genellikle sömürüye karşı zaten daha savunmasız durumda olan kişiler tarafından hissedildiği belirtilmektedir.⁷⁰ COVID-19 salgını gibi acil durum dönemleri, yolsuzluğa katalizör görevi görebilir ve sosyal koruma programlarını ve sağlık sistemlerini zayıflatabilir. İster acil durum fonlarının zimmete geçirilmesi ister sağlık sektörü kaynaklarının tedarikinde manipülasyon şeklinde olsun, acil durum dönemlerinde sağlık hizmetlerinde yaşanan yolsuzluk, müdahale ve iyileştirme tedbirlerinin etkisini azaltabilir ve böylece eşitlik, ayrımcılık yapmama, katılım ve haysiyet dahil olmak üzere insan hakları ilkelerinin hayata geçirilmesini engelleyebilir.

İnsan hakları ile çokuluslu şirketler ve diğer ticari işletmeler konulu Çalışma Grubu, sağlık sektörünün de, özellikle küresel tedarik zinciri bağlamında, işletmelerin insan hakları ihlallerine karışabileceği bir alan olduğunu belirtmiştir.⁷¹ Ayrıca, Çalışma Grubu

şunu da ortaya koymuştur ki Küresel tedarik zincirleri, ticari işletmelerin, temsilcilerinin veya ortaklarının belirli pazarlara erişim karşılığında rüşvet verebilmesi nedeniyle yolsuzluğa karşı giderek daha savunmasız hale gelmektedir. Tedarik zincirlerindeki yolsuzluk her türlü insan hakkını etkileyebilse de, işletmelerin devletin sağlık ve güvenlik denetimlerinden muaf kalmak için rüşvet verebilmesi nedeniyle sağlık hakkı özellikle etkilenebilir. Bu nedenle, tedarik zinciri boyunca yaşanan kurumsal yolsuzluk, hem temel gıda ve ilaçların kamu pazarı tedarik zincirlerinden saptırılmasına hem de kamu pazarına giren bu tür ürünlerin bozulmasına yol açabilir.⁷² Bu tür yolsuzluklar, sahte ve standartlara uygun olmayan ilaçların kamu pazarına girmesine yol açarak halk sağlığını ve güvenliğini tehlikeye atabilir.⁷³

3.5 Eğitim hakkı

Ulaşılabilir en yüksek düzeyde bedensel ve ruhsal sağlık hakkı gibi, eğitim hakkı da “kendi başına temel bir insan hakkı ve diğer insan haklarının hayata geçirilmesi için vazgeçilmez bir araçtır”. Eğitim, toplumun dezavantajlı üyelerini güçlendirme ve sosyal ve ekonomik standartları iyileştirme aracı olarak, bir kişinin kendini gerçekleştirme ve genel toplumsal gelişim için hayati önem taşır.⁷⁴ Eğitim hakkı, çeşitli insan hakları sözleşmelerinde yer almaktadır ve hem eğitim alma hakkını hem de bireyin kişisel inançlarını yansıtan ve saygı duyan bir eğitim kurumunu seçme veya kurma özgürlüğünü içermektedir.⁷⁵ Ayrıca, Eğitim Hakkı Özel Raportörü, eğitimin insan hakları değerlerini ve çokkültürlü çeşitliliğin korunmasını teşvik eden bütüncül bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁶ CESCR Genel Yorum No. 13'e göre, Devletler

68 Aynı eser. Boersma, Yolsuzluk: Bir İnsan Hakları İhlali, s. 261–262.

69 Yaşam hakkıyla olan bağlantısı için bkz.: ICCPR, Genel Yorum No. 36: Madde 6: Yaşam hakkı, CCPR/C/GC/36, 03.09.2019, par. 8, 25-26, 54. Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkıyla bağlantısı için bkz.: Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı Özel Raportörü, Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının uygulanmasına genel bakış, A/79/270, 02.08.2024, par. 50-52, 62-66, 99.

70 A/HRC/51/14.

71 A/71/291, para. 35.

72 A/HRC/44/43, para. 16.

73 A/HRC/44/43, 17. paragraf.

74 Fons Coomans, “Eğitim ve Çalışma”, *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku*, Daniel Moeckli, Sangeeta Shah ve Sandesh Sivakumaran (der.), (Oxford University Press 2010), s. 281.

75 Bkz. ICESCR m. 13

76 A/HRC/26/27.

(i) mevcut olan ve yeterli sayıda işleyen eğitim kurumlarına sahip; (ii) ayırım gözetmeksizin herkes için fiziksel ve ekonomik olarak erişilebilir; (iii) ilgili, kaliteli ve kültürel olarak kabul edilebilir; ve (iv) toplumların ve öğrencilerin değişen ihtiyaçlarına uyarlanabilir bir eğitim sunmakla yükümlüdür.⁷⁷

Yolsuzluk, eğitime erişimi ve eğitim hizmetlerinin kalitesini zedeleyerek, özellikle savunmasız ve marjinal gruplar için sosyal ve ekonomik kalkınmayı sınırlamaktadır.⁷⁸ İlköğretim ve ortaöğretimde görülen yolsuzluk türleri çok çeşitli olabilir; akademik kopya çekmeden, öğretmen atamalarında rüşvet ve kayırmacılığa ya da ders kitapları ve malzemelerinin alımında ihaleye fesat karıştırmaya kadar uzanabilir. Örneğin, okula kabul veya ücretsiz olması gereken kitaplar için rüşvet talep edilmesi, ilk ve ortaöğretime eşit ve ücretsiz erişimi tehlikeye atmaktadır.⁷⁹ Notlar, öğretmenlik pozisyonları ve diplomalar için rüşvet ödenmesi uygulaması, eğitimin kalitesini ve erişimini tehlikeye atmaktadır. Ayrıca, eğitime erişimin önündeki engelleri artırmakta olup, bu durum yoksulluk veya sosyo-ekonomik marjinalleşme içinde yaşayan çocuklar için özellikle daha da şiddetli hale gelmektedir.⁸⁰ Eğitimin özelleştirilmesi eğiliminin bir parçası olarak kamu fonlarının özel eğitim sağlayıcılarına aktarılması, rüşvet yoluyla okul denetimlerinden ve lisanslamadan kaçınma gibi kendine özgü riskleri beraberinde getirir.⁸¹ Ayrıca, bazı ülkelerde öğretmenlerin daha iyi notlar karşılığında cinsel iyilik talep etmesi gibi cinsel yolsuzluk yaygın bir durumdur.⁸²

3.6 Eşitlik ve ayrımcılık yapmama

Eşitlik hakkı, tüm önemli insan hakları sözleşmelerinde yer almakta olup, her bireyin devlet tarafından eşit ve ayrımcılığa maruz kalmadan muamele görme hakkını vurgulamaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR) 20 Sayılı Genel Yorumuna göre, taraf

devletlerin Sözleşme’de yer alan hakların hiçbir tür ayrımcılığa maruz kalmaksızın kullanıldığını garanti edebilmeleri için, ayrımcılığın hem biçimsel hem de içeriksel olarak ortadan kaldırılması gerekmektedir.⁸³ İnsan Hakları Komitesi, 18 Sayılı Genel Yorumunda “ayrımcılık” terimini şu şekilde tanımlamaktadır: “ırk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi herhangi bir gerekçeye dayanan ve tüm kişilerin eşit şartlarda tüm hak ve özgürlüklerin tanınmasını, bunlardan yararlanmasını veya bunları kullanmasını geçersiz kılma veya bozma amacını veya etkisini taşıyan her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama veya tercih”.⁸⁴ Buna göre, yolsuzluk eylemleri belirli durumlarda ayrımcıdır çünkü bunlar i) doğası gereği ayırım yapar, dışlar, kısıtlar veya tercih eder; ve ii) insan haklarının eşit tanınmasını veya kullanılmasını geçersiz kılma veya bozma amacına veya etkisine sahiptir.⁸⁵ Örneğin, bir kişinin kamu hizmeti almak için rüşvet ödemesi gerekirken, ödeme yapamayanların bu hizmeti alamaması durumunda eşit muamele görme hakkı gerçekleşmez. Bu tür bir ihlalin tehdidi, hedef alınan kişinin ulusal veya etnik, dini veya dilsel azınlıklara mensup kişiler, Yerli Halklar, düzensiz göçmenler gibi savunmasız ve marjinalleştirilmiş bir gruba ait olması durumunda daha da artabilir; zira bu gruplar genellikle kendilerini sömürünün daha kolay hedefi haline getiren savunmasızlık ve güçsüzlük özellikleri sergilerler ve çoğu zaman rüşvet bedelini ödeyemez veya belirli teşvikleri sağlayamazlar.⁸⁶

Yine, yolsuzluk uygulamalarının ayrımcı sonuçları genellikle eğitim, sağlık ve yeterli barınma haklarını da ihlal ettiği için, eşitlik ve ayrımcılık yapılmaması haklarıyla bağlantılı olarak bireysel insan haklarının birbiriyle iç içe geçmiş yapısı bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

77 E/C.12/1999/10.

78 ICHPR, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak*, s. 57.

79 A.g.e. Boersma, *Yolsuzluk: Bir İnsan Hakları İhlali*.

80 Bkz. CRC/C/UZB/CO/3-4, para. 59 ve E/C.12/KAZ/CO/2, para. 48.

81 Monica Kirya, “Eğitim sektöründe yolsuzluk: Nasıl değerlendirilmeli ve nasıl ele alınmalı”, U4 Issue, 2019:5 (U4 Yolsuzlukla Mücadele Kaynak Merkezi, Bergen, 2019) s. 7-9.

82 Örneğin, Sahra Altı Afrika’daki en az 15 ülkede yapılan bir araştırma, erkek öğretmenlerin kız öğrencilere yönelik cinsel istismarının yaygın bir şekilde cezasız kaldığını ortaya koymakta ve bu tür istismarın, bölgede endemik olmasa da en azından kabul gören bir norm olduğunu düşündürmektedir. Fiona Leach, “Güç suistimali olarak yolsuzluk: Eğitim kurumlarında cinsel şiddet”, *Küresel Yolsuzluk Raporu: Eğitim*, Transparency International (Berlin, 2013).

83 E/C.12/GC/20.

84 HRI/GEN/1/Rev.6, para. 7.

85 ICHPR, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak*, s. 32.

86 UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, s. 15.

Güç suistimali eylemleri parasal olmayan bir bağlamda gerçekleştiğinde de eşitlik ve ayrımcılık yapılmaması hakları ihlal edilmektedir.⁸⁷

3.7 Adil yargılanma ve etkili hukuk yolu hakkı

Adil yargılanma hakkı, ICCPR'nin 14. ve 15. maddelerinde yer alan hukukun üstünlüğünü korumak için hayati önem taşıyan temel bir insan hakkıdır. CESCR'nin 32 sayılı Genel Yorumuna göre, mahkemeler ve yargı organları nezdinde eşitlik hakkı, "eşit erişim ve tarafların eşitliği ilkelerini güvence altına alır ve söz konusu yargılama sürecindeki tarafların herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan yargılanmasını sağlar".⁸⁸ Dolayısıyla bu hak, adaletin işleyişinin temelini oluşturan eşitlik ilkesini içermekte ve bağımsız ve tarafsız bir mahkeme, tarafların eşitliği, mahkemeye erişim ve masumiyet karinesi dahil olmak üzere bir dizi usul hakkını kapsamaktadır. Adil yargılanma hakkı, etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkı ile yakından ilgilidir; zira ICCPR'nin 3. maddesinde atıfta bulunulduğu üzere, kanun önünde eşitlik ve adil yargı usulleri olmadan hiçbir hukuk yolu etkili olamaz.⁸⁹ Ayrıca, yargı ve savcılık hizmetlerine ilişkin tedbirler hakkındaki UNCAC'nin II. Bölümündeki 11. madde, yolsuzlukla mücadelede yargı erkinin belirleyici rolünü ve yargı bağımsızlığına saygı duyulmasının önemini vurgulamaktadır.

Doğrudan rüşvet veya diğer yolsuzluk uygulamaları

sonucunda yargıçların, savcılarının ve avukatların bağımsızlığının yitirilmesi, adil yargılanma hakkını zedeler ve adaletin etkili ve verimli bir şekilde yerine getirilmesini engellerken, adalet sisteminin genel olarak güvenilirliğini de sarsar.⁹⁰ Yolsuzluğun hakimlerin atanmasında ve müteakip mahkeme işlemlerinde rol oynaması durumunda, sanıkların adil yargılanma hakları ihlal edilir.⁹¹ Yargı sistemine erişim için rüşvet talep eden veya mahkeme hizmetlerinin hızını etkileyen kamu görevlileri de, bireyleri adalete eşit erişim hakkından mahrum bırakmaktadır.⁹²

İnsan Hakları Komitesi, yüksek profilli bir yolsuzluk davasına ilişkin soruşturmaları nedeniyle cezai yargılama sürecine tabi tutulmuş ve görevden uzaklaştırılmış bir yargıcin davasında verdiği içtihatla, yargı bağımsızlığı ilkesinin, yargıç ve savcılarının görevlerini yerine getirirken herhangi bir sindirme, engelleme veya müdahaleye maruz kalmaksızın yasaları yorumlayıp uygulayabilmelerini ve olguları ile delilleri özgürce değerlendirebilmelerini de gerektirdiğini belirtmiştir.⁹³ Komite hakimlerin kararlarının içeriği nedeniyle cezai veya disiplin cezalarına çarptırılmaması gerektiğini vurgulamıştır; ancak, ciddi suçlar, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma veya yetersizlik gibi, onları görevlerine uygun olmayan hale getiren durumlar istisna teşkil etmektedir; bu tür durumlarda, cezalandırma adil yargılama garantilerini gözeten usullere uygun olarak yapılmalıdır. Adaletsizlikler, kararın bir üst mahkeme tarafından yeniden incelenmesi yoluyla düzeltilmelidir.⁹⁴

87 UNODC, *Modül 8: Yolsuzluk ve Toplumsal Cinsiyet*, Yolsuzlukla Mücadele Üniversite Modül Serisi (Vienna). Erişim adresi: https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/Anti-Corruption_Module_8_Corruption_and_Gen-der.pdf

88 CCPR/C/GC/32.

89 UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, s. 16.

90 UNODC, *Modül 14: Yargının Bağımsızlığı ve Savcılarının Rolü*, Suç Önleme ve Ceza Adaleti Üniversite Modül Serisi (Vienna, 2020). Erişim adresi: <https://www.unodc.org/e4j/en/crime-prevention-crim-inal-justice/module-14/index.html>.

91 ICHPR, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak*, s. 37-38.

92 Boersma, *Yolsuzluk: Bir İnsan Hakları İhlali*, s. 208.

93 *Garzón/İspanya davası*. CCPR/C/132/D/2844/2016, para. 5.5. Yargıçların ve avukatların bağımsızlığı konusunda Özel Raportörün raporuna bakınız; rapora göre "Yargı dokunulmazlığı, yargı bağımsızlığı ilkesinden kaynaklanır ve yargıçları mesleki görevlerini yerine getirirken her türlü sindirme, engelleme, taciz veya uygunsuz müdahaleye karşı korumayı amaçlar. Belirli bir düzeyde dokunulmazlık olmadan, cezai kovuşturma veya hukuk davaları, mahkemenin zamanını ve kaynaklarını olağan görevlerinin yerine getirilmesinden uzaklaştırarak bağımsız ve tarafsız karar verme sürecini zayıflatmak amacıyla misilleme veya zorlama aracı olarak kullanılabilir." (A/75/172), para. 44.

94 *Garzón/İspanya*. CCPR/C/132/D/2844/2016, 5.5. paragrafı. Bkz. Amerika Kıtası İnsan Hakları Mahkemesi, *Apitz Barbera ve diğerleri/Venezuela*, karar, 79. paragrafı. Mahkeme, Amerika İnsan Hakları Komisyonu'nun "mazur görülemez bir yargı hatası nedeniyle görevden alınmanın ... yargıçların yasaya göre özgürce karar verme hakkını zedelediği için yargı bağımsızlığına aykırı olduğu" şeklindeki argümanına dikkat çekmektedir. Ayrıca bkz. yargıçların ve avukatların bağımsızlığı Özel Raportörünün raporu (A/75/172), para. 89.

Bir başka davada, bir soruşturma hakimi, yolsuzluk soruşturmaları nedeniyle çeşitli devlet görevlileri tarafından kendisine komplo kurulduğunu, sindirildiğini, işkence gördüğünü ve bedensel bütünlüğüne yönelik tehditlere maruz kaldığını iddia etmişti; İşkenceye Karşı Komite, taraf devletlerin, kendi yargı yetkisi altındaki herhangi bir bölgede işkenceye maruz kaldığını iddia eden her bireyin şikayette bulunma ve davasının derhal ve tarafsız bir şekilde incelenmesini sağlama yükümlülüğü olduğunu belirtmiştir.⁹⁵

3.8 Siyasi katılım hakkı

Siyasi katılım, “demokrasinin ayırt edici özelliğidir”.⁹⁶ Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin (ICCPR) 25. maddesinde güvence altına alınan siyasi katılım hakları arasında, kamu işlerine katılma, siyasi iktidarı kullanma ve devletin her kademesinde politika oluşturma hakkı; oy kullanma ve seçilme hakkı; ve kamu görevlerine eşit erişim hakkı yer almaktadır. Devletler, bu hakların tam, etkili ve eşit bir şekilde kullanılmasını sağlamak için olumlu tedbirler almakla yükümlüdür. Yolsuzluk uygulamaları, siyasi katılımın tüm yönleri üzerinde zararlı bir etkiye sahip olabilir. Örneğin, oy satın alma eylemi, seçim sürecinin meşruiyetini zedelediği ve oy verme sürecine katılan bireylerin seslerini ve görüşlerini kısıtladığı için oy kullanma hakkının ihlalidir.⁹⁷

Ayrıca, bir devletin seçim komisyon üyeleri, aldıkları rüşvet nedeniyle ya da kendilerine haksız menfaatler sağlayacağını düşündükleri bir adayın yolunu açmak amacıyla, bir kişinin kamu görevine adaylığını kaydettirmesini engellediğinde, seçilme hakkı ihlal edilmiş olur.⁹⁸ Kamu hizmeti pozisyonlarına eşit erişim hakkı, bu pozisyonların işe alımdan sorumlu kişiye rüşvet verilmesi veya kayırmacılık gibi yolsuzluk yollarıyla elde edilmesi durumunda da ihlal edilebilir.⁹⁹ ICCPR’nin 25. maddesinde öngörüldüğü üzere kamu hizmeti pozisyonlarına eşit erişim hakkı, bu pozisyonlara kabul sürecinin eşitliği gözetmesi ve liyakatın genel ilkeleriyle uyumlu olması gerektiğini ima eder.

, bu görevlere kabul sürecinin eşitliği gözetmesi ve liyakat ilkeleriyle uyumlu olması gerektiğini ima eder.

Yasama organındaki yolsuzluk, siyasi ve kamusal hayata katılma hakkını da engelleyebilir. Örneğin, yolsuzluğa bulaşmış milletvekilleri, yasadışı yollardan elde ettikleri fonları seçim kampanyalarını finanse etmek için kullanabilir ve böylece kazanma şanslarını artırabilir, yolsuzluktan elde edilen fonlarla bütçelerini şişirmeyen adayları ise dışlayabilirler. Yasama organındaki yolsuzluğa bulaşmış yetkililer ayrıca, kendi yetki alanlarını, statülerini ve konumlarını koruyan yasaların çıkarılmasını sağlayıp bu yasaların kabul edilmesini etkileyebilir, soruşturmaları engelleyebilir ve yolsuzluktan elde ettikleri varlıkları kullanarak destek satın alabilirler.¹⁰⁰

Yolsuzlukla mücadelede siyasi katılım hakkını güçlendirmenin bir yolu, karar alma süreçlerinde kadınların eşit temsil edilmesini sağlamaktır. Örneğin, CEDAW, 40 numaralı Genel Yorumunda, kadınların eşit ve kapsayıcı temsiline, önceden kurulmuş gizli anlaşma ağlarını bozduğu için dürüstlüğün önemli bir itici gücü olduğunu vurgulamıştır.¹⁰¹

Siyasi katılım hakkının bir başka yönü, siyasi haklara getirilen kısıtlamalarla, daha spesifik olarak, büyük çaplı yolsuzluktan hüküm giymiş kamu görevlilerine yönelik kamu hizmetinden ömür boyu men edilme cezasıyla ilgilidir. Bu tür durumlarda, İnsan Hakları Komitesi, “taraf devletlerin, demokratik düzeni korumak amacıyla yolsuzluk eylemleriyle mücadele etmek ve hazineyi, dolayısıyla kamu yararını korumak suretiyle meşru bir amaç güttüklerini” değerlendirmiştir. Bu nedenle, bir taraf devletin, yolsuzluk suçlarından hüküm giymiş kişilerin kamu görevine erişimini kısıtlamakta meşru bir menfaati olabilir. Bu amaçla, taraf devlet, Sözleşme’nin 25. maddesi kapsamında korunan hakların ömür boyu askıya alınmasını yalnızca en istisnai durumlarda, ciddi suçlar için ve hüküm giymiş kişinin bireysel koşulları tarafından haklı gösterildiğinde uygulayabilir. Bu tür herhangi bir yasak, nesnel gerekçelere dayanmalıdır

95 *L.A. v. Algeria*. CAT/C/57/D/531/2012, para. 8.5.

96 A/HRC/30/26, para. 4.

97 Zoe Pearson, “Yolsuzluğa Uluslararası İnsan Hakları Yaklaşımı”, *Yolsuzluk ve Yolsuzlukla Mücadele*, Peter Lar-mour ve Nick Wolanin (der.), (Asia Pacific Press, 2001), s. 55.

98 UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, s. 16.

99 Bacio-Terracino, “İnsan Hakları İhlali Olarak Yolsuzluk”, s. 18.

100 A/HRC/43/51/Add.2, 24-29. paragraflar.

101 CEDAW/C/GC/40, 14. paragraf.

ve öngörülebilir olmalıdır.”¹⁰²

3.9 Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye sahip olma hakkı

Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye sahip olma hakkı, temiz hava, güvenli ve istikrarlı bir iklim, güvenli su ve yeterli sanitoryona erişim, sağlıklı ve sürdürülebilir şekilde üretilmiş gıda, yaşamak, çalışmak, okumak ve oynamak için toksik olmayan ortamlar, sağlıklı biyolojik çeşitlilik ve ekosistemler ile bilgiye erişim, karar alma süreçlerine katılım, adalete erişim ve etkili hukuk yollarına başvurma hakları da dahil olmak üzere insan haklarının tam olarak kullanılması için hayati önem taşır. Bu insan hakkını tehlikeye atmak, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı Özel Raportörü¹⁰³ ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin sayısız raporunda vurgulandığı üzere, milyarlarca insanın yaşamını, sağlığını, geçim kaynaklarını, sürdürülebilir kalkınmasını ve geleceğini tehdit etmektedir. Yasadışı kereste, yaban hayatı (hayvan parçaları dahil), balık ve maden ticareti doğaya zarar vermektedir. Bu durum biyolojik çeşitliliğin kaybına yol açar, koruma çabalarını engeller ve dolayısıyla kaybedilen ve başka amaçlarla kullanılan fonlar yoluyla kamu bütçelerini doğrudan etkiler, yoksulluğun ve sosyal kırılganlığın temel nedenlerine katkıda bulunur ve tüm insan haklarının ihlaline yol açar.¹⁰⁴ Yolsuzluk, doğa korumanın bozulmasının itici gücü, kolaylaştırıcısı ve nedeni olarak doğa korumasına dolaylı bir tehdit oluşturmaktadır.¹⁰⁵

Özel Raportörün de vurguladığı üzere, çevre hukukunun zayıflığının ardındaki itici güçlerden biri olan yolsuzluk, çeşitli bağlamlarda temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının kullanılmasına yönelik ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.¹⁰⁶

Örneğin, yeşil enerjiye geçiş, teknolojik gelişme ve endüstriyel büyümenin tetiklediği nikel, lityum ve kobalt gibi kritik minerallere yönelik artan küresel talep ve ekonomik baskı, madencilik sektörünün çevresel, sosyal ve insan hakları sonuçlarını dikkate almadığını ortaya koymaktadır. Açık ocak madenciliği, zehirli maden atıklarıyla tatlı su kaynaklarının kirlenmesine yol açan sağlıksız madencilik uygulamalarının yaygınlaşması ve madenlerdeki yoğun su kullanımı nedeniyle nehir ağağındaki toplulukların su kaynaklarının azalması göz önüne alındığında özellikle endişe vericidir. Çoğu zaman, çevresel etki değerlendirmeleri ve özgür, önceden ve bilgilendirilmiş rıza için uygun prosedürler, madencilik kiralama sözleşmelerinin yolsuz bir şekilde verilmesi, madencilik şirketleri tarafından rüşvet verilmesi ve madencilik faaliyetleri hakkında endişelerini dile getiren yetkililere yönelik taciz yoluyla madencilik çıkarları tarafından hiçe sayılmaktadır.¹⁰⁷

Yolsuzluğun yaygın olduğu belirli bağlamlarda, yolsuzluğa bulaşmış yetkililer ve madencilik şirketleri ordunun üzerinde haksız bir etki yaratabilir; bu durum, eleştirenlerin, ihbarcıların, çevre ve insan hakları savunucularının ve yolsuzlukla mücadele aktivistlerinin sindirilmesi, taciz edilmesi ve öldürülmesi yoluyla bir korku ortamı yaratarak, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının savunulmasını olumsuz yönde etkiler.¹⁰⁸

Buna ek olarak, yasadışı ağaç kesimi, ormansızlaşma yoluyla temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını doğrudan olumsuz etkileyen en yaygın çevre yolsuzluğu biçimlerinden biridir. Yasadışı ağaç kesimi, yolsuzluk olmadan var olamaz; zira kerestenin ihracat için aklanması gerekir ve bu da tedarik zincirinin her kademesinde kamu ve özel sektör aktörleri arasında

102 *Arias Leiva v. Kolombiya* (CCPR/C/123/D/2537/2015), para. 11.7. Ayrıca bkz. *Paksas v. Litvanya* (CCPR/C/110/D/2155/2012), para. 8.4. Ayrıca bkz. *Lula da Silva v. Brezilya*, CCPR 2842/2016, para 8.15.

103 Bkz. A/77/284; Politika Özeti No. 1: Biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik insan hakları temelli yaklaşımlar: adil, etkili ve zorunlu, Ağustos 2021; ve Politika Özeti No. 3: Etkili ve adil insan hakları ve çevresel durum tespiti mevzuatının temel unsurları, Haziran 2022.

104 Bkz. Åse Gilje Østensen ve Mats Stridsman, “Gölge Değer Zincirleri: Batı Afrika’dan gelen yolsuzluk, yasadışı faaliyetler ve yağmalanabilir doğal kaynaklar arasındaki bağlantının izlenmesi”, U4 Issue, 2017:7, (U4 Yolsuzlukla Mücadele Kaynak Merkezi, Bergen, 2017) ve Afrika Doğal Kaynaklar Merkezi, “Afrika’da doğal kaynakların yasadışı ticareti – Afrika Doğal Kaynaklar Merkezi’nden yakında çıkacak bir rapor” (Afrika Kalkınma Bankası Grubu, 2016).

105 Dünya Vahşi Yaşam Fonu, “Koruma için dolaylı bir tehdit olarak yolsuzluk”, Nisan 2024. Erişim adresi: <https://www.worldwildlife.org/pages/tncr-guidance-corruption-as-an-indirect-threat-to-conservation>.

106 A/79/270, 80. paragraf.

107 A/HRC/56/46/ADD.2, 33-38. paragraflar.

108 A/HRC/56/46/ADD.2, para. 61.

yasadışı işbirliğini gerektirir.¹⁰⁹ Devletler, hem resmi reformları uygulamalı hem de gayri resmi güç düzenlemelerinin yolsuzluğu ve yasadışı ağaç kesimini kolaylaştırabileceği kurumların gayri resmi boyutlarında değişiklikler aramalıdır.¹¹⁰

Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının ihlaline yol açan bir başka boyut ise, yolsuzluk, şirketlerin devletin kontrolünü ele geçirmesi ve hükümetlerle güçlü şirketler arasındaki çıkar çatışmalarının kesişimidir; bu durum mevcut çevre koruma önlemlerini zayıflatarak hak ihlallerine yol açmaktadır. Bu durum, tehlikeli maddelerin ve atıkların çevreye duyarlı bir şekilde yönetilmesi ve bertaraf edilmesinin insan hakları üzerindeki etkileri konusunda Özel Raportör tarafından belgelenmiştir; Raportör, küresel tedarik zincirlerinin başlangıcında standartları, denetimi ve yaptırımları daha zayıf olan ülkelerin bu tür sömürüye karşı özellikle savunmasız olduğunu belirtmiştir.

İklim değişikliği, yaşam, su ve sanitasyon, gıda, sağlık, barınma, kendi kaderini tayin, kültür ve kalkınma hakları da dahil olmak üzere bir dizi insan hakkının etkin bir şekilde kullanılmasını tehdit etmektedir¹¹² ve iklim değişikliğiyle mücadeleyi geciktiren veya buna engel teşkil eden yolsuzluk eylemleri, dolaylı olumsuz etkilere yol açabilir. Örneğin, yolsuzluğa bulaşmış bir memur, yasadışı ağaç kesimini ve ormansızlaşmayı kolaylaştıran bir ağaç kesim izni vermek için rüşvet alırsa, bu yolsuzluk eylemi temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının ihlaline yol açar. Ayrıca, İklim Değişikliği Hükümetlerarası Panel (IPCC), CO₂

emiyon seviyelerinin yolsuzluktan etkilenebileceğine dair kanıtlara atıfta bulunmuştur; bu etki, örneğin kamu fonlarının yolsuzluk nedeniyle kaybedilmesi sonucu dolaylı olarak ya da ormancılık sektöründe kanunların uygulanmasındaki yolsuzluk yoluyla doğrudan gerçekleşebilir.¹¹³ Ülkelerin iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve uyum için aldıkları fonlar da yolsuzluk yapan yetkililerin hedefi haline gelmektedir; bu fonların kötüye kullanılması, IPCC tarafından belirtilen kamu fonlarının kaybının dolaylı etkilerinden farklı olarak, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının kullanılmasını doğrudan etkilemektedir.¹¹⁴

4. Yolsuzluğun belirli hak sahipleri gruplarının insan haklarından yararlanmasındaki olumsuz etkisi

Yolsuzluğun etkileri ve belirli insan haklarının kullanılmasına yolsuzluğun olumsuz etkileri üzerine yapılan analizi tamamlayıcı nitelikte olan bu bölüm, yolsuzluğun en çok etkilenen hak sahiplerinin insan haklarını kullanması üzerindeki olumsuz etkisinin nasıl tespit edileceğini özetlemektedir.

Yolsuzluk, bir toplumdaki tüm bireylerin insan haklarından yararlanmasını olumsuz yönde etkiler. Bununla birlikte, savunmasız durumdaki grupların üyeleri ile marjinalleşmeye ve ayrımcılığa maruz kalan nüfus grupları ve topluluklar, yolsuzluktan ilk olarak ve orantısız bir şekilde zarar görebilir.¹¹⁵ Bunlar arasında kadınlar¹¹⁶, çocuklar, yaşlılar,

109 Dünya Doğal Hayatı Koruma Vakfı, "COVID-19 pandemisi sırasında yolsuzluğun yasadışı ağaç kesimini ve ormansızlaşmayı nasıl hızlandırdığını anlamak", Eylül 2020. Erişim adresi: <https://www.worldwildlife.org/pages/tncr-blog-understand-ing-how-corruption-is-accelerating-illegal-logging-and-deforestation-during-the-covid-19-pandemic>.

110 Bkz. Camila Gianella Malca, Maritza Paredes ve Lorena Figueroa, "Yolsuzluk, kayıt dışılık ve iktidar: Peru'da yasadışı ağaç kesimiyle mücadeleye yönelik kurumsal yaklaşımların sınırlarının açıklanması", U4 Issue, 2021:11, (U4 Yolsuzlukla Mücadele Kaynak Merkezi, Bergen, 2021).

111 A/HRC/45/12/Add.2, par. 6-9.

112 OHCHR, "OHCHR ve iklim değişikliği". Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/climate-change/> (erişim tarihi: 25 Haziran 2025).

113 Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, *İklim Değişikliği 2022: İklim Değişikliğinin Azaltılması. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin Altıncı Değerlendirme Raporu'na III. Çalışma Grubu'nun Katkısı*, P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khouradajie, R. van Diemen, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belka-cemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, ed. (Cambridge ve New York), s. 1372.

114 Transparency International, "İhbarcılar, Papua Yeni Gine'nin en üst düzey iklim kurumundaki fonların kötüye kullanımını ortaya çıkardı", İklim Yönetişimi Dürüstlüğü Programı. Erişim adresi: <https://www.transparency.org/en/projects/climate-governance-integrity-programme/climate-corruption-atlas/whistleblowers-expose-misappropriation-funds-papua-new-guinea-climate-agency> (11 Haziran 2025 tarihinde erişilmiştir).

115 UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*.

116 "[...] Dünya genelinde ve ülkeler içinde, birbirini pekiştiren ve sürdüren çok sayıda ve kesişen kadın ayrımcılığı biçimleri bulunmaktadır. Tüm kadınlar, çeşitlilikleri ve içinde buldukları farklı koşullar nedeniyle, ayrımcı yasa ve uygulamalardan farklı şekillerde etkilenebilir. Bununla birlikte, yoğunluk ve etki düzeyleri farklı olmakla birlikte, tüm kültürlerde devam eden kadın ayrımcılığının ortak yönleri bulunmaktadır." A/HRC/38/46, 11. paragraf.

Yerli halklar, göçmenler ve diğer yabancı uyruklular, engelli kişiler, özgürlüklerinden mahrum bırakılmış kişiler, LGBTIQ+ bireyler ve yoksulluk içinde yaşayan kişiler; zira yolsuzluk davranışları genellikle kamu mal ve hizmetlerine erişimde ayrımcılığa yol açmaktadır.¹¹⁷ Bu gruplar genellikle eğitim ve sağlık gibi kamu mal ve hizmetlerine daha fazla bağımlıdır ve alternatif özel hizmetler arayabilecek imkânları sınırlıdır. Genellikle kamu politika ve programlarının tasarlanması ve uygulanmasına katılma imkânları daha azdır. Ayrıca, bu tür ihlallere karşı kendilerini savunmak, haklarını talep etmek ve tazminat aramak için gerekli kaynaklardan yoksundurlar. Marjinalleşmiş durumdaki gruplar genellikle başından itibaren daha az kaynağa erişebildikleri için, bir kamu hizmetine erişmek, alternatif özel hizmetler elde etmek veya yargıya erişmek için rüşvet ödeyebilme olasılıkları daha düşüktür.¹¹⁸ Dolayısıyla, sistematik yolsuzluk kamu mal ve hizmetlerine erişim ile adalete erişim önündeki mevcut engelleri fiilen ağırlaştırabileceğinden, yolsuzluk bu grupların üyelerinin maruz kaldığı mevcut insan hakları ihlallerini daha da şiddetlendirebilir.

Ayrıca, yolsuzluk doğal olarak hesap verebilirliğin yetersiz olduğu bir ortamı besler; bu ortamda cinsiyet, ırk, etnik köken, cinsel yönelim, sosyoekonomik durum vb. gerekçelerle yapılan keyfi ve ayrımcı hizmet reddi vakalarının cezasız kalma olasılığı daha yüksektir. Bu tür durumlarda, bir hizmete erişimin reddedilmesi, diğer olası ihlallerin yanı sıra, ICESCR'nin 2. maddesinin (2) fıkrası ve Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (ICCPR) 2. maddesinin (1) fıkrasında güvence altına alınan, dilekçe sahibinin ayrımcılığa karşı korunma hakkını doğrudan ihlal eder.

İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi'nin de belirttiği gibi, yolsuzluk bazen “bir insan hakları ihlalinin yalnızca bir unsuru ya da belirli gruplara ilişkin halihazırda var olan bir insan hakları ihlalinin ağırlaştırıcı bir faktördür”.¹¹⁹ Dış Borç ve İnsan Hakları Konusunda Bağımsız Uzman, yolsuzluktan kaynaklananlar da dahil olmak üzere yasadışı finansal akışların, “zaten var olan

servet eşitsizliklerini derinleştirerek insan haklarının geliştirilmesini engellediğini; bu durumun genellikle yoksul ve marjinalleşmiş kesimlerin yaşam koşullarının kötüleşmesine ve kamu hayatına zaten zayıf olan katılımlarının daha da azalmasına yol açtığını” da belirtmiştir.¹²⁰ Bu nedenle, yolsuzluktan kaynaklanan insan hakları ihlallerine karşı savunmasızlıklarını sınırlamak için, tarihsel olarak marjinalleştirilmiş ve yeterince temsil edilmeyen grupların üyelerine özel dikkat gösterilmelidir.

Ayrıca, yolsuzluk, marjinalleşmiş grupların koşullarını iyileştirmek üzere özel olarak tasarlanmış programların uygulanmasını engelleyebilir. Amerika Kıtası İnsan Hakları Komisyonu, örneğin Yerli Halkların kültürel kimliğine daha fazla saygı gösterilmesi ve bu kimliğin güvence altına alınmasına yönelik tedbirlerin, ya rüşvet talep eden yolsuzluk yapan memurlar ya da bu tedbirlerin uygulanmasını engellemek için rüşvet ödeyen üçüncü taraflar nedeniyle gecikmeli olarak uygulandığını belirtmiştir.¹²¹ Aşağıdaki alt bölümlerde, uluslararası insan hakları hukukunda tarihsel olarak marjinalleştirilmiş, yeterince temsil edilmeyen veya savunmasız gruplar için bu tür koruyucu tedbirlerin örnekleri ele alınmaktadır:

4.1 Kadınlar ve kız çocukları

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, kadınların haklarını korur ve kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığı yasaklar. Sözleşme, kadınların siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmaya erkeklerle eşit düzeyde katılımını sağlamayı amaçlamaktadır. Bakım verenler olarak kadınlar, sağlık, eğitim, su ve elektrikle ilgili hizmetlerde, genellikle erkek olan yolsuzluk yapan yetkililer tarafından orantısız bir şekilde hedef alınmaktadır. Önemli bir nokta olarak, kadınların geliri genellikle erkeklerden daha düşük olduğundan, rüşvet için harcayacakları para da daha azdır.¹²²

Yolsuzluk, haksız menfaat talebi de dahil olmak üzere, temel hizmetlere erişim ve tüm insan haklarının

117 A/HRC/28/73, 20. paragraf; A/HRC/RES/53/17, 21. paragraf; E/C.12/2000/13, sayfa 22, 20. paragraf.

118 UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*.

119 A/HRC/28/73, 20. paragraf.

120 A/HRC/40/57/Add.1, 64. paragraf.

121 Amerika Kıtası İnsan Hakları Komisyonu, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, para. 445.

122 Kadın Kalkınma Örgütü ve UNODC, *Yolsuzlukla Mücadelede Değişim Ajanları Olarak Kadınlar* (2022) ve UNODC, *Şimdi Tam Zamanı: Yolsuzluğun Cinsiyet Boyutlarını Ele Almak* (Vienna, 2020).

kullanılmasını önemli ölçüde olumsuz etkileyebilir; ayrıca yoksulluk ve eşitsizliği artırabileceği ve toplumdaki en dezavantajlı bireyleri, özellikle de kadınları ve kız çocuklarını orantısız biçimde etkileyebileceği kabul edilmektedir. Bu hususlar, UNCAC 10/12 sayılı Karar'da belirtildiği üzere, özel sektörün yolsuzluğu önlemek ve onunla mücadele etmek için dürüstlük önlemleri benimsemesini teşvik etmeye yöneliktir.

Örneğin sağlık, bireylerin, ailelerin ve genel olarak toplumların refahını doğrudan etkileyen hayati bir faktördür. UNCAC 10/10 sayılı Kararı, kadınların ve kız çocuklarının özel ve çeşitli sağlık ihtiyaçlarını kabul etmekte ve yolsuzluğun, kaliteli ve uygun fiyatlı sağlık hizmetlerine erişim hakları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceğini vurgulamakta; bu durumdan en çok etkilenenlerin ise savunmasız durumdaki kişiler olduğunu belirtmektedir. Örneğin, sağlık çalışanlarına yapılan gayri resmi ödemeler, bir sağlık kuruluşunda doğum yapma kararını etkileyebilir ve böylece güvenli üreme sağlığı hizmetlerine erişimi kısıtlayabilir.¹²³ Ayrıca, BM Genel Sekreteri'nin COVID-19'un Kadınlar Üzerindeki Etkisine İlişkin Politika Notu'na göre, COVID-19 krizine yanıt vermek için sağlık sistemindeki kaynakların ve önceliklerin yeniden tahsis edilmesi, kadınlarla ilgili sağlık sorunları üzerinde potansiyel olarak olumsuz bir etki yaratmıştır, zira bu alanlar potansiyel olarak fon ve öncelik kaybına uğramıştır.¹²⁴ Eğitim, temel bir insan hakkı ve kalkınmanın kilit unsurudur; aynı zamanda ekonomik ve sosyal refahın büyük ölçüde dayandığı temeldir. Yolsuzluğun yaygın olduğu yerlerde, bu durum önemli ölçüde olumsuz etkiler yaratabilir; eğitim hakkından yararlanmayı olumsuz yönde etkiler ve kadınların yaşamları boyunca olumsuz sonuçlar doğurur. Düşük eğitim düzeyleri, kadınların psikolojik ve fiziksel sağlığının yanı sıra cinsiyet eşitliği üzerinde de etkiler yaratır ve nihayetinde uzun vadeli sosyal ve ekonomik ilerlemeyi etkiler.¹²⁵

Kriz dönemlerinde, kaynaklar temel hizmetlerin rutin sunumunu etkileyen en acil ihtiyaçlara yanıt vermek üzere yönlendirilir; son dönemde COVID-19 salgını sırasında da durum böyleydi. Rüşvet ödeme imkânı olmayan kişiler genellikle sağlık hizmetlerinden mahrum kalmaktadır; bu durum, yolsuzluğun kadın ölüm oranlarının ve doğum sırasında ölümlerin artmasıyla ilişkili olduğuna dair kanıtlarla tutarlıdır.¹²⁶ Kadınlar, toplumsal cinsiyet rolleri ve görevlerin eşitsiz dağılımı nedeniyle erkeklere göre sağlık hizmetlerini daha fazla kullanma eğilimindedir ve sağlık hizmetlerindeki yolsuzluk, hizmetlere erişimi veya hizmetlerin kalitesini daha da kısıtlayabilir. BM Kadın Birimi, COVID-19 salgını sırasında aile planlaması hizmetlerine ihtiyaç duyan kadınların bu hizmetlere erişimde büyük zorluklar yaşadığını bildirmektedir.¹²⁷

Hükümetlerin ve hukukun üstünlüğünün zayıfladığı kırılgan ve çatışma sonrası devletlerde yolsuzluk, tecavüz, şiddet ve zorla yerinden edilme şeklinde kadınların insan hakları ihlallerini daha da şiddetlendirebilir. Toplumun birçok alanında, örneğin kolluk kuvvetleri gibi, cinsiyete dayalı ayrımcılık ve yolsuzluk örnekleri görülebilir; bu alanlarda kadınlar, rüşvet ödemediği şikayette bulunmakta ya da şikayetlerinin ciddiye alınmasını sağlamakta daha fazla zorluk yaşayabilir. Kadınları ve kız çocuklarını orantısız bir şekilde etkileyen yolsuzluğa bulaşmış polis güçleri, gümrük memurları veya insan kaçakçılığını kolaylaştıran politikacılar gibi daha aşırı vakalar da kadınlar üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir.¹²⁸

Kadınları ve kız çocuklarını doğrudan etkileyen yolsuzluğun en önemli risklerinden biri, cinselliğin ve insan vücudunun yolsuzluğun bir aracı olarak kullanıldığı cinsel yolsuzluktur.¹²⁹ Pek çok farklı bağlamda yaşanan yolsuzluk nedeniyle, kadınlar genellikle cinsel hizmetler karşılığında hizmetlere erişim sağlamak zorunda kalmaktadır. Kadınları hedef alan

123 Bkz. Jobiba Chinkhumba, Manuela De Allegri, Adamson S Muula ve Bjarne Robberstad, "Sahra Altı Afrika'da doğum yerine göre anne ve perinatal ölüm oranları: nüfus temelli kohort çalışmalarının meta-analizi", *BMC Public Health* cilt 14, No. 1014 (2014). Afrika'daki perinatal ölümlerin önemli bir kısmının, kadınların evlerde değil sağlık tesislerinde doğum yapmaları halinde önlenebileceği sonucuna varılmıştır.

124 BM Kadın Birimi, *Politika Özeti: COVID-19'un Kadınlar Üzerindeki Etkisi*, (New York, 2020).

125 Marie Chêne, *Cinsiyet, Yolsuzluk ve Eğitim* (Bergen, U4, 2009). 126

127 Ginette Azcona ve diğerleri, "Anlayıştan Eyleme: COVID-19 Sonrası Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" (New York, BM Kadın Birimi, 2020) ve Charlie McCurdy ile Maja Gustafsson, "Riskli İş: Koronavirüs Krizinin Farklı İşçi Grupları Üzerindeki Ekonomik Etkileri" (Londra, Resolution Foundation, 2020).

128 Bkz. UNODC, *İnsan Ticareti Mağdurları için BM Gönüllü Güven Fonu 2017 Yıllık Raporu* (Vienna, 2018).

129 Helena Stensöta ve Lena Wängnerud, ed., *Cinsiyet ve Yolsuzluk: Tarihsel Kökler ve Yeni Araştırma Yolları* (Cham, 2018).

cinsel yolsuzluk, çatışma ve çatışma sonrası barışı koruma ve yeniden inşa süreçleri sırasında da meydana gelebilir.¹³⁰ Öncelikle kadınlara ve kız çocuklarına yönelik olan bu özel risk, yolsuzluğun toplumsal etkilerinin ele alınmasına ilişkin UNCAC 10/10 sayılı Karar'da da vurgulanmıştır. Bu kararda, yetki suistimali bağlamında cinsel ilişki veya cinsel nitelikteki eylemlerin talep edilmesinin, yolsuzluğun özel bir biçimi olarak değerlendirilebileceği kabul edilmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, kadınlar erkeklere kıyasla kamu hizmetlerine daha fazla bağımlı olma eğilimindedir; bu hizmetler ise, özellikle marjinal gruplara ayrılan kaynaklar söz konusu olduğunda, kamu alımları ve sözleşmelerindeki yolsuzluklar nedeniyle sıklıkla yetersiz kalmaktadır. Siyasi sistemlerdeki yolsuzluk, kaynaklar, siyasete katılım ve kamu yönetiminde üst düzey pozisyonlara erişim konularında kadınlara yönelik ayrımcılık gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini de sürdürmektedir. Karar alma sistemlerinde kadınların eşit ve kapsayıcı temsiliyle ilgili CEDAW Genel Tavsiye Kararı No. 40'a göre, erkek egemen karar alma organları, kadınlara fayda sağlayan veya kadınların hükümete katılımına olanak tanıyan hükümet politikalarına ve programlarına daha az kaynak ayrıldığı bir döngüyü sürdürebilir.¹³¹ Kanıtlar çok açıktır – kadınlar ve kız çocukları yolsuzluktan orantısız bir şekilde zarar görmektedir; bu da yolsuzlukla mücadelede toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

4.2 Çocuklar

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 2.1. maddesi, devletlerin, çocukların veya ebeveynlerinin ya da yasal vasilerinin ırkı, rengi, cinsiyeti, dili, dini, siyasi veya diğer görüşleri, ulusal, etnik veya sosyal kökeni, mal durumu, engelliliği, doğumu veya diğer statüleri ne olursa olsun, herhangi bir ayrımcılık yapmaksızın kendi yetki alanları içindeki her çocuğun haklarına saygı gösterme ve bu hakları güvence altına alma yükümlülüğünü ortaya koymaktadır. Çocuklar, yolsuzluk uygulamalarının ayrımcı etkilerinin orantısız bir yükünü üstlenmektedir,

tarihsel olarak çeşitli ayrımcılık biçimleriyle karşılaşmışlardır. Uluslararası insan hakları norm ve standartları, çocukların yalnızca hak sahipleri olmadığını, aynı zamanda hakların başlıca garantörü olan devletler ve ilgili paydaşlar tarafından özel ve güçlendirilmiş bir korumaya tabi olduklarını belirtmektedir.¹³² Kamu gelirlerinin toplanması, tahsisi ve harcamalarına ilişkin yolsuzluk ve kötü yönetim, devletin insan haklarının gerçekleştirilmesi için mevcut kaynakları azami düzeyde kullanma yükümlülüğünü yerine getirememesini ifade etmektedir. Çocuk Hakları Komitesi (CRC), çocuk haklarının gerçekleştirilmesine yönelik kamu bütçeleme hakkındaki 19 sayılı Genel Yorumunda (madde 4), taraf devletlerin Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi uyarınca çocuk haklarını etkileyen her türlü yolsuzluğu önlemek ve ortadan kaldırmak için kaynak ayırmasının önemini vurgulamaktadır.¹³³

Çocuklar, yolsuzluktan doğrudan etkilenebilir. Buna örnek olarak, hizmet alabilmek için rüşvet ödemek zorunda kalmak verilebilir; ya da kamu görevlilerinin kaynakları talan etmesinin sonucu olarak mal ve hizmetlerin yetersiz sağlanması yoluyla dolaylı olarak etkilenebilirler. Yolsuzluk çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmekte ve farklı sektörlerde çocukların haklarını etkileyebilse de, büyük çaplı yolsuzluk ve gayri resmi ödemeler, çocukların haklarının, özellikle de eğitim ve sağlık haklarının hayata geçirilmesi açısından genellikle en acil tehditler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gayri resmi ödemeler, ücretsiz olarak sağlanması gereken birinci basamak sağlık hizmetleri ve eğitim gibi temel hizmetlere erişimi engelleyerek çocukların haklarını ve refahını tehdit etmektedir. Ebeveynleri veya vasileri gayri resmi ödemeleri karşılayamayan çocuklar, çocuklarına yetersiz bakım veya hiç bakım alamama riskiyle karşı karşıyadır.¹³⁴

Gayri resmi ödemeler, çocukların kaliteli eğitime erişim dahil olmak üzere haklarından yararlanmalarını da doğrudan engelleyebilir. Örneğin, öğretmenler veya idareciler gayri resmi ücret talep ettiğinde, yoksul öğrencilerin okula erişimi engellenebilir

130 UNODC, Modül 8, *Yolsuzluk ve Toplumsal Cinsiyet*, Yolsuzlukla Mücadele Üniversite Modül Serisi (Viyana). Erişim adresi: https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/Anti-Corruption_Module_8_Corruption_and_Gender.pdf.

131 CEDAW/C/GC/40, para. 14.

132 Bkz. ICHRP, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak*.

133 CRC/C/GC/19.

134 Magnus Lindelow ve Pieter Serneels, "Etiyopya'daki sağlık çalışanlarının performansı: Nitel araştırma sonuçları", *Sosyal Bilimler ve Tıp*, cilt 62, Sayı 9 (Mayıs 2006).

Aileler, eğitim, yemek, kitap, üniforma ve sınavlar için masraflar yapmak zorundadır. Eğitim sektörünün genişliği, okulların aldığı yüksek miktardaki fonlar ve gençlerin iyi bir eğitim almasının taşıdığı büyük önem nedeniyle, yolsuzluğa açık alanlar akademik kurumların her kademesinde yaygındır.¹³⁵ Özellikle ilk ve ortaokullardaki birçok idari süreç, yolsuzluğa karşı son derece savunmasızdır. Bunlar arasında, örneğin öğrenci kabullerinde rüşvet ve kayırmacılık, sınavlarda gizli anlaşma yoluyla kopya çekme, ihalelerde hile ve okul malzemelerinin başka yerlere saptırılması, öğretmenler ve diğer personel tarafından velilere ve öğrencilere yönelik cinsel taciz gibi yolsuzluklar yer almaktadır.¹³⁶ Bu tür yolsuzluklar, çocukların ve gençlerin, refahın artması ve sosyal hareketlilik gibi gelişimsel avantajlar da dahil olmak üzere, kaliteli eğitim hakkından yararlanmalarını ciddi şekilde zedelemektedir.

Çocuklar gibi savunmasız durumdaki gruplar da büyük çaplı yolsuzluktan çeşitli yönlerden olumsuz etkilenebilir. Çocuk Hakları Sözleşmesi (CRC), çocuk haklarının hayata geçirilmesine yönelik kamu bütçeleme konusundaki 19. Genel Yorumunda, büyük çaplı yolsuzluk nedeniyle kamu kaynaklarının kaybının, sağlık, eğitim ve çocuk koruma gibi temel hizmetlerin yeterli düzeyde sunulması için ayrılan fonları önemli ölçüde azaltabileceğini belirtmiştir.¹³⁷ Eğitimle ilgili olarak, fonların eğitim kaynaklarından başka yerlere aktarılması, çocukların okula kaydolmasını engeller ve okula kaydolanlar için kalitesiz bir eğitime yol açabilir.¹³⁸ Kullanılabilir fonların sınırlı olması altyapı ve sanitasyonun yetersiz kalmasına, öğrenci-öğretmen oranlarının yükselmesine ve eğitim hizmetlerinin kalitesini düzenlemek ve izlemek için gerekli önemli kamu hizmetlerinin eksikliğine de yol açabilir. Ayrıca, kamu fonlarının eğitim sektöründen başka alanlara aktarılması, devletin okul yemeklerini finanse etme kapasitesini kısıtlamaktadır. Sonuç olarak, birçok öğrenci aç karnına okula devam etmekte ve bu da onların bilişsel

gelişimini ve öğrenme sonuçlarını olumsuz etkilemektedir.¹³⁹

4.3 Yaşlılar

Yaşlıların tüm insan haklarından yararlanması konusunda Bağımsız Uzman'ın da vurguladığı üzere, emeklilik ve sosyal güvenlik sistemleri yaşlıların refahı için hayati öneme sahiptir.¹⁴⁰ Pek çok yaşlı, insan haklarını ve özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını ile temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını kullanabilmek için yardım programlarına bağımlıdır.¹⁴¹ Yaşlıların diğer gruplara kıyasla sosyal programlara bu kadar bağımlı olması, onları yolsuzluk vakalarına karşı özellikle savunmasız hale getirmektedir. Örneğin, rekabetçi kamu alımlarındaki yolsuzluk, bu programların dayandığı kurumsal çerçeveyi olumsuz etkileyebilir ve sonuç olarak yaşlıların gıda, sağlık hizmetleri, bakım evleri ve barınaklar, palyatif bakım ve diğer temel mal ve hizmetlere erişimini kısıtlayabilir.

Sosyal güvenlik gibi kamu kurumlarından kaynakların başka yerlere aktarılmasına yol açan yolsuzluk biçimleri, yaşlıların haklarını ciddi şekilde ihlal edebilir. Yaşlıların yaşam kalitesi, yaşlılıkta onurları, bağımsızlıkları, özerklikleri, kişisel bütünlükleri ve hatta yaşamları, bu programlar tarafından sunulan hizmetlere doğrudan bağlı olabilir. Hükümetin her kademesindeki yolsuzluk, farkındalık kampanyaları içeren, kişisel gelişim programlarını ve kaynaklarını teşvik eden ve yaşlıların toplumun vazgeçilmez üyeleri olarak onuruna saygı duyan ve sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerine erişimlerini kolaylaştıran yasa, politika ve programların yürürlüğe konmasının önemini vurgulayan ulusal ve yerel planların geliştirilmesinden fonların başka yerlere aktarılmasına da yol açabilir.

Adalete erişim hakkı bağlamında, yolsuzluğun makul olmayan sonuçlara yol açması durumunda yaşlılar orantısız bir şekilde etkilenebilir.

135 Kirya, "Eğitim sektöründe yolsuzluk".

136 Monica Kirya, "Üniversitelerde yolsuzluk: yükseköğretim alt sektöründe dürüstlüğe giden yollar", U4 Issue, 2019:10 (U4 Yolsuzlukla Mücadele Kaynak Merkezi, Bergen, 2019).

137 CRC/C/GC/19, 34, 62 ve 76. paragraflar.

138 Axel Dreher ve Thomas Herzfeld, "Yolsuzluğun Ekonomik Maliyetleri: Bir İnceleme ve Yeni Kanıtlar", Çalışma Raporu 0506001, Kamu Ekonomisi, EconWPA (Müni, Ludwig-Maximilians-Universität Üniversite Kütüphanesi, 2005).

139 Michael Kremer ve diğerleri, "Hindistan'da Öğretmen Devamsızlığı: Bir Anlık Görüntü", *Avrupa Ekonomi Derneği Dergisi*, cilt 3, No. 2/3 (Nisan-Mayıs 2005).

140 A/HRC/33/44/Add.1, para. 88.

141 Uluslararası Çalışma Örgütü, "Yaşlılar için sosyal koruma: Temel politika eğilimleri ve istatistikler", Sosyal Koruma Politika Belgeleri, No. 11 (Cenevre, 2014), s. 1-10.

Yaşlıların dahil olduğu yargı kararlarının uygulanmasındaki gecikmeler. Yaşlılar, yaşlarının adaletin zamanında sağlanmasını daha da önemli hale getirmesi nedeniyle, adalet sistemi içinde özel bir korumaya ihtiyaç duyarlar.¹⁴² Yaşlıları yasalar çerçevesinde tam ve eşit bir ilgiden mahrum bırakmak, onların topluma etkin bir şekilde katılma, entegre olma ve katkıda bulunma kapasitelerini zayıflattır; bu nedenle, devletin kurumsal düzeyde yolsuzluğu izlemeyi ve ortadan kaldırmayı amaçlayan önlemlere öncelik vermesinin önemi daha da belirgin hale gelir.

4.4 Göçmenler

Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi (ICCPR), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICESCR), İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Tüm Göçmen İşçiler ile Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICRMW) dahil olmak üzere uluslararası insan hakları belgeleri, devletleri, göçmenlik statülerine bakılmaksızın, kendi yargı yetkisi veya fiili kontrolü altındaki tüm göçmenler de dahil olmak üzere, tüm insanlara yönelik tüm insan haklarını ayırım gözetmeksizin saygı göstermeye, korumaya ve yerine getirmeye mecbur kılar.¹⁴³ Göçün hem itici gücü hem de kolaylaştırıcısı olan yolsuzluk, göçmenlere ve ev sahibi topluluklara yönelik insani yardım ve kalkınma desteğini etkilerken, aynı zamanda göçün menşee ülkedeki kalkınma sonuçları üzerindeki etkisini de şekillendirmektedir.¹⁴⁴ Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Komite (CMW), tavsiyelerinde yolsuzluğun olumsuz etkilerini ele almakta ve özellikle taraf devletleri, göçmen işçiler ve aileleriyle ilgili tüm yolsuzluk vakalarını soruşturmaya, farkındalık artırma kampanyaları yürütmeye ve kamu görevlileri arasında yolsuzluğu önlemek için alınan tedbirler hakkında daha fazla bilgi sağlamaya çağırılmaktadır.¹⁴⁵

Geçiş sürecinde veya varış ülkelerine ulaştıklarında, birçok göçmen temel hizmetlere veya adalete erişemediği durumlarla karşı karşıya kalmakta ve insan hakları ihlalleri ile suistimallerine maruz kalma riski altında bulunmaktadır. Göçmenlerin insan hakları Özel Raportörü'nün de vurguladığı üzere, bu tür suistimler arasında insan ticareti, cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ile işkenceye ve diğer zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezalandırmaya yol açabilecek muameleler sayılabilir, ancak bunlarla sınırlı değildir.¹⁴⁶ Göçmenler ayrıca sağlık hizmetlerine, eğitime, temel hizmetlere ve yeterli barınmaya erişim ile işçi hakları ve sosyal korumaya erişim dahil olmak üzere insan haklarını kullanma konusunda zorluklarla karşı karşıyadır.¹⁴⁷ Göçmenler genellikle ulaşım için tek araç olarak kaçakçılara bağımlı oldukları için, göçmenlik statüsü modern kölelik riskini de artırmaktadır. Dahası, yolsuzluğa bulaşmış yetkililer ve koruma mekanizmalarına ve güvenlik ağlarına erişim eksikliği de göçmenleri sömürü riskine daha fazla maruz bırakmaktadır.¹⁴⁸

Yolsuzluk, bir ülkeden ayrılma süreciyle bağlantılı olabilir. Örneğin, göçmenlerin göç belgelerini alabilmeleri için rüşvet ödemeleri gerekebilir. Göç edilen ülkede kabul edilme sürecinde de çeşitli yolsuzluk biçimleri görülebilir. Göçmenlerin doğası gereği savunmasız olmaları nedeniyle, yetkililer bu kişilere giriş koşulu olarak rüşvet talep edebilir. Girişten sonra bile, göçmenler sosyal hizmetlere, uygun çalışma belgelerine veya ülkede kalabilmeleri için gerekli belgelere erişimlerini tehdit eden yolsuzluk eylemlerine maruz kalma riskiyle karşı karşıya kalmaya devam ederler.¹⁴⁹

Kölelik koşullarında tutulan kişilerin insan ticareti bağlamında, varış ülkelerindeki kamu görevlilerinin yolsuzluğu ile doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır.

142 Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, Muelle Flores/Peru Davası, Karar, 6 Mart 2019, 147. paragraf.

143 "Göçmen" kavramının evrensel ve hukuki bir tanımı bulunmamaktadır. İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin tüm kişilerin insan haklarını teşvik etme ve koruma görevine uygun olarak, OHCHR uluslararası göçmeni "vatandaşı veya uyruklu olduğu devletin dışında bulunan herhangi bir kişi veya vatansız bir kişinin durumunda, doğduğu veya mutlak ikamet ettiği devletin dışında bulunan herhangi bir kişi" olarak tanımlamıştır (OHCHR, *Uluslararası Sınırlarda İnsan Haklarına İlişkin Önerilen İlkeler ve Kılavuzlar* (Cenevre, 2014), s. 4). Böylece "göçmen", ev sahibi ülkeye vatandaşlık bağı bulunmaması ortak özelliği taşıyan bir grup insanı tanımlamak için tarafsız bir terim olarak kullanılmaktadır. Bu, mülteciler, vatansız kişiler, insan ticareti mağdurları ve göçmen işçiler gibi belirli yasal kategorilerdeki kişiler için uluslararası hukuk kapsamında var olan koruma rejimlerine halel getirmez.

144 U4, "Yolsuzluk ve Göç Konusunda Temel Kılavuz". *Erişim adresi*: <https://www.u4.no/topics/migration/basics>.

145 Örneğin bkz.: CMW/C/KGZ/CO/2, CMW/C/STP/CO/1, CMW/C/PHL/CO/3.

146 A/HRC/53/26.

147 Birleşmiş Milletler Göç Ağı Düzenli Yollar Konulu 3. Tematik Çalışma Grubu, *Rehber not: savunmasız durumdaki göçmenlerin kabulü ve kalışına yönelik düzenli yollar* (2021).

148 Bkz. A/HRC/53/26.

149 A.g.e. Bkz. ICHRP, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak*.

Bu görevliler insan kaçakçılığı faaliyetlerine karışmış olsun ya da sadece yaşanan ağır ihlallere göz yummayı tercih etsinler, insan kaçakçılığı vakalarında devlet yetkilileri sıklıkla işin içinde yer almaktadır. Bu, İnsan Hakları Komitesi'nin de vurguladığı üzere, insan kaçakçılığı vakalarında yolsuzluğun dolandırıcılıkla yakından bağlantılı olduğu anlamına gelmektedir.¹⁵⁰ Yolsuzluk ve bunun insan haklarının, özellikle de ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tam olarak kullanılması üzerindeki etkisine ilişkin Özel Raportör, bu tür durumların göçmenlerin haklarının korunmasıyla ilgili olduğu için ciddi endişe kaynağı olduğunu vurgulamıştır; özellikle de yolsuzluk, devlet yetkililerinin insan kaçakçılığıyla işbirliği yapmasına olanak tanıdığına, bu durum belgelerin düzenlenmesini kolaylaştırmak, sınır geçişlerinde kontrol yapmaktan kaçınmak veya kaçakçılık şüphesi bulunan durumları soruşturmamak şeklinde olabilir.¹⁵¹

4.5 Engelli kişiler

Daha önce vurgulandığı gibi, mevcut ayrımcılık yolsuzluğa daha fazla maruz kalmaya yol açabilir. Ayrımcılığa maruz kalan gruplar, yolsuzluk yapan aktörlerin kasıtlı olarak onları sömürü amacıyla hedef aldığı zorlayıcı yolsuzluğun kurbanı olma riskinin ortalamasının üzerinde olduğu eğilimindedir; bu durumda yolsuzluk ve ayrımcılık, yapısal eşitsizlikleri tetiklemekte ve sürdürmektedir.¹⁵² Zihinsel engelli kişiler, psikososyal engelli kişiler, engelli çocuklar, yaşlılar ve engelli kadınlar dahil olmak üzere engelli kişiler, engelli kişilerin hakları Özel Raportörü tarafından sürekli olarak vurgulandığı üzere, sistematik ve yapısal ayrımcılığa özellikle maruz kalmaktadır.¹⁵³

Kamu görevlileri, özellikle sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler sektörlerinde temel hizmetlere erişim sağlanmasının bir koşulu olarak rüşvet talep ederek engelli kişileri hedef almak için sıklıkla yetkilerini kötüye kullanmaktadır.¹⁵⁴ Ülkeler, engelli kişilerin toplum içinde bağımsız yaşamlarını desteklemeye doğru geçiş yaparken, birçok engelli kişi kurumlarda hak ihlallerine maruz kalmaya devam etmektedir. Yolsuzluk ve haraç gibi belirli faktörler, mevcut ayrımcılığı ve dışlanmayı daha da şiddetlendirebilir.¹⁵⁵ Bu tür durumlarda, engelli kişiler veya aileleri, hak ettikleri düzeyde bakım alabilmek için sağlık personeline rüşvet ödemek zorunda kalmaktadır. Bu arada, kurumlarda kalan engelli kişiler, kurum personelinin sürekli kontrolü ve gözetimi altında kalmakta ve bu da bu tür yasadışı davranışları bildirme imkânlarını kısıtlamaktadır.¹⁵⁶

Engellilik statüsünün verilmesi konusunda – ki bu sınıflandırma, engelli kişiler için fiili eşitliği sağlamak amacıyla genellikle belirli haklar tanıy – kamu görevlileri bu tür ayrımları belirlerken sıklıkla oldukça geniş bir takdir yetkisi kullanmaktadır. Dolayısıyla, engellilik statüsünün alınması süreci, bu görevliler tarafından işlenen ufak çaplı yolsuzluk eylemlerini normalleştiren bir ortamın oluşmasına zemin hazırlayabilir. Daha spesifik bir durum ise engelli çocukların haklarıyla ilgilidir; zira engelli çocukların ebeveynleri ve vasileri, çocuklarının hizmetlere erişimini sağlamak için genellikle yolsuzluk eylemlerine girmeye zorlanmaktadır.

4.6 LGBTQI+ kişiler

Lezbiyen, gey, biseksüel, trans, queer ve interseks kişiler — LGBTQI+ topluluğunun diğer kimlikleriyle birlikte — yaygın ayrımcılık nedeniyle ciddi insan hakları ihlallerine orantısız biçimde daha fazla maruz kalma riski altındadır.

150 CCPR/C/BRA/CO/2, para. 15.

151 E/CN.4/Sub.2/2005/18, para. 20. Yolsuzluk Özel Raportörünün görev tanımı, Alt Komisyon'un 13 Ağustos 2003 tarihli 2003/2 sayılı kararıyla belirlenmiş ve daha sonra Komisyon'un 2004/106 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Görev süresi 2008'in ötesine uzatılmamıştır.

152 Jessie Bullock ve Matthew Jenkins, *Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzlukla Mücadele Danışma Masası Yanıtı: Yolsuzluk ve marjinalleşme* (Berlin, 26 Haziran 2020).

153 Örneğin bkz. A/HRC/40/54 ve A/HRC/43/41.

154 Baljmaa. T, "IAAC Anketi: Engelli Kişiler Yolsuzluğa Daha Yatkındır", Montsame (5 Temmuz 2021).

Erişim adresi: <https://montsame.mn/en/read/263128>.

155 Matthew Jenkins ve Ellie McDonald, "Yolsuzluğun engelli kişiler üzerindeki etkisi", U4 Yardım Masası Cevabı, 2022:7 (Bergen, 2022).

156 Esma Gumberidze, "YouthLED Talks Bölüm 1: SDG16'nın gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak için engelli gençlerin dahil edilmesi ve liderliği", Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Eğitimi ve Gençlerin Güçlendirilmesi için Küresel Kaynak. Erişim adresi: <https://grace.unodc.org/grace/en/youth-empowerment/youthled-talks/episode-1.html>.

Cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı şiddet ve ayrımcılıktan korunma konusunda Bağımsız Uzman'ın da belirttiği gibi, bu kişiler, demokratik normları ve kurumları zayıflatarak ve insan haklarına saldırarak iktidarlarını sağlamlaştırmaya çalışan politikacılar ve otoriter liderler için “hem kolay hedefler hem de elverişli günah keçileri”dir.¹⁵⁷ Ayrıca, LGBTQI+ kişilere yönelik ayrımcılık, cinsiyet, etnik köken, yaş ve din gibi diğer kimlik faktörleri ile yoksulluk ve silahlı çatışma gibi sosyoekonomik faktörler tarafından sıklıkla daha da şiddetlendirilmektedir; bu durum, çeşitli insan hakları kuruluşları tarafından sürekli olarak vurgulanmaktadır.¹⁵⁸ Bu ihlaller arasında temel kamu hizmetlerine erişimin kısıtlanması, eşcinsellik ve transseksüelliğin suç sayılması, medeni ve siyasi hakların kısıtlanması ve işyerinde ayrımcılık sayılabilir. 2022 itibarıyla, 69 ülkedeki ayrımcı yasalar, rızaya dayalı özel eşcinsel ilişkileri suç saymaktadır.¹⁵⁹ Bağımsız Uzmana göre, LGBTQI+ gruplarını aşırı veya ulusal güvenlik için bir tehdit olarak nitelendirmek de mevcut bir başka örüntüdür.¹⁶⁰

Bu Kılavuzda defalarca vurgulandığı üzere, yolsuzluk ve ayrımcılık birbirini daha da şiddetlendirir. Cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ve ifadesi temelinde ayrımcılık yapan zorlayıcı yolsuzluk eylemleri, kamu görevlilerine, özellikle de polis memurlarına, LGBTQI+ bireylerden haraç koparma fırsatı sunar.¹⁶¹ LGBTQI+ topluluğunun üyeleri de cinsel şantaja maruz kalabilir; bu tür vakalarda mağdurlar, tuzağa düşmekten kaçınmak ya da temel

hizmetlere erişebilmek için cinsel eylemlerde bulunmaya zorlanır. LGBTQI+ kişilere yönelik polis şiddeti, genellikle çeşitli yolsuzluk biçimleriyle ilişkilendirilebilen özel bir hak ihlalidir; bu tür şiddet, bir kişinin daha ciddi şiddet eylemlerinden, keyfi gözaltılardan veya özgürlükten mahrum bırakılmaktan kaçınmak için rüşvet ödemek zorunda kaldığı durumlarda özellikle yaygındır.¹⁶²

Toplum genelinde insan hakları ihlallerini sürdüren yolsuzluğun bu dolaylı etkilerine daha yakından bakıldığında, işyerinde ayrımcılık, fiziksel, psikolojik ve yapısal şiddet üretkenliği olumsuz etkileyebilir; okul ve üniversitelerde yaşanan ayrımcılık ise LGBTQI+ bireylerin öğrenim imkânlarını kısıtlamaktadır. Bu tür ayrımcı uygulamalar, beşeri sermayeye yapılan yatırımın yetersiz kalmasına ve insan kaynaklarının verimsiz bir şekilde tahsis edilmesine yol açarak, çok çeşitli sektörlerde ekonomik kayıplara neden olmaktadır. LGBTQI+ karşıtı yasalar, uygulamalar ve kurumsallaşmış ayrımcılık, yabancı şirketleri ve yatırımcıları ülkeden uzaklaştırabilir ve bu da devletin ekonomik büyüme ve refah kapasitesini daha da kısıtlayabilir.¹⁶³ LGBTQI+ haklarına karşı yasalar, aynı zamanda zorbalık içeren yolsuzluğun kurumsallaşması için de koşullar yaratmaktadır.¹⁶⁴ Cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği etrafındaki toplumsal damgalama; hukuk yollarının etkisizliği ve kusurlu adalet sistemleri gibi diğer faktörler, yetkilerini kötüye kullanan yetkililer için cezazırlığı garanti edebilir ve böylece ayrımcı yolsuzluk uygulamalarına katkıda bulunabilir.¹⁶⁵

157 A/HRC/56/49, s. 5.

158 Bkz. CRC/C/GC/15, 8. paragraf, A/HRC/20/16, 17, 23-27. paragraflar, A/HRC/26/50, 15. paragraf, CEDAW/C/GC/28, para. 18.

159 A/HRC/50/27, 9. paragraf.

160 A/HRC/56/49, para. 23.

161 Victoria Abut, “Yolsuzluğun queer tarihi: Stonewall’ın karanlık yüzü,” The Global Anticorruption Blog, 6 Haziran 2022.

162 Kenya İnsan Hakları Komisyonu’na göre, Kenya’daki yozlaşmış polis memurları, LGBTQI+ bireyleri rutin olarak haraç ve şantaja maruz bırakmakta; rüşvet ödemeyi reddederlerse tutuklama ve hapis cezasıyla tehdit etmektedir. Bunu gerçekleştirmek için memurlar, eşcinsel erkeklerin evlerine baskın düzenlemekte, kısa mesajlarını takip etmekte ve elektronik cihazlarını arayarak aleyhlerine delil bulmaya çalışmaktadır. Buna ek olarak, eşcinsel erkekleri uyuşturucu bulundurma, sarhoşluk ve asayiş bozma, fuhuş gibi uydurma suçlamalarla tehdit ediyorlar. Bkz: Kenya İnsan Hakları Komisyonu, *Aramızdaki Yasadışılar: Kenya’da LGBTI topluluğunun eşitlik ve ayrımcılık karşıtı mücadelesine dair bir çalışma* (Nairobi, 2011).

163 James Reston, “LGBTI+ Hakları ve yolsuzluk: Aralarındaki bağlantı nedir?”, CIPE Blog, 27 Mart 2019. Erişim adresi: <https://web.archive.org/web/20221024133436/https://www.cipe.org/blog/2019/03/27/lgbti-rights-and-corruption-whats-the-connection/>

164 Victoria Abut, “Hayatta kalmak için rüşvet: Cinsel şantaj ve LGBTQ ayrımcılığı”, The Global Anticorruption Blog, 13 Haziran 2022.

165 Ellie McDonald, Matthew Jenkins ve Jim Fitzgerald, *Dışlanmaya Karşı Direniş: Ayrımcılık ve yolsuzluk arasındaki bağlantılara dair hikâyeler ve içgörüler* (Berlin, Transparency International ve Equal Rights Trust, 2021), s. 33-37.

4.7 Özgürlüğünden mahrum bırakılmış kişiler

Birleşmiş Milletler Mahkumların Muamelesine İlişkin Asgari Standart Kuralları'na göre — Nelson Mandela Kuralları olarak da bilinir — “Tüm mahkumlara, insan olarak doğuştan sahip oldukları haysiyet ve değere yakışır bir saygıyla muamele edilecektir”. Temel uygulama kuralları, özgürlüğünden mahrum bırakılmış kişilerle ilgili olarak, “ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya başka herhangi bir statü temelinde ayrımcılık yapılmayacağını” vurgulamaktadır.¹⁶⁶ Bununla birlikte, ceza sistemi içinde özgürlüğünden mahrum bırakılmış kişiler, yolsuzluk eylemlerine karşı belirli bir derecede savunmasız olan bir grubu oluşturmaktadır — daha spesifik olarak, kaynakları yetersiz hapisaneler, hapisane personelinin yüksek düzeyde takdir yetkisi kullanması, mal ve hizmetlerin sağlanmasında şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği ve hapisane sistemi içinde organize suçun ve özyönetimin devam etmesi bağlamında.

İlk olarak, yetersiz mali ve operasyonel kaynaklar genellikle personel sayısının azlığına ve yetersiz eğitime yol açmaktadır. Kötü cezaevi koşulları, özellikle de aşırı kalabalıklaşma ile birleştiğinde, gıda, ilaç ve hijyen ürünleri gibi temel ihtiyaçların yetersiz karşılanması yolsuzluk için elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Bu tür durumlarda yolsuzluk, bu temel ihtiyaçlar karşılığında düşük maaşlı cezaevi personeline ödenen rüşvet şeklinde ortaya çıkabilir.¹⁶⁷ Cezaevi sistemindeki denetimsiz takdir yetkisi nedeniyle, cezaevi personeli, kuralları veya belirlenmiş kriterleri dikkate almadan tesis içindeki hareketlerin yanı sıra yiyecek, su, tuvalet ve diğer hizmetlere erişimle ilgili keyfi kararlar alabilmekte ve bu durum, özgürlüğünden mahrum bırakılmış kişilerin sağlık

hakkı ile diğer özgürlüklerini kısıtlamaktadır.¹⁶⁸ Cezaevi sistemi içindeki organize suçların yaygınlığı ve özgürlüğünden mahrum bırakılmış kişilerin kendi kendini yönetmesi de yolsuzluk faaliyetleri için bir yuva oluşturabilir.¹⁶⁹ Kötü yönetilen cezaevi tesislerinde — özellikle aşırı kalabalık olanlarda — suç gruplarının tüm cezaevi nüfusu için kendi kurallarını oluşturup uygulaması daha kolay olmaktadır.¹⁷⁰ Çok sayıda kuruluş, bir cezaevi tesisindeki özyönetimin, ateşli silahlar ve kesici aletler gibi kaçak malların sokulmasına; mahkumlar arası şiddete (cinsel şiddet dahil) ve köle işçiliğine; ve özgürlüklerinden mahrum bırakılmış kişilerin cezasız bir şekilde kötü muameleye maruz kalmasına, işkence görmesine ve ölümüne yol açtığı vakaları belgelemiştir.¹⁷¹

Yolsuzluk, marjinalleşmiş grupları orantısız bir şekilde etkilemektedir ve hapis cezasının birikimli etkileri, bu grupların üyelerinin yolsuzluğa maruz kalma riskini daha da artırmaktadır. Örneğin, sosyoekonomik durumu daha düşük olan özgürlüklerinden mahrum bırakılmış kişiler, genellikle cezaevinin sosyal hiyerarşisinde alt sıralarda yer alırlar; bu da cezaevi personeli tarafından zorlama veya sömürü amacıyla hedef alınma risklerini artırmaktadır.¹⁷² Ayrıca, cezaevlerindeki kadınların orantısız bir kısmı cinsel şiddet yaşamış veya ruh sağlığı sorunlarıyla mücadele etmiştir; bu da onları cezaevi personeli tarafından cinsel yolsuzluk ve diğer fiziksel veya duygusal istismar biçimlerine maruz kalma riskini artırmaktadır.¹⁷³

İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele veya Cezalarla İlgili Özel Raportörün görev tanımı, uzun zamandır “yozlaşmış ve işlevsiz ceza adalet sistemlerinin, tutuklulara yönelik işkence ve kötü muamelenin temel nedenlerinden biri olduğunu” kabul etmektedir.

166 A/RES/70/175, Kural 1 ve 2.

167 Bu tür vakalar ayrıntılı bir şekilde belgelenmiştir. Örneğin bkz. A/HRC/40/59, para. 40 ve CCPR/C/BGR/CO/3, para. 18.

168 Bkz. Penal Reform International ve U4 Anti-Corruption Resource Centre, *Hapishanelerde yolsuzluk: gözaltı gözlemleri için bir rehber* (Londra, 2024).

169 Mahkumların özyönetimi konusunda bkz. Marlies Talay ve Brunilda Pali, “Mahkumların Özyönetimi ile ‘Hapis Cezasının Acıları’ Arasındaki İlişki”, *Criminological Encounters*, cilt 3, No. 1 (2020).

170 Dünya çapında çoğu cezaevi sistemi için temel bir sorun teşkil eden cezaevlerindeki suç alt kültürleri hakkında bkz. Penal Reform International ve Tayland Adalet Enstitüsü, *Küresel Cezaevi Eğilimleri 2023* (Londra, 2023).

171 Örneğin bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, “Ekvador: BM işkence önleme organı, ikinci ziyaretinin ardından cezaevi krizinden ciddi endişe duymaya devam ediyor”, 6 Ekim 2022. Erişim adresi: www.ohchr.org/en/press-releases/2022/10/ecuador-un-torture-prevention-body-remains-seriously-concerned-prison-crisis.

172 PRI ve U4, *Cezaevlerinde yolsuzluk*.

173 Bkz. PRI ve TIJ, *Bangkok Kuralları Rehber Belgesi: Kadın Mahkumların Muamelesi ve Kadın Suçlular için Gözaltı Dışı Önlemler Hakkında Birleşmiş Milletler Kurallarının Uygulanması*, 2. baskı (Londra, 2021).

olduğunu” kabul etmektedir.¹⁷⁴

Özel Raportörün 2019 tarihli raporuna göre, yolsuzluk ile işkence arasındaki ilişki döngüselidir: her ikisi de birbirini beslemekte ve şiddetlendirmektedir.¹⁷⁵ Yolsuzluk, işkence ve kötü muamele uygulamalarını mümkün kılmak, sürdürmek ve korumak için sıklıkla kasıtlı olarak kullanılır; aynı şekilde işkence ve kötü muamele de yolsuzluk uygulamalarını mümkün kılmak, sürdürmek ve korumak için sıklıkla kasıtlı olarak kullanılır. Örneğin, yargı sistemindeki yolsuzluğun, işkence veya kötü muamele dahil olmak üzere insan hakları ihlallerine ilişkin hesap verebilirliği ciddi şekilde zayıflattığı tespit edilmiştir.¹⁷⁶ Aynı zamanda, işkence ve kötü muamele eylemleri veya tehditleri, yolsuzluğun soruşturulması ve yargılanması da dahil olmak üzere yargıya müdahale etmek için de kullanılmaktadır.

4.8 Yerli Halklar

Yerli halklar, Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 1989 tarihli Yerli ve Kabile Halkları Sözleşmesi (No. 169) gibi uluslararası belgelerde ve haklarının tanımlandığı uluslararası içtihatlarda da teyit edildiği üzere, uluslararası hukuk kapsamında “halklar” olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁷ Bu gruplar, yaşadıkları ve geçimlerini sağladıkları topraklar ve bölgelerle olan benzersiz kültürel, manevi ve ekonomik bağları nedeniyle yolsuzluğa karşı özellikle savunmasızdır.¹⁷⁸ BM Yerli Halkların Hakları Bildirgesi'nin önsözünde, Yerli Halkların, diğerlerinin yanı sıra, sömürleştirilmeleri ve topraklarına, bölgelerine ve kaynaklarına el konulması sonucu tarihsel adaletsizliklere maruz kaldıkları ve bu durumun, özellikle kendi ihtiyaç ve çıkarlarına uygun olarak kalkınma haklarını kullanmalarını engellediği kabul edilmektedir.

kendi ihtiyaç ve çıkarlarına uygun olarak

Uluslararası hukuk kapsamında Yerli Halklara tanınan benzersiz statüye gelince, bu gruplar azınlıkların, köylülerin ve “yerel toplulukların” haklarından farklı bir yasal çerçeveye korunmaktadır. Yerli Halklar, Yerli Halkların Hakları Özel Raportörünün 2022 tarihli raporunda belirtildiği üzere, kendi yönetim yapıları aracılığıyla temsil edilen siyasi, sosyal ve hukuki varlıklar olarak ulus devletler içinde var oldukları için bu ayrım özellikle önemlidir.¹⁷⁹ Rapor bu kendine özgü statünün dolayısıyla Yerli Halklara, kendi kaderini tayin hakkı, toprak ve kaynak hakları dahil olmak üzere geniş bir yelpazede kolektif haklar tanıdığı ve kendilerini etkileyebilecek yasal veya idari tedbirlerin kabul edilip uygulanmasından önce özgür, önceden ve bilgilendirilmiş rızalarının alınması gerektiğini teyit etmiştir.¹⁸⁰ Ayrıca, ILO'nun 169 sayılı Yerli ve Kabile Halkları Sözleşmesi'nin 1. maddesi, Yerli Halkların resmi devlet tanınmasından veya devletlerin onları tanımlamak için kullandığı terminolojiden bağımsız olarak var olduklarını belirtmektedir. Bu nedenle, bu hakları uygun şekilde tanımak ve güvence altına almak için alınan önlemlerin uygulanmasında — hem devletler arasında hem de devletler içinde — önemli farklılıklar olması, Yerli Halkların yolsuzluğa maruz kalma ve yolsuzluk eylemleri sonucunda haklarının ihlal edilme riskini artırabilir.¹⁸¹

Yerli halkların yaşadıkları ve geçimlerini sağladıkları topraklarla olan kültürel bağları bağlamında, Yerli Halkların Hakları Özel Raportörü'nün de belirttiği üzere, koruma alanları, iklim değişikliği programları, milli parklar, av koruma alanları ve kültürel mirasın korunması amacıyla Yerli Halkların topraklarından, bölgelerinden ve kaynaklarından mahrum bırakıldıkları durumlarda, atalarından miras kalan topraklara mülkiyet hakkı ihlal edilebilir.¹⁸²

174 UNODC, “Birleşmiş Milletler insan hakları raportörü işkenceyi kınadı”, 24 Nisan 2009. Erişim adresi: www.unodc.org/unodc/en/frontpage/un-human-rights-rapporteur-denounces-torture.html.

175 A/HRC/40/59. Bu bağlantı akademik çevrelerde de daha derinlemesine incelenmiştir; örneğin bkz. Christine Bicknell, “A Hydra in Detention Settings: A Context-Based Inquiry of Corruption's Many Heads”, *Human Rights Law Review*, cilt 17, No. 1 (Mart 2017).

176 Bkz. A/HRC/13/39, 71. paragraf; ve CCPR/C/TKM/CO/2, 31. paragraf.

177 A/77/238, Genel Sekreterin Yerli Halkların Hakları Hakkında Notu, 19 Temmuz 2022, s. 6, para. 11.

178 Jessie Bullock ve Matthew Jenkins, “Yolsuzluk ve Marjinalleşme”, Yolsuzlukla Mücadele Yardım Masası Yanıtı (Berlin, Uluslararası Şeffaflık Örgütü, 26 Haziran 2020), s. 12.

179 A/77/238.

180 Aynı eser.

181 Patricia I. Vásquez, Amazon'da Petrol Kivılcımları: Yerli Çatışmalar, Yerli Halklar ve Doğal Kaynaklar (Atina ve Londra, Georgia Üniversitesi Yayınları, 2014).

182 A/77/238, 4. paragraf.

Bu tür eylemler rüşvet ve/veya hediye ya da menfaat alışverişi şeklinde gerçekleşebilir.¹⁸³ Yerli halklar, geçim kaynaklarının genellikle yaşadıkları topraklardaki doğal kaynaklarla yakından bağlantılı olması nedeniyle yolsuzluğa karşı özellikle savunmasıdır. Doğal kaynak endüstrisi, maden çıkarma ve geliştirme projelerine ayrılan büyük miktardaki kamu fonları ve düzenleme ya da izin süreçleriyle ilgili bürokratik engeller nedeniyle yolsuzluğun yuvası haline gelebilir.¹⁸⁴ Dahası, bu projelerde yer alan çok sayıda kamu görevlisi, rant arayışı, rüşvet ve yolsuzluğun normalleştiği koşullar yaratabilir. Bu tür eylemler, ağaç kesme ve madencilik haklarının verilmesi sürecinde ve özel kuruluşların, kamu görevlilerini, madencilikle ilgili kirliliğe göz yummaları ve yasadışı arazi gaspı girişimlerine göz yummaları için etkilemeye çalıştıkları durumlarda daha belirgin hale gelebilir.¹⁸⁵ Yerli halklar, ağaç kesme veya madencilik imtiyazlarının yasadışı bir şekilde verilmesine yol açan yolsuzluk eylemlerinin yükünü taşımakla kalmaz, arazi ve kaynak kullanımını konusundaki çatışmalar da bu grupların güvenliği açısından özellikle yıkıcı olabilir.

4.9 Irksal, Etnik, Dini veya Dilsel Azınlıklar

ICCPR'nin 27. maddesi ve

2.1. maddesine göre, devletler, ulusal veya etnik, dini ve dilsel azınlıklara mensup kişilerin (bundan sonra azınlık mensupları olarak anılacaktır) kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini beyan etme ve uygulama ve kendi dillerini özel ve kamusal alanda, özgürce ve müdahale veya herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan kullanma hakkına sahip olmalarını sağlamalıdır.

Yolsuzluğun azınlık gruplarına mensup kişiler üzerindeki etkileri, genellikle bu kişilerin marjinalleşmesi nedeniyle daha da şiddetlenmektedir. Bu durum, eşitsizliğin sürmesine, kaliteli sağlık hizmetleri ve eğitim gibi hizmetlere erişimin kısıtlanmasına ve siyasi temsil eksikliğine yol açmaktadır. Bir toplumdaki egemen ulusal veya etnik, dini ve dilsel grubun üyeleri, servet ve menfaatlerin karşılıklı dağıtımında etnik ve diğer kimlik temelli kayırmacılığın rol oynadığı gizli anlaşma türündeki yolsuzluklarla karşılaşma olasılığı daha yüksek olsa da, ulusal veya etnik, dini ve dilsel azınlıklar, kimlik temelli yolsuzluğun olumsuz maliyetlerine maruz kalma riski daha yüksektir.¹⁸⁶

Ayrıca, ulusal veya etnik, dini ve dilsel çoğunluk ağları içindeki grup içi yolsuzluk, tanımı gereği azınlıkları dışlayıcı niteliktedir ve azınlık gruplarına fayda sağlaması amaçlanan kaynaklardan fonların yanlış tahsis edilmesine yol açabileceği gibi, devlet görevlileri ve kurumlarının tarafsızlığına ve dürüstlüğüne duyulan güveni de zedeleyebilir.¹⁸⁷ Buna karşılık, bu faktörler, temel hizmetlere erişim aracı olarak azınlık grupları içinde yolsuzluk uygulamalarının yaygınlaşmasına yol açabilir ve böylece çoğunluk ve azınlık toplulukları arasında bir sömürü ve eşitsizlik döngüsünü sürdürebilir.

Ulusal veya etnik, dini ve dilsel gruplar arasında sosyal olanaklar, altyapı ve temel mal ve hizmetlere erişim konusunda görülen eşitsizlikler, sivil, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayata katılım açısından da güç dengesizliklerine yol açmaktadır; bu tür dengesizlikler yolsuzluğun başlıca itici güçleridir.¹⁸⁸

Çoğunluk ve azınlık grupları arasındaki sosyal güvenin azalmasının birikimli etkileri, yolsuzluk faaliyetlerine sınırlama getirme çabalarını zayıflatırken,

183 Bullock ve Jenkins, "Yolsuzluk ve Marjinalleşme", s. 13.

184 Ahmad Dermawan ve diğerleri, *Endonezya'da REDD+'da yolsuzluk riskinin önlenmesi*, UNODC ve Uluslararası Ormanlık Araştırma Merkezi Çalışma Raporu 80 (Cakarta, 2011), s. 6-11.

185 Bullock ve Jenkins, "Yolsuzluk ve Marjinalleşme", s. 13.

186 Bullock ve Jenkins, "Yolsuzluk ve Marjinalleşme", s. 5. Ayrıca bkz.; Ann-Sofie Isaksson, "Etnik Çizgiler Boyunca Yolsuzluk: 17 Afrika Ülkesinde Bireysel Yolsuzluk Deneyimlerine Dair Bir Çalışma", *The Journal of Development Studies*, cilt 51, No. 1 (2015): s. 80-92.

187 Bullock ve Jenkins, "Yolsuzluk ve Marjinalleşme", s. 5.

188 Marie Chêne, "Yolsuzluğun Yerli Halklar Üzerindeki Etkisi", Transparency International: U4 Uzman Yanıtı (Bergen, 26 Mayıs 2010). Ayrıca bkz.; Brian J. Fried, Paul Lagunes ve Atheendar Venkataramani, "Yolsuzluk ve Eşitsizlik Kavşağında: Latin Amerika'da Rüşvet ve Ayrımcılığa İlişkin Çok Yönlü Bir Çalışma", *Latin American Research Review*, cilt 45, No. 1(2010), s. 76-97; ve David Lyons, "Servet Yoğunlaşması, Irksal İtaatsizlik ve Siyasi Yolsuzluk", *Amerikan Siyasi ve Hukuk Felsefesi Derneği*, cilt 58 (2017), s. 226-234.

ayrımcı duyguları toplumda daha da kök salmasına neden olmaktadır. Ayrımcı uygulamalar, politikacılar destek toplamak ya da kendi yolsuzluklarını örtbas etmek amacıyla bu tür azınlık topluluklarına mensup kişileri rüşvet ve menfaat karşılığında harekete geçirmeye çalıştıklarında, siyasi temsili kısıtlayabilir ve yolsuzluğun azınlık mensupları üzerindeki etkisini daha da şiddetlendirebilir.¹⁸⁹

Yolsuzluğun daha belirgin olduğu sistemlerde mal ve hizmetlerin dengesiz dağılımı nedeniyle, azınlık toplulukları temel ihtiyaçlarını karşılamada ve gerekli kaynaklara erişimde daha büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Yolsuzluğun, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki sosyoekonomik kalkınma uçurumunu genişlettiği tespit edilmiştir.¹⁹⁰ Örneğin, kamu görevlileri ve bürokratlar, kalkınma fonlarını esas olarak bu tür azınlıkların yaşadığı kırsal köylerden uzaklaştırırken, kentsel elitler ile ulusal veya etnik, dini ve dilsel çoğunluk grupları lehine orantısız bir şekilde fon tahsis etmeyi tercih edebilirler. Kolluk kuvvetleri açısından bakıldığında, polis memurları bu grupları toplum içinde daha düşük bir sosyoekonomik statüye sahip olarak algılayabileceğinden ve dolayısıyla bu grupların yolsuzluk yapan polis memurlarına karşı tazminat talep etme veya suç duyurusunda bulunma konusunda dezavantajlı konumda olabileceklerinden, azınlıklara mensup kişiler rüşvet şeklinde yolsuzluğa karşı da daha savunmasızdır.¹⁹¹ Dolayısıyla, sistematik ayrımcılık ve bunun sonucunda ortaya çıkan yolsuzluk vakaları, azınlıklara mensup kişilerin adalet, kalkınma ve siyasi katılım gibi sayısız diğer hakların yanı sıra eşitlik haklarının ihlaline karşı giderek daha savunmasız kaldıkları bir ortamı sürdürmektedir.

Afrika kökenli insanlar ve toplulukların beyaz çoğunluklu

toplumlarda azınlık olarak yaşadığı bağlamlarda, yolsuzluk mevcut eşitsizlikleri daha da şiddetlendirdiği için, bu gruplar yapısal ırkçılık, ırk ayrımcılığı, yabancı düşmanlığı ve buna bağlı hoşgörüsüzlük nedeniyle yolsuzluktan orantısız bir şekilde etkilenmektedir.

Yolsuzluk, aynı zamanda Afrika kökenli kişilere karşı sistematik ırkçılığın bağlamsal bir unsurudur.¹⁹² Kanıtlar, Afrika kökenli kişilere karşı yolsuzluk ve ayrımcılığın, Afrika kökenli kişilere karşı denetimsiz yolsuzluğu kolaylaştıran hoşgörülü bir ortamın oluşmasında yakından ilişkili olabileceğini göstermektedir. Ayrıca bu durum, bu tür yolsuzluk eylemlerinin soruşturulmasını ve kovuşturulmasını da engellemektedir.

Bu tür ayrımcı yolsuzluk, özellikle kolluk kuvvetlerinde yaygındır.¹⁹³ Afrika kökenli insanlarla ilgili vakalarda kolluk kuvvetlerinde görülen polis şiddeti, aşırı güç kullanımı ve askeri teknik ve ekipmanların yaygın olarak normalleştirilmesi, Uluslararası Kolluk Kuvvetlerinde İrsal Adalet ve Eşitliği İlerletme Bağımsız Uzman Mekanizması tarafından, özellikle sözde “uyuşturucuya karşı savaş” ve “suça karşı savaş” bağlamında yolsuzlukla ilişkilendirilmiştir.¹⁹⁴

İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, adalet sistemindeki yolsuzlukla mücadelenin, Afrika kökenli kişiler ve Yerli Halklar da dahil olmak üzere ırk ayrımcılığıyla mücadele etmenin ve insan haklarına saygıyı korumanın bir yolu olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵ Aynı zamanda, yolsuzlukla mücadele tedbirleri, seçilmiş kamu görevlerinde bulunan Afrika kökenli kişilere karşı bir silah olarak da kullanılabilir; veriler, beyazların çoğunlukta olduğu toplumlarda bu kişilerin yolsuzluk suçlamalarıyla kolluk kuvvetleri tarafından orantısız bir şekilde hedef alındığını

189 Michael Mattingly ve Luke M. Obala, “Kenya’daki Kentsel Arazi Anlaşmazlıklarında Etnisite, Yolsuzluk ve Şiddet”, *Urban Studies*, cilt 51, Sayı 13 (2013). Nairobi’de bir gecekondu mahallesinde zorla tahliye edildikten sonra çeşitli toplulukların yeni arazi parsellerini ele geçirmek için birbirleriyle yarıştığı bir vakaya atıfta bulunmaktadır. Bu süreçte, politikacıların rüşvet ve menfaat karşılığında farklı etnik grupları harekete geçirmeye çalıştıkları bildirilmektedir. Sonuç olarak, bazı etnik azınlıklar arazilerinden korkutularak uzaklaştırılmış, sahte arazi parselleri satılmış ve arazi piyasasından dışlanmışlardır.

190 Kwadwo Konadu-Agyemang ve Judith Shabaya, “Yolsuzluğun Bununla Ne İlgisi Var? Gana ve Zimbabve’de Kırsal-Kentsel ve Bölgeler Arası Eşitsizliklerin Devamlılığını Anlamak”, *GeoJournal*, cilt 62, No. 1/2 (2005).

191 Fried ve diğerleri, “Yolsuzluk ve Eşitsizlik: Bir Dönüm Noktası”.

192 A/HRC/51/53, para. 46.

193 McDonald ve diğerleri, *Dışlanmaya Karşı Direniş*, s. 45-46.

194 A/HRC/57/71/Add.1, 83(i) numaralı paragraf.

195 CERD/C/NIC/CO/15-21, 29. paragraf.

göstermektedir.¹⁹⁶

4.10 Aşırı yoksulluk içinde yaşayan kişiler

İnsan Hakları Konseyi tarafından Temmuz 2023'te kabul edilen Aşırı Yoksulluk ve İnsan Hakları hakkındaki 53/10 sayılı Karar, yaygın aşırı yoksulluğun varlığının insan haklarından tam ve etkili bir şekilde yararlanmayı engellediğini, bu sorunun acil olarak hafifletilmesi ve nihai olarak ortadan kaldırılmasının uluslararası toplum için yüksek öncelikli bir konu olmaya devam etmesi gerektiğini ve bu hedefe ulaşmaya yönelik çabaların güçlendirilmesi gerektiğini teyit etmiştir.¹⁹⁷ Aşırı yoksulluk ve insan hakları Özel Raportörü, bir ülke ziyaret raporunda, yolsuzluğun, özellikle kamu hizmetlerine erişim için gerekli olan rüşvetlerin, halihazırda yoksulluk içinde yaşayanlar için ne kadar gerileyen bir vergi işlevi gördüğünü ve sınırlı gelirlerinin büyük bir kısmını tükettiğini vurgulamıştır.¹⁹⁸ Ayrıca, yoksulluk içinde yaşayan kişiler, daha varlıklı kişilere kıyasla rüşvetin hedefi olma riskiyle daha fazla karşı karşıyadır, çünkü direnme veya telafi arama olasılıkları daha düşüktür.¹⁹⁹

Yoksulluk içinde yaşayan kişiler, sağlık ve konut sektörlerinde yolsuzlukla karşılaşma konusunda özellikle savunmasız durumdadır. Pek çok kişi, sağlık hizmetlerinden yararlanmak için rüşvet ödemek zorunda kaldığını belirtmekte olup, bu durum onların ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardından yararlanma hakkını ihlal etmektedir.²⁰⁰ Ayrıca, yoksulluk içinde yaşayan kişiler, yeterli konut ve barınma hakkını kullanabilmeleri için genellikle belediye konutlarına güvenmektedir. Belediye konutuna hak kazanma süreci, yolsuzluk ve şeffaflık eksikliği nedeniyle ciddi şekilde zarar görebilir; bu durum, yoksulluk içinde yaşayan kişileri, bazı belediyelerin zaman zaman sunabileceği kısıtlı sosyal konutları almak için uzun süre beklemekten kaçınmak amacıyla rüşvet ödemeye zorlar.²⁰¹

Aşırı yoksulluk ve insan hakları Özel Raportörünün “Sosyal koruma bağlamında haklardan yararlanmama” konulu raporuna göre, yolsuzluk, ayrımcılık ve yetersiz finansman nedeniyle bütün gruplar sosyal koruma tedbirlerinden mahrum kalmaktadır.²⁰² “Haklardan yararlanamama” olarak bilinen bu eğilim, dünya çapında yoksulluk içinde yaşayan milyonlarca kişiyi yaygın bir şekilde etkilemekte ve uluslararası insan hakları hukukunda güvence altına alınmış sosyal güvenlik haklarından yararlanmalarını fiilen engellemektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin (CESCR) belirttiği gibi, sosyal güvenlik hakkı, hizmet sunumunda yolsuzlukla mücadele etme yükümlülüğünü de içermektedir. Sosyal güvenlik hakkı, sosyal korumanın sağlanmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda, yeterli ve etkili bir kapsama alanı sağlanması ve tüm sosyoekonomik geçmişlere sahip bireylerin haklarından yararlanmasının teşvik edilmesi yükümlülüğünü de içermektedir.²⁰³

Yoksulluk içinde yaşayan kişiler, fonların sosyal programlardan kamu görevlilerinin kişisel çıkarlarına aktarılması veya kamu görevlilerinin akrabalarına ya da arkadaşlarına ayrıcalıklı muamele gösterilmesi durumlarında, yolsuzluğun olumsuz etkilerine maruz kalma riski daha yüksektir.²⁰⁴ Rüşvet, özellikle sağlık hizmetlerinin sunumunda yaygındır; zira sağlık hizmeti sağlayıcıları ile hastalar arasındaki bilgi ve güç ilişkilerindeki asimetri, yoksulluk içinde yaşayan kişilerin kamu görevlileri ve sağlık profesyonelleri tarafından sömürülme olasılığını artırabilir.²⁰⁵ Çok sayıda çalışma, düşük gelirli hanelerin, temel hizmetler için rüşvet olarak gelirlerinin ortalama olarak daha yüksek bir payını harcadıklarını ortaya koymuştur.²⁰⁶ Bu bulgular, rüşvetin düşük gelirli hanelerin sosyal yardımlardan yararlanmamasının önemli bir nedeni olduğunu göstermektedir.

196 Bkz. George Derek Musgrove, *Söylenti, Baskı ve Irksal Siyaset: Siyah Seçilmiş Yetkililere Yönelik Tacizin Sivil Haklar Sonrası Amerika'yı Nasıl Şekillendirdiği* (University of Georgia Press, Atina, 2012).

197 A/HRC/RES/53/10, s. 2.

198 A/HRC/53/33/Add.1, 21. paragraf.

199 Aynı eser.

200 Aynı eser, 36. paragraf.

201 Aynı eser, 43. paragraf.

202 A/HRC/50/38, 3. paragraf.

203 Aynı eser, 4. paragraf.

204 Aynı eser, para. 60. b

205 Aynı eser, para. 65.

206 Coralie Pring, *İnsanlar ve yolsuzluk: Asya Pasifik Küresel Yolsuzluk Barometresi* (Transparency International, Berlin, 2017), s. 21. Ayrıca bkz. Mogens K. Justesen ve Christian Bjørnskov, “Yoksulların sömürülmesi: Afrika'da bürokratik yolsuzluk ve yoksulluk”, *World Development*, cilt 58 (2014), s. 18-19.

5. Sistemik Yolsuzlukla Bağlantılı İnsan Hakları İhlalleri

Hem çevrimdışı hem de çevrimiçi ortamlarda daralan demokratik ve sivil alanlar, artan eşitsizlik, yaygınlaşan dezenformasyon vakaları ve silahlı çatışmalar, yolsuzluk kültürünün oluşmasına katkıda bulunabilecek faktörlerdir. Böylesi bir ortamda yolsuzluk eylemleri daha sistematik ve sınıri ötesi bir nitelik kazanmış; devlet kurumlarını kişisel çıkarları için stratejik olarak ele geçirip manipüle eden organize suç örgütleri ve özel sektör elitleriyle iç içe geçmiştir.²⁰⁷ Sistemik yolsuzluk, insan hakları ihlallerini kurumsallaştırmanın bir aracı olabilirken, bu ihlaller de yolsuzluğu kolaylaştırıp sürdürebilir. Bir devletin bu yolsuzluk ve insan hakları ihlalleri döngüsüne kapılma riski, özellikle üst düzey yolsuzluk ve devletin ele geçirilmesi durumlarında daha da artmaktadır.²⁰⁸

Sistemik yolsuzluğun sürmesine katkıda bulunabilecek belirli insan hakları ihlallerine gelince, katılım hakkının ihlali ile devletin tehdit ve şiddet yoluyla ifade ve örgütlenme özgürlüklerine yönelik ihlaller, sivil toplumun yolsuzluğu ortaya çıkarma, soruşturma ve açıkça tartışma girişimlerini engelleyebilir. Bu bağlamda bilgiye erişim hayati bir rol oynamaktadır. Bu husus, İnsan Hakları Konseyi'nin Düşünce ve İfade Özgürlüğü hakkındaki 56/7 sayılı Kararında da yinelenmiştir. Karar, demokratik katılım, şeffaflık ve hesap verebilirlik ile yolsuzlukla mücadele için bilgiye erişimin temel önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, bilgiyi arama, alma ve aktarma özgürlüğüne getirilen haksız kısıtlamaların, kamu otoritelerini hesap verebilir kılmaya ve yolsuzluğu ortaya çıkarmaya yönelik çabaları engelleyerek demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü zedelediğini belirtmektedir.²⁰⁹

Ayrıca, kamu görevlilerinin cezasız kalması ve adil yargılanma hakkının ihlali, yolsuzluktan kaynaklanan zararlara karşı hukuki çözüm yollarını haksız bir şekilde kısıtlamakta ve böylece kamu görevlilerinin suçlarından sorumlu tutulmadığı bir yolsuzluk kültürünü sürdürmektedir.²¹⁰ Yolsuzluğa bulaşmış kamu görevlileri, vatandaşların seçim sürecine katılma haklarını ihlal ederek toplum üzerindeki etkilerini sürdürebilir ve güçlendirebilir; bu da devletin ele geçirilmesi ve kontrol edilmesini kalıcı hale getirir ve toplumu yolsuzluk ve suistimal döngüsüne daha da sıkı bir şekilde hapseder.²¹¹ Tüm insan hakları yolsuzluktan etkilenir; bu durum, mağdurları daha da marjinalleştiren ve yolsuzlukla ve devletin ele geçirilmesiyle etkili bir şekilde mücadele etmelerinin önündeki engelleri artıran koşullara hapseder.²¹²

207 Sarah Chayes, *Yolsuzluk İşletim Sistemi Olduğunda: Honduras Örneği* (Carnegie Uluslararası Barış Vakfı, Washington D.C., 2017), s. 114.

208 U4, "Yolsuzluk ve İnsan Haklarına İlişkin Temel Kılavuz". Erişim adresi: <https://www.u4.no/topics/human-rights/basics>.

209 A/HRC/RES/56/7.

210 Aynı eser.

211 Luca J. Uberti ve David Jackson, "Yardım yoluyla seçimlerin dürüstlüğünü teşvik etmek: Bağışçılar için analiz ve tavsiyeler", U4 Issue, 2018:5 (U4 Yolsuzlukla Mücadele Kaynak Merkezi, Bergen, 2018, s. 23).

212 U4, "Yolsuzluk ve İnsan Haklarına İlişkin Temel Kılavuz".

III. İnsan Hakları Yükümlülükleri ve Yolsuzluk

Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin (UNCAC) önsözünde, yolsuzluk, insan haklarının korunmasını ve bu haklardan yararlanılmasını ciddi şekilde zedeleyen, “kurumlar”, “demokrasi değerleri”, “adalet”, “sürdürülebilir kalkınma” ve “hukukun üstünlüğü”ne yönelik ciddi bir tehdit olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle devletler, insanları insan hakları ihlallerinden korumak amacıyla yolsuzluğu önlemek, soruşturmak ve cezalandırmakla yükümlüdür.

Yolsuzlukla mücadele ve insan haklarının korunması, Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi uyarınca yolsuzluk uygulamalarının ve yolsuzluktan elde edilen gelirlerin transferinin önlenmesi ve bunlarla mücadele edilmesi, varlıkların geri kazanılmasının kolaylaştırılması ve bu varlıkların meşru sahiplerine, özellikle de menşe ülkelere iade edilmesine ilişkin BM Genel Kurulu'nun 77/235 sayılı Kararında da vurgulandığı üzere, ortak hedefler olarak birleşmektedir.²¹³

UNCAC, ICCPR ve ICESCR gibi temel insan hakları sözleşmeleriyle birlikte yolsuzlukla ilgili bir dizi yükümlülük belirler; bu yükümlülükler, devletlerin tüm insan haklarına saygı gösterme, bunları koruma ve yerine getirme

yükümlülüklerinin genel çerçevesine girer. Bu bölüm, tüm insan haklarına saygı gösterilmesini, korunmasını ve yerine getirilmesini sağlamak amacıyla devletlerin yolsuzlukla mücadele konusunda üstlendiği yükümlülükleri ayrıntılı olarak ele almaktadır.

1. İnsan haklarına saygı gösterme yükümlülüğü

İnsan haklarına saygı gösterme yükümlülüğü bağlamında, devletlerin hakların kullanılmasına doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmekten kaçınmaları istenir. İnsan haklarına saygı gösterme yükümlülüğü, aynı zamanda hakların gerçekleştirilmesini ilerletmek için önlemler almayı da gerektirir.

Yargı bağımsızlığı ve dürüstlüğü, adil yargılama, adalete erişim ve hukuki süreçlerin sağlanması için gerekli olduğundan, bu yükümlülükler kapsamına girer. Devletler, İnsan Hakları Konseyi'nin 53/17 sayılı Kararı²¹⁴ ile Yolsuzlukla Mücadele Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin (UNCAC) II. Bölümünün 11. Maddesi'nde yer alan 'Yargı ve savcılık hizmetlerine ilişkin tedbirler' hükmüne uygun olarak, etkili ulusal

213 A/RES/77/235, s. 4, 9. Ayrıca bkz. UNODC, *Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin hazırlanması için yapılan müzakerelerin Hazırlık Çalışmaları*, s. xix.

214 A/HRC/RES/53/17. “Yolsuzluğun insan haklarından yararlanma üzerindeki olumsuz etkisi”

yolsuzlukla mücadele kurumları kurmalı ve bunları sürdürmeli, etkili yargı denetim mekanizmalarını sağlamalı ve adil ve şeffaf adalet sistemlerini güvence altına almalıdır”

Yolsuzlukla mücadele kurumlarının ve yargı denetim mekanizmalarının bağımsızlığının sağlanması, bu yükümlülüğün yerine getirilmesinde hayati öneme sahiptir.

Sayı gösterme yükümlülüğü, örneğin şeffaf, özgür ve adil seçimlerin güvence altına alınmasını da gerektirir. Yolsuzluk, demokratik yönetimi aşındırır ve siyasi hakları zayıflatır. Genel Kurul’un da vurguladığı üzere, devletler seçim sürecinin bütünlüğünü koruyan tedbirleri sürdürmek, güçlendirmek, geliştirmek ve uygulamakla yükümlüdür. Bu, şeffaf kampanya finansmanını, bağımsız seçim denetimini ve oy satın almayı ve seçim sahtekarlığını önleyecek mekanizmaları garanti etmeyi içerir. Yolsuzluğu önlemek amacıyla siyasi kurumlarda hesap verebilirliği sağlamak, halkın güvenini artırmak ve hükümetlerin vatandaşlarına karşı duyarlı kalmasını sağlamak için çok önemlidir.²¹⁵

2. İnsan haklarını koruma yükümlülüğü

Devletlerin ayrıca, üçüncü tarafların haklarını kullanılmasına müdahale etmemesini sağlama ve insan hakları ihlalleri meydana geldiğinde mağdurlara telafi sağlamak üzere etkili hukuk yolları sunma yükümlülüğü bulunmaktadır. Devletin, özel aktörler gibi üçüncü tarafların yolsuzluk uygulamalarını başlatması, kolaylaştırması veya bunlardan yararlanması durumunda cezasızlığı önleme görevi vardır. Bu, yolsuzluğa karışan bireylerin, suç gruplarının, işletmelerin ve şirketlerin soruşturulmasını ve kovuşturulmasını sağlayan sağlam bir yasal çerçevenin oluşturulmasını gerektirir.²¹⁶ İnsan Hakları Konseyi’ne sunduğu bir raporda, OHCHR, koruma yükümlülüğünün mümkün olduğunda yolsuzluğu önlemeyi, yolsuzluk suçlamalarını gerektiği gibi

yolsuzluk suçlamalarını gerektiği gibi soruşturmayı, sorumluları cezalandırmayı, ciddi vakalarda cezai yaptırımlar uygulamayı ve mağdurlara telafi ve tazminat sağlamayı gerektirdiğini belirtmiştir.²¹⁷

Yolsuzluğun sistematik hale geldiği durumlarda, devletin özel kuruluşları denetleyememesi ve hesap soramaması insan hakları ihlallerine yol açabilir. İnsan hakları ihlallerine karşı koruma sorumluluğu, organize suç ve ilgili suç gruplarının devletin içinde veya devletle işbirliği içinde faaliyet gösterdiği bağlamlarda da geçerlidir; bu durum, yolsuzluk içeren ihale süreçleri, düzenleyici çerçevelerin manipülasyonu, kamu fonlarının zimmete geçirilmesi veya gayrimenkul, kamu altyapı projeleri ya da kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla para aklama gibi yollarla gerçekleşebilir.

Koruma yükümlülüğü, devlet aygıtının büyük bir kısmının kasıtlı olarak harekete geçmemesinin, yolsuzluk davranışının kendisi kadar sorunun bir parçası olduğu büyük çaplı yolsuzluk vakalarında özellikle önem kazanabilir. Yetkililer, yolsuzluğa karşı önlem almayı ihmal ettiklerinde insan haklarını koruma yükümlülüklerini yerine getiremezler; bu durum, kurumların güçlü bireyler, organize suç veya özel sektör lehine çarpıtılmasına olanak tanıyarak eşitsizliği ve adaletsizliği daha da pekiştirir.²¹⁸ Örneğin, ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin insan hakları Özel Raportörü, organize suç faaliyetlerinin yaygın olduğu bağlamları karakterize eden devletin zayıflığı ve yolsuzluğun, etkili çözüm yolları ve adalet arayışını engellediğini vurgulamıştır.²¹⁹

İnsan hakları, devletlerin yolsuzluğu önlemek için yasalar, politikalar ve mekanizmalar benimsemesini ve bunları uygulamaya koymasını gerektirir; özellikle de adalete erişim, kamu yönetimi, seçim süreçleri ve temel hizmetler (örneğin sağlık, eğitim, su ve barınma) gibi insan haklarının korunması açısından kritik alanlarda. Yolsuzluğun önlenmesi,

215 A/S-32/2 ve A/RES/74/158.

216 Örneğin işletmelerle ilgili olarak bkz. CESCR Genel Yorum No. 24, E/C.12/GC/2, para. 20.

217 A/HRC/44/27, para. 20.

218 Bkz. Anne Peters, “Yolsuzluk ve İnsan Hakları”, Basel Yönetişim Enstitüsü Çalışma Raporu, No. 20 (Basel 2015) ve Caroline Omari Lichuma, “Ekonomik Haksızlıklar ve Sosyal Haklar: Kenya’da Ekonomik ve Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi Üzerindeki Sistemik Yolsuzluğun Etkisi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin İhtiyari Protokolü’nün Sunduğu Olası Telafi Yollarının Analizi”, *The Transnational Human Rights Review*, cilt 5, No. 1 (2019), s. 73-74.

219 A/HRC/59/46, para. 61.

toplumun her kademesinde hukuka uygunluğun, şeffaflığın, hesap verebilirliğin, dürüstlüğün ve yolsuzluğu reddeden bir kültürün teşvik edilmesini gerektirir. Hükümetler ayrıca, yolsuzlukla mücadele tedbirleri konusunda halkın bilinçlendirilmesini, bilgilendirme faaliyetlerini, bilgiye erişimi ve bilgi paylaşımını sağlamalı; kamu görevlileri arasında yasal ve etik standartların uygulanması için yolsuzlukla mücadele yükümlülüklerini, tedbirlerini ve davranış kurallarını uygulayarak sağlam yasal çerçeveler oluşturmalı ve kamu görevlilerinin bağımsızlığını korumaya yönelik kurallar getirmelidir.

Devletler, yolsuzluk iddialarının derhal ve etkin bir şekilde soruşturulmasını, faillerin yargılanmasını ve mağdurların hukuk yollarına başvurabilmesini sağlamalıdır. Yolsuzluk, UNCAC'ın 5., 36. ve 37. maddelerinde belirtildiği üzere, sorumluları hesap vermektan koruyarak, adil yargılamayı baltalayarak ve adaleti engelleyerek sıklıkla insan hakları ihlallerine zemin hazırlamaktadır. Yolsuzluk eylemlerinin titizlikle soruşturulmaması ve cezalandırılmaması, bu eylemlerin tekrarlanmasını sadece mümkün kılmakla kalmayıp, aynı zamanda teşvik eden bir cezasızlık ortamı yaratır. Bu eylemsizlik, yolsuzluğun ve sonuçlarının tolere edilebileceği ve kabul edilebileceği yönünde tehlikeli bir mesaj verir ve yolsuzluğun toplumda sürmesine ve normalleşmesine katkıda bulunur. Ayrıca, mağdurlar ve etkilenenler arasında güvensizlik hissini artırır, kurumlara ve adalet sistemine olan güveni sarsar ve nihayetinde hukukun üstünlüğünü ve insan haklarının korunmasını zayıflatır.

Yolsuzluktan zarar gören bireyler ve topluluklar için telafi ve tazminat imkânları sunan etkili mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Bu, tazminat tedbirlerini, şikâyetler için adli ve idari yolları ve tekrarını önlemeye yönelik sistemik reformları içermektedir. Yolsuzluk mağdurlarının adalete erişimi garanti altına alınmalı ve mağdurların çaresiz bırakılmaması sağlanmalıdır.

Yolsuzluğu ifşa edenler, insan haklarının korunmasında hayati bir rol oynamaktadır ve sindirme, misilleme veya şiddetten korunmalıdır. Gazetecilere yönelik tehdit ve şiddet eylemlerine ilişkin soruşturmalar, cezasızlığın önlenmesi amacıyla gerekli özen gösterilerek yürütülmelidir; ²²⁰ bu husus, Genel Kurul'un "Gazetecilerin güvenliği ve cezasızlık sorunu" başlıklı 74/157 sayılı Kararında da vurgulanmıştır.

220 A/RES/74/157.

221 A/HRC/17/31. İlke 25 ve III. Sütun Yorumları.

Bu husus, ihbar eden kişilerin korunmasına ilişkin UNCAC'nin 33. maddesinde de teyit edilmiştir. Devletler, adaleti engellemeyi suç saymalı ve mağdurları, tanıkları ile adalet ve kolluk görevlilerini olası misilleme veya sindirme, fiziksel güç kullanımı ya da tehditlerden etkili bir şekilde korumalıdır.

Ayrıca, devletlerin yolsuzlukla bağlantılı insan hakları ihlallerini önlemek amacıyla işletmelerin şeffaflık, dürüstlük ve hesap verebilirlik ilkeleri çerçevesinde faaliyet göstermesini sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu, kurumsal davranışların düzenlenmesini, yolsuzlukla mücadele yasalarının uygulanmasını ve işletmelerin insan haklarını zedeleyen yolsuzluk faaliyetlerine karışmasını önlemek için kurumsal özen yükümlülüğünün teşvik edilmesini kapsamaktadır. Buna ek olarak, işletmelerle bağlantılı insan hakları ihlallerine karşı etkili hukuk yollarına erişimin tarafsız olması, yolsuzluktan korunması ve sonucu etkilemeye yönelik siyasi veya diğer girişimlerden bağımsız olması gerektiği de bu yükümlülüğün bir parçasıdır.²²¹

İşletmeler ise, BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'nin 11. İlkesinde belirtildiği üzere, insan haklarına saygı gösterme sorumluluğuna sahiptir. Bu, etkili yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin uygulanması, finansal işlemlerde şeffaflığın sağlanması ve yolsuzlukla ilgili ihlallere iştirak edilmesinin önlenmesi yoluyla gerçekleştirilir.

Her bakımdan yolsuzluk, küresel işbirliği, hukuki yardım ve karşılıklı hesap verebilirlik gerektiren ulusötesi bir sorundur. Devletler, yolsuzluk davalarında uluslararası işbirliğine ilişkin UNCAC'ın 43. maddesinde de vurgulandığı üzere, yasadışı finansal akışlarla mücadele etmek, sınır ötesi yolsuzlukları kovuşturmak ve çalınan varlıkları geri kazanmak için birlikte çalışmalıdır. Yolsuzlukla mücadele çabalarının etkinliği, güçlü çok taraflı mekanizmalara ve UNCAC dahil olmak üzere uluslararası hukuki çerçevelere bağlı kalınmasına bağlıdır.

3. Yerine Getirme Yükümlülüğü

Genel olarak, yükümlülüğün yerine getirilmesi, devletin hak sahiplerinin insan haklarından ve temel özgürlüklerinden tam olarak yararlanabilecekleri elverişli bir ortam yaratacak olumlu adımlar atmasını gerektirir.

Yolsuzlukla mücadelede yerine getirilmesi gereken yükümlülük, saygı gösterme ve koruma yükümlülükleriyle yakından bağlantılıdır; zira bu, yolsuzluğu önlemek ve bununla mücadele etmek için etkili yasal çerçevelerin benimsenmesini gerektirmektedir. Örneğin, Taraf Devletlerin UNCAC'ın III. Bölümünde yer alan suçları tanımlama yükümlülüğü gibi; ayrıca yolsuzluk vakalarını uygun şekilde soruşturma, kovuşturma ve telafi edebilecek işlevsel bir yargı ve adalet sisteminin sağlanması da buna dahildir.

Yükümlülüğün yerine getirilmesi bağlamında, şeffaflık ve bilgiye erişim, uluslararası işbirliği ve vatandaşların katılımı açısından hayati öneme sahiptir. Halkın katılımı sayesinde, insanlar bilgi edinme haklarını kullanabilir, karar alma süreçlerine dahil olabilir ve hakları ihlal edildiğinde hukuk yollarına başvurabilirler. Bu ilke, mali ve yönetim konularının en iyi şekilde vatandaşların ve ilgili paydaşların denetimi ve katılımıyla ele alınabileceğini kabul etmektedir. Bu yükümlülük, kamu işlerine katılma hakkında ortaya konan genel insan hakları yükümlülüklerine de yanıt vermektedir. Bilgiyi arama, alma ve aktarma hakkı ile kamu işlerine katılma hakkı, yolsuzluğun önlenmesinin yanı sıra ifade, toplanma ve dernek kurma özgürlüklerinden tam olarak yararlanılabilmesi açısından da merkezi öneme sahiptir; bu husus, yolsuzluğun insan haklarından yararlanma üzerindeki olumsuz etkisine ilişkin İnsan Hakları Konseyi'nin 59/6 sayılı Kararında da vurgulanmıştır.²²²

Aynı zamanda, gazetecilerin güvenliği ve cezasızlık sorununa ilişkin BM Genel Kurulu'nun 78/215 sayılı Kararı'nda, devletlerin yönetimde şeffaflığı garanti altına almaları ve ifade özgürlüğü ile basın özgürlüğünü korumaları gerektiği belirtilmekte; böylece sivil toplum, gazeteciler ve insan hakları savunucularının, misilleme korkusu duymadan yolsuzluğu ortaya çıkarmak da dahil olmak üzere çalışmalarını özgürce yürütebilmeleri sağlanmaktadır.²²³ Hesap verebilirliğin teşvik edilmesinde gençlerin ve marjinalleştirilmiş grupların rolünü kabul etmek de demokratik katılımın geliştirilmesi açısından hayati önem taşımaktadır.²²⁴

Sivil katılım, kapsayıcı siyasi süreçlere katılımın yanı sıra örgün ve yaygın eğitim ile liderlik girişimleri, yolsuzluğun önlenmesi ve bununla mücadelede hayati bir rol oynamakta olup, dürüstlük ve etik kültürünün oluşturulmasına yardımcı olabilir ve şeffaflık ile hesap verebilirliği teşvik edebilir.

Zimmete para geçirme, diğer yolsuzluk biçimleri ve devlet malının başka amaçlarla kullanılması, devletin halkının ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli kaynaklardan mahrum kalmasına yol açtığı gibi, bu hakların yerine getirilmesi yükümlülüğü devreye girer. ICESCR'ye taraf devletlerin, mevcut kaynaklarının elverdiği ölçüde bu hakları aşamalı olarak gerçekleştirme yükümlülüğü bulunduğu için, kaynakların yasadışı olarak başka amaçlarla kullanılması bu yükümlülüğün ihlali anlamına gelebilir. Bu tür bir zimmete para geçirme, bu haklara erişim ve bu haklardan yararlanma önünde dolaylı ancak önemli bir engel oluşturur; zira bu durum, bu hizmetlere ve imkânlara bağımlı olanların yararlanma imkânlarını keyfi bir şekilde azaltır.²²⁵

Son olarak, eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkeleri, her hukuk sisteminin temelini oluşturan ve insani yardım, insan hakları ile siyasi, ekonomik, mali ve yatırım işbirliğine ilişkin birçok uluslararası antlaşmada güvence altına alınmış temel ilkelere aittir. Devletlerin, eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkelerini yalnızca temel insan hakları yükümlülükleri olarak değil, aynı zamanda yolsuzlukla mücadelede vazgeçilmez araçlar olarak da teşvik etme görevi bulunmaktadır. Yönetim sistemleri eşitliği, şeffaflığı ve ayrımcılık yapmayan uygulamaları desteklediğinde, yolsuzluk riskleri azalır; zira kayırmacılık, klientelizm ve dışlayıcı politikalar genellikle eşitsiz ve ayrımcı ortamlarda gelişir. Kamu hizmetlerine eşit erişim, adil siyasi katılım ve ayrımcılık yapmayan yasal korumaların sağlanması, kurumsal bütünlüğü güçlendirir ve yolsuzluk uygulamaları için fırsatları azaltır.

222 A/HRC/RES/59/6.

223 A/RES/78/215.

224 A/HRC/34/46.

225 Caroline Omari Lichuma, "Economic Wrongs and Social Rights", s. 73.

IV. Yolsuzlukla Mücadelede İnsan Hakları Temelli Yaklaşım

Yolsuzlukla mücadele çabalarının etkili bir şekilde uygulanması için insan haklarına dayalı bir yaklaşım (HRBA) gereklidir.²²⁶ Böyle bir yaklaşım, hak sahiplerinin taleplerini ve devletin buna karşılık gelen yükümlülüklerini, her düzeydeki yolsuzlukla mücadele çabalarının ve tartışmalarının merkezine yerleştirmeyi içerir. İnsan haklarına dayalı bir yaklaşım, ayrımcılık yapmama, eşitlik, katılım, kapsayıcılık, hesap verebilirlik, şeffaflık ve hukukun üstünlüğü gibi uluslararası insan hakları ilkelerini yolsuzlukla mücadele faaliyetlerine entegre ederek mağdurları merkeze alır.²²⁷

Geleneksel kolluk faaliyetlerinde insan hakları temelli bir yaklaşımın benimsenmesi, yolsuzluğun insan hakları üzerindeki etkisine dair daha bütüncül bir bakış açısına doğru bilinçli bir dönüşümü gerektirir; bu bakış açısı, yolsuzluğu yalnızca servetin kötüye kullanılması olarak değil, uluslararası hukukta güvence altına alınmış bir bireyin veya bireyler grubunun çok çeşitli haklarını ihlal etme potansiyeline sahip yasadsışı bir

eylem veya eylemler dizisi olarak değerlendirir.²²⁸

Yolsuzlukla mücadeleye insan hakları temelli bir yaklaşım, daha kapsamlı bir yaklaşım sunarak değer katmakla birlikte, yolsuzlukla mücadelenin tek yöntemi olarak görülmemelidir. Yolsuzluk eylemleriyle ilgili suçlardan suçlu bulunan kişilerin yargılanması veya özel hukuk kapsamında bu kişilere karşı sorumlulukların uygulanması, sistemik yolsuzluğun ortadan kaldırılmasında önemli bir bileşen olmaya devam etmektedir.

Yolsuzluğa yönelik geleneksel kolluk yaklaşımı ile insan haklarına dayalı yaklaşım, birbirini tamamlayan ve karşılıklı olarak güçlendiren yaklaşımlar olarak görülmelidir. Dolayısıyla, bu iki yaklaşım arasındaki bağlantıyı incelemek, Yolsuzlukla Mücadele Danışma Komitesi'nin de kabul ettiği üzere, yolsuzluğa karşı ek ve

226 OHCHR, *Yolsuzluğun İnsan Haklarının Kullanımına Olan Olumsuz Etkisine İlişkin Temel Mesajlar*, s. 2.

227 A.g.e.

228 ICHRP, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak*, s. 6.

tamamlayıcı stratejiler belirlemede faydalı olabilir.²²⁹

Bu, insan haklarına dayalı bir yaklaşımın, uluslararası insan hakları hukukunun maddi gerekliliklerini ve içeriğini yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin kamu politikası tasarımıyla birleştiren ilgili stratejilerin tasarlanmasında disiplinlerarası karma yöntemleri zorunlu kıldığı anlamına gelir.

1. İnsan Hakları Temelli Yaklaşımın Avantajları

Yolsuzluğun önlenmesi ve bununla mücadeleye yönelik insan hakları temelli bir yaklaşım, birçok avantaj sunmaktadır. Bu yaklaşım, yolsuzluğun bireyler veya birey grupları üzerindeki olumsuz etkilerini öne çıkararak benzersiz bir bakış açısı sağlar. Yolsuzlukla mücadelenin merkezine mağdurları yerleştirerek, hak sahiplerine yüklenen insani bedeli dikkate alan ve hafifleten önlemlere öncelik verilebilir.²³⁰ Mağdur odaklı bir yaklaşım, aynı zamanda bireysel hak sahiplerinin yolsuzlukla mücadelede aktif rol üstlenmelerini sağlar. Bu, tarihsel olarak yolsuzluk nedeniyle orantısız bir şekilde marjinalleştirilmiş olan marjinal veya savunmasız toplulukların üyeleri için özellikle önemlidir. İnsan haklarına dayalı yaklaşım, yolsuzluğun birikmiş zararlarına ve toplum içindeki baskı ve eşitsizliğin yolsuzlukla sürdürülmesine dikkat çeker.²³¹

Yolsuzlukla mücadeleye insan hakları temelli bir yaklaşım, BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nde, özellikle de 5. ve 13. maddelerde belirtilen yolsuzlukla mücadele hukukunun iki ilkesi olan şeffaflık ve halkın katılımını sağlamak için de yararlı bir normatif çerçeve sunmaktadır. Şeffaflık, herkesin devlet süreçleri ve kararlarıyla ilgili bilgilere erişim hakkıyla doğrudan bağlantılıdır; bu, söz konusu bilgilerin kamuya açık olmasına bağlıdır.

Şeffaflık, ilgili paydaşların hükümetin karar alma sürecine katılımını kolaylaştırmada hayati bir rol oynamaktadır. Şeffaflığın artırılması, kurumsal uygulamaların daha kapsamlı bir şekilde incelenmesine ve daha sıkı bir şekilde izlenmesine olanak tanır; bu da gelecekte yolsuzluk eylemlerinin tespit edilme ve önlenme olasılığını artırır.²³²

Ayrıca, şeffaflığın ve halkın katılımının artırılmasıyla, paydaşlar ve hak sahipleri kamu görevlilerini eylemlerinden daha etkili bir şekilde sorumlu tutabilirler.²³³ UNCAC'nin 9. ve 10. maddeleri, devletlerin hesap verebilirliği artıran çeşitli mekanizmalar oluşturmasını gerektirmektedir; örneğin, bütçe oluşturma ve analizinde katılımcı politika, vatandaşların hükümetin fonları nasıl kullandığını takip etmesini gerektiren kamu harcamalarının takibi ve katılımcı performans izleme ve değerlendirme.

Kamu alımları, sözleşme süreçleri, varlıkların gerçek sahipliği ile bankaların, emlakçıların, danışmanların ve diğer araçların kimlikleri ve faaliyetleri konusunda şeffaflık, cezasızlığı azaltarak ve hesap verebilirliği kolaylaştırarak yolsuzluğun önlenmesine yardımcı olabilir.²³⁴ Örneğin, devlet kurumlarındaki siyasi yolsuzluk ve yasadışı nüfuzu hedef alan önleyici tedbirler, kamu görevlilerinin bu kurumları herhangi bir ölçekte ele geçirme kapasitesini engelleyebilir ve böylece kurumsal çürümenin olumsuz etkilerine en fazla maruz kalan bireylerin medeni ve siyasi haklarını koruyabilir.²³⁵

Ayrıca, bütçe hazırlama ve kamu harcamalarıyla ilgili bilgilere erişim, uygun hesap verebilirlik önlemlerini destekleyen insan hakları mekanizmalarını güçlendirebilir.²³⁶ Örneğin, yolsuzluk mağdurlarının tazminat talep edebileceği mekanizmalardan biri, insan hakları sözleşme organları tarafından denetlenen bireysel şikayet prosedürleridir.

229 A/HRC/28/73, para. 34.

230 Bo Rothstein ve Aiysha Varraich, *Making Sense of Corruption* (Cambridge, Cambridge University Press, 2017), s. 60.

231 Anne Peters, "Uluslararası İnsan Haklarının İhlali Olarak Yolsuzluk", *Avrupa Uluslararası Hukuk Dergisi*, cilt 29, No. 4 (Kasım 2018), s. 1251–1287.

232 Bkz. UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, s. 27.

233 Aynı eser.

234 U4, "Yolsuzluk ve insan haklarına ilişkin temel kılavuz".

235 Aynı eser.

236 Bkz. UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, s. 27 ve OHCHR, *Devlet Bütçeleri Yoluyla İnsan Haklarının Gerçekleştirilmesi*, (Cenevre, 2017).

Bu bağlamda mağdurlar, yolsuzlukla bağlantılı insan hakları ihlallerine karşı, ilgili uluslararası ve bölgesel insan hakları yargı organlarına ve izleme mekanizmalarına başvurarak hukuk yollarına başvurabilirler.²³⁷

Uluslararası ve bölgesel insan hakları mahkemeleri ve komisyonlarının yanı sıra, daha geniş insan hakları ekosistemindeki diğer aktörler — örneğin özel raportörler, sözleşme organları, ulusal kurumlar ve sivil toplum kuruluşları — yolsuzluğun insan hakları üzerindeki etkilerine ilişkin bilgi toplamak için faydalı olabilecek kendine özgü izleme ve durum tespiti yeteneklerine sahiptir.²³⁸

2. İnsan hakları temelli ve ceza hukuku yaklaşımlarının entegrasyonu

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin (OHCHR) 2013 tarihli “Yolsuzluğa Karşı İnsan Hakları Davası” başlıklı yayını, “Etkili bir yolsuzlukla mücadele stratejisi, temel insan hakları ilkelerine dayandırılmalıdır” ifadesini içermektedir. Yayın, ayrıca “[b]ağımsız yargı, basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü, bilgiye erişim, siyasi sistemde şeffaflık ve hesap verebilirliğin hem başarılı yolsuzlukla mücadele stratejileri hem de insan haklarından yararlanma açısından ne kadar hayati önem taşıdığını” vurgulamaktadır.²³⁹ Yolsuzlukla mücadeleye insan hakları temelli bir yaklaşım, mağdura odaklanarak — devletin yükümlülükleri olan kişilerle arasındaki ilişkiyi ve yolsuzluğun mağdursuz bir suç olmadığı gerçeğini vurgulayarak — devletle mağdurlar arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarırken, ceza hukuku yaklaşımı bireylere özel haklar yaratmadığı için bundan farklıdır. İnsan hakları temelli yaklaşıma (HRBA) zıt olarak, ceza hukuku yaklaşımı, yolsuzlukla mücadele için devletin veya yolsuzlukla mücadele kurumunun alması gereken önlemlere daha fazla vurgu yapar. Bu önlemler arasında önleme, eğitim, sistematik yasal veya kurumsal reformlar, suç sayma, uluslararası işbirliği, çalınan varlıkların geri kazanılmasına yönelik prosedürler ve mağdurlar için diğer telafi yolları yer alır.²⁴⁰

Uluslararası yolsuzlukla mücadele araçları, öncelikle suç sayma yoluyla yolsuzluğun önlenmesine odaklanmaktadır; bu yaklaşım, yolsuzluğun yol açtığı yapısal sorunları ele almak için somut araçlar sunmamaktadır. Ceza hukuku yaklaşımı, tekil ve genellikle birbirinden bağımsız suçlara odaklandığı için, yolsuzluğun toplumsal ve sistemik etkilerini etkili bir şekilde ele alma kapasitesi sınırlıdır.²⁴¹

Yolsuzlukla mücadele tartışmasına insan hakları perspektifini dahil etmek, devletin sorumluluğunu vurgular ve devletlerden sadece yolsuzluğu kovuşturmalarını değil, aynı zamanda yolsuzluğun insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerini ele almak için gerekli adımları atmalarını da gerektirir. Bu nedenle, insan haklarına dayalı bir yaklaşımın kullanılması, ceza adaleti yaklaşımını tamamlayıcı nitelikte olabilir. Uygulamada, yolsuzlukla mücadeleye insan hakları temelli bir yaklaşım, adalet sistemine erişmeye çalışanlar için yararlı olabilir; zira bu yaklaşım, erişimi engelleyen faktörlere daha acil bir odaklanma sağlar ve hak sahiplerinin tazminat talep edebilme kapasitesindeki eksiklikleri gidermeye çalışır.²⁴² Böylelikle, insan hakları yaklaşımı, yolsuzlukla mücadele hukukundaki boşlukları güçlendirebilir ve doldurabilir.²⁴³

Ayrıca, UNCAC'nin II. Bölümünde ele aldığı önleyici tedbirlerin gerekliliği, yolsuzluğa insan hakları perspektifinden bakıldığında her zamankinden daha belirgin hale gelmektedir. Ceza hukuku temelli bir yaklaşım, baskıcı ve telafi edici tedbirlerin alınmasını gerektirirken, insan haklarının teşviki ve güçlendirilmesi, İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi'nin de belirttiği gibi, önleyici yolsuzlukla mücadele tedbirlerine ağırlık vermektedir.²⁴⁴

Yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olumsuz etkisi hakkındaki İnsan Hakları Konseyi'nin 59/6 sayılı kararına göre, önleyici tedbirler yolsuzlukla mücadele etmenin ve yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olumsuz etkisini önlemenin en etkili yollarından biridir.

237 Bkz. UNODC, *Modül 7: Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, s. 27.

238 A.g.e.

239 OHCHR, *Yolsuzluğa Karşı İnsan Hakları Davası* (Cenevre, 2013), s. 5.

240 ICHRP, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Bağlantıyı Kurmak*, s. 9.

241 Aynı eser, s. 10.

242 UNDP, *Kalkınma İşbirliği ve Programlamaya İnsan Hakları Temelli Bir Yaklaşım Uygulamak* (Eylül 2006), s. 46.

243 Bkz. U4, “Yolsuzluk ve insan haklarına ilişkin temel kılavuz”.

244 A/HRC/28/73, 6. paragraf.

Karar, her düzeyde önleyici tedbirlerin güçlendirilmesini talep ederek, bu tedbirlerin temel unsurlarından birinin, yolsuzluğun ilk kurbanları olabilecek savunmasız durumdaki kişilerin ihtiyaçlarının karşılanması olduğunu vurgulamaktadır.²⁴⁵ 2015 İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi raporu, yolsuzlukla mücadelede insan hakları temelli bir yaklaşım bağlamında, şeffaflık, yeminli beyanlar, kamu bilgilerine erişim yasaları ve dış denetimlerle ilgili önleyici politikaların uygulanmasının devletler ve ilgili paydaşlar için bir yükümlülük haline geldiğini belirtmektedir.²⁴⁶

Önemli bir nokta olarak, insan hakları ve ceza hukuku yaklaşımları, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi iyi yönetişimin gerekli unsurlarını teşvik ederek birbirlerini karşılıklı olarak güçlendirebilirler.²⁴⁷ Örneğin, bir devletin medeni ve siyasi hakları etkili bir şekilde koruma ve geliştirme kapasitesi, siyasi ve yargı sistemlerindeki yolsuzlukla etkili bir şekilde mücadele etme yeteneğine bağlıdır; bunun tersi de geçerlidir.²⁴⁸ Bu hedefe ulaşmanın bir yolu, yolsuzluk ile insan hakları ihlalleri arasındaki bağı kurmanın önemini vurgulayan insan hakları mekanizmaları aracılığıyla sivil toplum katılımını teşvik etmektir; bu, dava ve izleme için yeni fırsatlar belirlemenin bir aracıdır.²⁴⁹ Örneğin, ulusal yolsuzlukla mücadele kurumlarının veya yolsuzlukla mücadele görevine sahip diğer ulusal kurumların Ulusal Uygulama, Raporlama ve Takip Mekanizmalarına (NMIRF'ler) dahil edilmesi, insan hakları mekanizmaları tarafından yayınlanan yolsuzlukla ilgili tavsiyelerin uygulanmasını destekleyebilir ve yaklaşımların entegrasyonunu somut hale getirebilir. Sektörler Arası Kapasite ve İşbirliğinin Güçlendirilmesi: Uygulamada İHK;

Yolsuzlukla mücadele stratejilerine insan hakları temelli bir yaklaşımın entegre edilmesini teşvik etmek, yolsuzlukla mücadelenin vazgeçilmez bir unsuru olan bilgi ve araçların paylaşımını etkin bir şekilde sağlayabilir.²⁵⁰

Bir dizi önlemin, yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde sektörler arası kapasiteyi ve işbirliğini güçlendirmede özellikle başarılı olduğu kanıtlanmıştır. Bu önlemler arasında, bakanlıklar ve kamu kurumları gibi ulusal ve yerel insan hakları kurumları ile yolsuzlukla mücadele yetkilileri için eğitim fırsatları sunarak sektörler arası bilgiyi güçlendirmek yer almaktadır.²⁵¹

Açık iletişim ve işbirliği kanalları, insan hakları perspektifine dayalı yolsuzluğa yönelik dönüştürücü yaklaşımlar üzerine yapılan uygulamalı araştırmalara verilen desteği güçlendirebilir. Etkili işbirliği, tazminat, geçiş dönemi adaleti ve stratejik dava açma gibi yolsuzluğun önlenmesi ve kovuşturulmasında kullanılan temel insan hakları araçlarına erişimi de teşvik edebilir.²⁵²

245 Aynı eser, 7. paragraf.

246 A/HRC/28/73.

247 Bkz. OHCHR, *Yolsuzluğa Karşı İnsan Hakları Davası*.

248 A/HRC/28/73, para. 33.

249 Uluslararası İnsan Hakları Politikası Konseyi ve Şeffaflık Uluslararası, *Yolsuzlukla Mücadele Gündemine İnsan Haklarının Entegre Edilmesi: Zorluklar, Olasılıklar ve Fırsatlar* (Cenevre, 2010), s. 45 ve devamı.

250 Bkz. GIZ, *Kalkınma İşbirliğinde Yolsuzlukla Mücadele ve İnsan Haklarının Birbirine İlişkilendirilmesi* (Bonn, Kasım 2023), s. 2, <https://www.giz.de/de/downloads/giz2023-en-factsheet-nexus-AK.pdf>.

251 Aynı eser.

252 Aynı eser.

V. Yolsuzluk ve İnsan Hakları Sorunlarının Çözümünde Küresel Kurumsal Roller

1. İnsan Hakları Konseyi

İnsan Hakları Konseyi, dünya çapında insan haklarını teşvik etmek ve korumakla sorumlu başlıca Birleşmiş Milletler hükümetlerarası organıdır. Konsey, 47 üye devletten oluşmaktadır. İnsan hakları ve yolsuzluk konusundaki çalışmalarının bir parçası olarak, Konsey, yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkisini sürekli olarak ele almıştır. Konsey, kararlarında, yolsuzluğun kamu hizmetlerinden kritik kaynakları saptırarak ve ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yerine getirilmesini engelleyerek insan haklarını zedelediğini kabul etmiştir. Konsey, yolsuzluğun kurumları zayıflattığını, hukukun üstünlüğünü baltaladığını ve devletleri sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için gerekli kaynaklardan mahrum bıraktığını vurgulamıştır. Konsey, yasadışı kaynaklı varlıkların iadesinin, devletlerin insan hakları yükümlülüklerini, özellikle de kalkınma hakkını yerine getirmeleri için kilit öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.²⁵³

İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi, Konseyin insan haklarını teşvik etme ve koruma görevini desteklemek üzere tematik çalışmalar ve uzman tavsiyeleri sunan bir araştırma organı olarak faaliyet göstermektedir. Komite, yolsuzluk ve insan hakları arasındaki kesişimin analizine yardımcı olur ve yolsuzluğun adalet, eşitlik ve özellikle marjinal gruplar için temel hizmetlere erişim üzerindeki zararlı etkisini vurgulamıştır. 2015 tarihli raporu, yolsuzluğun hesap verebilirlik mekanizmalarını nasıl zayıflattığını ve temel hakları nasıl kısıtladığını vurgulamaktadır.²⁵⁴ Rapor ayrıca, daha fazla denetim ve hesap verebilirlik sağlamak için yolsuzlukla ilgili endişelerin Evrensel Periyodik İnceleme ve Konseyin şikayet prosedürüne entegre edilmesini önermiştir.

2017 yılında, “Yasadışı kaynaklı fonların menşe ülkelerine iade edilmemesinin insan haklarının kullanılmasına olumsuz etkisi ve iyileştirmenin önemi” konulu 31/22 sayılı karar aracılığıyla

253 Bkz. A/HRC/RES/59/6, A/HRC/RES/58/7 ve A/HRC/RES/31/13.

254 A/HRC/28/73.

uluslararası işbirliği kapsamında, İHK, Komite'ye uluslararası kuruluşlar, BM organları ve sivil toplumla işbirliği içinde, geri gönderilmemiş yasadışı fonların kamu yararına paraya çevrilmesi veya yatırımı da dahil olmak üzere, bu fonların nasıl kullanılabileceğini araştırma görevini vermiştir.²⁵⁵

İnsan Hakları Konseyi, kararları aracılığıyla yolsuzluk ile insan hakları arasındaki bağlantılara ilişkin farkındalığı artırmış, yolsuzlukla mücadele ve yasadışı finansal akışların geri dönüşünü kolaylaştırmak için daha güçlü uluslararası işbirliği çağrısında bulunmuştur. Konsey, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yolsuzlukla mücadelede etkili yasal çerçevelerin, şeffaflığın ve hesap verebilirliğin önemini vurgulamıştır. Yolsuzlukla mücadele etmenin ve yasadışı fonların iadesinin sağlanmasının, insan haklarının daha iyi hayata geçirilmesi ve özellikle marjinal ve savunmasız durumdaki nüfusların beklentilerinin karşılanması için hayati önem taşıdığını kabul etmiştir.²⁵⁶ Konsey, yolsuzlukla ilgili dört tür karar kabul etmiştir; her biri konunun belirli bir yönünü ele almaktadır: İyi Yönetişim, Kamu Hizmeti Sunumu, Geri Gönderilmeme ve Yolsuzluğun Olumsuz Etkisi.²⁵⁷

BM üye devletleri, insan hakları ihlallerinin geniş kapsamlı bağlamlarını ele almak üzere, durum tespit heyetleri, uluslararası soruşturma komisyonları ve uzman grupları dahil olmak üzere çeşitli soruşturma mekanizmalarını görevlendirmiştir. Bu mekanizmalar, yolsuzluğun kurumları zayıflatmadaki, ihlallere zemin hazırlamadaki ve adaleti engellemedeki rolünü ortaya çıkarmada hayati bir rol oynamaktadır. Bu organlar, iddiaları soruşturarak, ayrıntılı raporlar hazırlayarak ve tavsiyelerde bulunarak hesap verebilirliği sağlamayı ve önleyici tedbirler önermeyi amaçlamaktadır.

Örneğin, Venezuela Bağımsız Uluslararası Gerçekleri Tespit Heyeti,

yolsuzluğun insan hakları ihlallerine nasıl katkıda bulunduğunu belgelemiştir. Raporları, sistematik yolsuzluğun demokratik kurumları zayıflattığını, yargı bağımsızlığını aşındırdığını ve ekonomik ve insani krizleri körüklediğini vurgulamaktadır. Heyet, yolsuzluk ile devletin ele geçirilmesi arasındaki doğrudan bağlantıyı vurgulamış ve kamu kurumlarının siyasi iktidarı korumak ve kişisel ekonomik kazançlar elde etmek için nasıl istismar edildiğini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Yolsuzluk, uluslararası suçların işlenmesinde, baskı ve cezasızlığın devam etmesinde kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.²⁵⁸

Benzer şekilde, Nikaragua İnsan Hakları Uzmanları Grubu, yolsuzluk ve devletin ekonomik olarak ele geçirilmesinin siyasi elitleri insan hakları ihlallerine teşvik etme biçimini incelemiştir. Grup, kamu kurumlarındaki yolsuzluk uygulamaları ve bunların suç örgütleriyle olan bağlantıları hakkında çok sayıda ihbar almıştır. Bulgularına göre, yolsuzluk sadece insan hakları ihlallerini kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda otoriter yönetimi sürdürmek ve muhalefeti bastırmak için bir mekanizma işlevi de görmektedir. Grup ayrıca, kamu kurumları içindeki yolsuzluk eylemleri ve suç yapılarının varlığıyla ilgili çok sayıda ihbar almıştır.²⁵⁹

Soruşturma komisyonları, özellikle çatışmalardan etkilenen bölgelerde yolsuzluğun insan hakları üzerindeki etkisini de incelemiştir. Örneğin, Güney Sudan İnsan Hakları Komisyonu, yolsuzluğun kamu kaynaklarının sürekli kötü yönetimi, hukukun üstünlüğünün aşınması ve adaletle yönelik sistemik engellerle bağlantılı olduğunu tespit etmiştir. Komisyon, denetlenmeyen yolsuzluğun ülkenin siyasi geçiş sürecini tehdit ettiği ve kalıcı barışa ulaşma çabalarını tehlikeye attığı konusunda uyarıda bulunmuştur. Ayrıca, komisyonun soruşturmaları, ulusal servetin çalınmasının vatandaşları adalet, eğitim ve sağlık hizmetlerinden mahrum bıraktığını ortaya koymuştur.

255 A/HRC/RES/31/22.

256 A/HRC/RES/47/9 (2021), A/HRC/RES/44/4 (2020), A/HRC/RES/31/13 (2016), A/HRC/RES/28/4 (2015).

257 İyi Yönetişim: A/HRC/RES/57/5 (2024), A/HRC/RES/51/5 (2022), A/HRC/RES/45/9 (2020), A/HRC/RES/37/6 (2018), A/HRC/RES/31/14 (2016), A/HRC/RES/25/8 (2014), A/HRC/RES/19/20 (2012), A/HRC/RES/7/11 (2008); Geri Gönderilmeme: A/HRC/RES/58/7 (2025), A/HRC/RES/52/21 (2023), A/HRC/RES/46/11 (2021), A/HRC/RES/40/4 (2019), A/HRC/RES/34/11 (2017), A/HRC/RES/31/22 (2016), A/HRC/RES/28/5 (2015), A/HRC/RES/25/9 (2014), A/HRC/RES/22/12 (2013), A/HRC/RES/19/38 (2012), A/HRC/RES/17/23 (2011); Yolsuzluk: A/HRC/RES/21/13 (2012), A/HRC/RES/23/9 (2013), A/HRC/RES/29/11 (2015), A/HRC/RES/35/25 (2017), A/HRC/RES/41/9 (2019), A/HRC/RES/47/7 (2021), A/HRC/RES/53/17 (2023), A/HRC/RES/59/6, (2025); Kamu Hizmetlerinin Sunumu: A/HRC/RES/37/7 (2018), A/HRC/RES/52/8 (2023).

258 A/HRC/45/CRP.11.

259 A/HRC/52/CRP.5.

Devlet varlıklarının bu sistematik yağmalanması sorunu çözülmeden hiçbir barış anlaşmasının anlamlı bir değişime dönüşmeyeceği sonucuna vardılar.²⁶⁰

Son olarak, İnsan Hakları Konseyi, yolsuzlukla bağlantılı olanlar da dahil olmak üzere insan hakları ihlallerinin ele alınmasında hayati bir rol oynayan ve bu konuda tavsiyelerde bulunan Özel Usuller ve Evrensel Periyodik İnceleme gibi çeşitli insan hakları mekanizmalarına sahiptir.

2. İnsan Hakları Konseyi Mekanizmaları

UNCAC'ın 5. maddesi uyarınca, devletlerin yolsuzlukla mücadelede “ilgili uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla” işbirliği yapmaları teşvik edilmektedir. İnsan hakları ve yolsuzlukla mücadele değerlendirmeleri ve girişimlerinde yer alan Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmaları arasında İnsan Hakları Konseyi ve alt organları, özel prosedür mekanizmaları, Evrensel Periyodik İnceleme (UPR) ve insan hakları sözleşmesi organları bulunmaktadır. Bu mekanizmalar, yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olan olumsuz etkisini ele almada önemli bir rol oynamaktadır ve yolsuzluğu önlemek ve bastırmak için üye devletlere çok sayıda tavsiye sunmuştur.

2.1 Evrensel Periyodik İnceleme

İnsan Hakları Konseyi, tüm Birleşmiş Milletler üye devletlerinin insan hakları sicilini periyodik olarak gözden geçirir. Bu evrensel periyodik inceleme, üye devletlerin öncülüğünde yürütülen bir süreçtir ve devletlere, ülkelerindeki insan hakları durumunu iyileştirmek ve insan haklarından yararlanmanın önündeki engelleri aşmak için aldıkları önlemler hakkında rapor sunma ve çok paydaşlı katkıların yanı sıra oturum öncesi raporlardan da beslenen, sürekli iyileştirme amaçlı BM üye devletlerinden tavsiyeler alma fırsatı sunar.²⁶¹ İncelemeler, 47 üyeden oluşan UPR Çalışma Grubu tarafından yürütülmektedir.

İnsan Hakları Konseyi, herhangi bir BM üye devletinin katılımıyla gerçekleştirilir. İnceleme süreci üç temel kaynağa dayanır: incelenen devletin sağladığı bilgiler, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR) dahil olmak üzere daha geniş BM sisteminden gelen raporlar ve ulusal insan hakları kurumları ile sivil toplum örgütleri gibi diğer paydaşların sunduğu görüşler. İlgili tüm belgelerin incelenmesinin ardından tavsiyelerde bulunulur; bu tavsiyelerin bir kısmı, İnsan Hakları Yüksek Komiseri tarafından incelenen her devletin Dışişleri Bakanlarına gönderilen yazılarda vurgulanır.

İnsan Hakları Konseyi, Evrensel Periyodik İnceleme (UPR) sürecinde yolsuzlukla mücadele konusunda tavsiyelerde bulunabilir ve bunu, ülkelere özgü sorunları vurgulayarak gerçekleştirmiştir.²⁶² 2024 yılına kadar, UPR iyi yönetim ve yolsuzlukla ilgili en az 2.002 tavsiye sunmuş olup, incelemeye tabi tutulan devletler bunların 1.664'ünü uygulamayı kabul etmiştir.²⁶³ Yolsuzlukla ilgili spesifik tavsiyeler arasında, yolsuzlukla mücadele görevinde bulunan kurumların güçlendirilmesi, uluslararası devlet koalisyonlarının tavsiyelerinin uygulanması veya yeni mevzuatın kabul edilmesi yer almaktadır.²⁶⁴ Çoğu durumda, tavsiyeler yolsuzlukla mücadele için “[devam eden] çabalar” gibi genel bir dil kullanılmaktadır.²⁶⁵

UPR ile yolsuzlukla mücadele mekanizmaları arasında daha güçlü bir koordinasyon savunuculuğu yapan sivil toplum kuruluşları, birçok UPR tavsiyesinin belirsiz, genel ve eyleme geçirilebilir içerikten yoksun olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, tutarlı ve teknik açıdan sağlam bir dil kullanan tavsiyeler geliştirilmesini, tavsiyelerin uluslararası yolsuzlukla mücadele standartlarıyla uyumlu olmasını ve mevcut yolsuzlukla mücadele çerçevelerine atıfta bulunulmasını önermektedirler.²⁶⁶

260 A/HRC/58/27.

261 Bkz. OHCHR, “Evrensel Periyodik İnceleme”. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/upr/upr-home>.

262 Örneğin, İnsan Hakları Konseyi'nin Guatemala'ya ilişkin Evrensel Periyodik İnceleme Çalışma Grubu Raporu'nda (A/HRC/53/9) yer alan çok sayıda atıf bakınız.

263 Bu rakam, <https://uhri.ohchr.org> adresinde bulunan Evrensel İnsan Hakları Endeksi kullanılarak elde edilmiştir.

264 Bkz.: <https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations>, filtreleme kriterleri: mekanizma: Evrensel Periyodik İnceleme (UPR) ve tema: iyi yönetim ve yolsuzluk.

265 Örneğin, A/HRC/57/16 ve A/HRC/57/16.

266 UNCAC Koalisyonu ve UPR Info, *Yolsuzlukla Mücadele ve İnsan Hakları Çabalarını Birleştirme: Yolsuzlukla Mücadele Savunucularının Evrensel Periyodik İnceleme Sürecine Katılmalarına Yönelik Bir Kılavuz* (Vienna ve Cenevre, 2025).

2.2 Özel Usuller

BM İnsan Hakları Konseyi, insan hakları ihlallerinin belirli tematik kategorilerini veya özel endişe konusu ülkelerdeki insan hakları koşullarını ele almak üzere bağımsız uzmanlar, özel raportörler ve çalışma grupları için görevler belirler. Bu ofisler, görev alanları dahilinde insan haklarını izler ve insan hakları alanında ilerleme sağlanması için tavsiyelerde bulunur. Özel prosedür görevlileri ülke ziyaretleri gerçekleştirir; görevlilerin iddia edilen ihlalleri veya suistimalleri dikkatlerine sundukları bildirimleri devletlere ve diğer taraflara göndererek bireysel vakalara müdahale eder; tematik çalışmalar yürütüp uzman danışma toplantıları düzenleyerek daha geniş yapısal nitelikteki endişeleri ele alır; uluslararası insan hakları standartlarının geliştirilmesine katkıda bulunur; savunuculuk faaliyetlerinde bulunur; kamuoyunu bilinçlendirir ve teknik işbirliği için danışmanlık sağlar.

İyi yönetim ve yolsuzluk konusunda, 2025 yılına kadar 56 görev kapsamında hazırlanan 372 Özel Usul raporunda en az 1.322 tavsiye ve gözlemde bulunulmuştur.²⁶⁷ Eski İnsan Haklarının Teşviki ve Korunması Alt Komisyonu bir zamanlar Yolsuzluk Özel Raportörü atamış olsa da,²⁶⁸ İnsan Hakları Konseyi, bazı sivil toplum kuruluşlarının bu konuda endişelerini dile getirmesine rağmen, münhasıran bu konuya odaklanan özel bir görev alanı oluşturmamıştır.²⁶⁹ Bununla birlikte, ilgili tematik ilgi alanlarına sahip diğer görevler, bu konuyu ele almak için giriş noktaları sunmaktadır. Bunlar arasında Yargıçların ve Avukatların Bağımsızlığı Özel Raportörü ile Demokratik ve Eşitlikçi Uluslararası Düzenin Teşviki Bağımsız Uzmanı bulunmaktadır. İlk uzman, yargı bağımsızlığının önemli bir rol oynadığını gösteren yolsuzlukla ilgili 137 tavsiye yayınlarken, ikinci

uzman ise 2018 tarihli bir raporda iyi yönetim ve yolsuzluk konusuyla ilgili en az dört tavsiye yayınlamıştır.²⁷⁰ Bunlara ek olarak, diğer 11 coğrafi görevli, 46 belgede yer alan toplam 63 tavsiye ve gözlem yayınlamıştır.²⁷¹ Ayrıca, insan hakları ve çokuluslu şirketler ile diğer ticari işletmeler konusundaki Çalışma Grubu, 2020 yılında iş dünyası ile insan hakları ve yolsuzlukla mücadele gündemlerini birbirine bağlayan bir Rapor hazırlayarak başka bir giriş noktası sunmaktadır.²⁷²

3. İnsan Hakları Antlaşması Organları

İnsan hakları sözleşme organları, temel uluslararası insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasını izleyen bağımsız uzmanlardan oluşan komitelerdir. Sözleşme organları, ilgili sözleşmelerde veya isteğe bağlı protokollerde, sözleşmenin uygulanmasını izlemek üzere bir dizi görevi yerine getirmekle görevlendirilmiştir; bunlar arasında taraf devletlerin raporlarını incelemek, bireylerden gelen şikâyetleri değerlendirmek veya soruşturmalar yürütmek ve ülke ziyaretleri gerçekleştirmek sayılabilir. Bazıları ayrıca acil eylem taleplerine yanıt vermek, genel yorumlar hazırlamak veya devletler arası şikâyetleri incelemek gibi başka işlevler de üstlenir. Bu işlevlerin nasıl yerine getirileceği de sözleşmelerde veya isteğe bağlı protokollerde ayrıntılı olarak açıklanmış olup, her bir Sözleşme Organının usul kuralları ve çalışma yöntemlerinde daha da ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

İnsan hakları sözleşme organları, çalışmalarında genellikle yolsuzluk ile insan hakları arasında bir bağlantı kurmaktadır. Bu kuruluşların insan hakları sözleşme mekanizmalarına ilişkin 10 adet Nihai Gözlem Raporu'nda yer alan toplam 1.954 tavsiye ve gözlem,

267 Bu sayı, 11 Haziran 2025 tarihi itibarıyla <https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations> adresinde bulunan Evrensel İnsan Hakları Endeksi kullanılarak elde edilmiştir.

268 Yolsuzluk Özel Raportörünün görev tanımı, Alt Komisyon'un 13 Ağustos 2003 tarihli 2003/2 sayılı kararıyla belirlenmiş ve daha sonra Komisyon'un 2004/106 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Görev süresi 2008'in ötesine uzatılmamıştır.

269 Örneğin bkz.: UNCAC Koalisyonu, "Yolsuzluk ve İnsan Hakları Konusunda Bir BM Özel Raportörüne Duyulan İhtiyaç", 13 Ağustos 2013. Erişim adresi: <https://uncaccoalition.org/the-need-for-a-un-special-rapporteur-on-corruption-and-human-rights/>.

270 Örneğin, bkz. A/HRC/56/62/ADD.1 ve A/HRC/39/47/ADD.1.

271 Örneğin, Somali Bağımsız Uzmanı, yolsuzluğu azaltmak ve hukuk sistemine güveni tesis etmek amacıyla, Yargı Hizmetleri Komisyonu, ulusal insan hakları komisyonu, anayasa mahkemeleri ve Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu üyelerinin seçilmesi, değerlendirilmesi ve atanmasına yönelik adil ve şeffaf bir süreç oluşturulmasını hükümete tavsiye etmiştir. Bkz. A/HRC/54/78.

272 A/HRC/44/43.

yolsuzluk ve iyi yönetimle ilgilidir.²⁷³ Yolsuzluk konusu, BM sözleşme organlarının çeşitli gözlemlerinde ele alınmış olup, bu konuda en yoğun odaklanma Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR) tarafından gösterilmiş, onu İnsan Hakları Komitesi (HRC) izlemiştir. Çocuk Hakları Komitesi (CRC), Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunması Komitesi (CMW), Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (CEDAW), Engelli Kişilerin Hakları Komitesi (CRPD), Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi (CERD) ve Zorla Kaybetmeler Komitesi (CED) de bu konuyu farklı düzeylerde ele almıştır.²⁷⁴ Örneğin:

(a) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi: CESCR, yolsuzluğun yaygınlığı ve bunun ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılmasına olan olumsuz etkileri konusunda sık sık endişelerini dile getirmekte ve yolsuzluk vakalarının soruşturulması ve kovuşturulması, yolsuzlukla mücadele kurumlarının güçlendirilmesi ve yolsuzluğun daha iyi önlenmesi için mevzuatın gözden geçirilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.²⁷⁵ CESCR ayrıca, “Yolsuzluk, özellikle işletmelerin faaliyetleri bağlamında, insan haklarının etkili bir şekilde

desteklenmesi ve korunmasının önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.²⁷⁶

- (b) Göçmen İşçiler Komitesi: BM’nin yolsuzluğun marjinal gruplar üzerindeki farklı olumsuz etkilerine yaptığı vurgu doğrultusunda, Komite sık sık devletlere yolsuzluk ve bunun göçmenler üzerindeki etkilerini ele almaları çağrısında bulunan tavsiyeler ve gözlemler yayınlamaktadır.²⁷⁷
- (c) Çocuk Hakları Komitesi: Komite, yolsuzluğun “çocuk haklarının [sic] hayata geçirilmesi için ayrılan kaynakları azalttığını” belirterek, taraf devletlere tüm sektörlerde kamu harcamalarıyla ilgili yolsuzluğu azaltmak ve şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırmak için önlemler almaları çağrısında bulunmuştur.²⁷⁸ Dört genel yorumda, Çocuk Hakları Komitesi temel ihtiyaçlara erişimi engellemedeki yolsuzluğun rolüne dikkat çekmiştir.²⁷⁹
- (d) İnsan Hakları Komitesi: Yolsuzlukla ilgili endişeler, Komite’nin sonuç gözlemlerinde sıklıkla vurgulanmakta ve genellikle ülke raporlarının ilk paragraflarında yer almaktadır; bu da yolsuzluğun sivil ve siyasi hakların korunmasıyla olan ilgisini

273 Evrensel İnsan Hakları Endeksi’ne göre, 3 Haziran 2025 itibarıyla <https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations> adresinde mevcuttur.

274 Bu sonuçlar, Evrensel İnsan Hakları Endeksi’ni (<https://uhri.ohchr.org/en/search-human-rights-recommendations>) analiz ederek, yolsuzluğu ele alan belge sayısını her bir sözleşme başlığı için mevcut toplam belge sayısı ile karşılaştırarak elde edilmiştir (diğer belirli terimler aranmamıştır). Yüzdeler, Nisan 2025 itibarıyla yolsuzlukla ilgili belgelerin oranını yansıtmaktadır:

CESCR: 112/214 = %52

HRC: 111/278 = %39

CRC: 116/318 = %36

CMW: 30/84 = %36 CAT:

56/268 = %21 CED: 6/57

= %11 CEDAW: 42/409 =

%10 CERD: 13/287 =

%4,5 CRPD: 2/134 =

%1,5.

Ayrıca bkz.: Andrew Mutzenberg, “BM Antlaşma Organları yolsuzluğu ve bunun insan hakları üzerindeki olumsuz etkisini nasıl daha iyi ele alabilir?”, Universal Rights Group, 20 Eylül 2018. Erişim adresi: https://www.universal-rights.org/how-un-treaty-bodies-can-better-address-corruption-and-its-negative-impact-on-human-rights/#_ftn1.

275 Örneğin bkz.: E/C.12/CYP/CO/7.

276 E/C.12/GC/24.

277 Örneğin bkz.: CMW/C/NGA/CO/1-2 ve Birleşmiş Milletler, “Komite, Kalkınmayı Teşvik Etmenin Bir Aracı Olarak Tüm Göçmen İşçilerin Haklarının Korunması Konusunda Genel Tartışma Düzenledi”, 15 Aralık 2005. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2009/10/committee-holds-general-discussion-protecting-rights-all-migrant-work-ers>.

278 Örneğin bkz.: CRC/C/GTM/CO/7.

279 Örneğin bkz.: CRC/C/GC/16, CRC/C/GC/19, CRC/C/GC/21 ve CRC/C/GC/24.

göstermektedir.²⁸⁰ Etkisini daha da güçlendirmek için, İHK yolsuzlukla ilgili konulardaki tavsiyelerinin özgüllüğünü ve derinliğini artırabilir.

- (e) İşkenceye Karşı Komite: CAT, sonuç gözlemlerinde ve ülkeye özgü tavsiyelerinde yargı bağımsızlığı konusundaki endişeleri sıklıkla vurgulamaktadır.²⁸¹ İşkenceyi Önleme Alt Komitesi, işkenceyi önleme ile yolsuzluk arasındaki ilişkiye dair ayrıntılı görüşlerini ortaya koymuş ve “bir devletin içindeki yolsuzluk düzeyi ile işkence ve kötü muamelelerin yaygınlığı arasında kabul görmüş bir korelasyon” olduğunu belirtmiştir.²⁸²
- (f) Zorla Kaybetmeler Komitesi: Komite, ilgili olduğu durumlarda, Taraf Devletlerin incelemelerine genellikle yolsuzlukla ilgili bir soru eklemektedir. Bu bağlamda, CED, zorla kaybetme vakalarının ele alınmasında yolsuzluğu önlemek ve bununla mücadele etmek için alınan tedbirler ve bunların sonuçları, mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile özellikle polis memurları, hükümet yetkilileri ve yargı mensupları arasında yolsuzluğun önlenmesi ve bununla mücadele edilmesi konularında sorular sormuştur.²⁸³

İnsan hakları ihlallerinin olguları ve koşulları değerlendirilirken yolsuzluk ele alındığında, bu çoğu durumda adil yargılanma hakkının kullanılmasını engelleyen bir faktör olarak ele alınmaktadır. Bazı bireysel başvurular, davanın esası bağlamında da yolsuzluk konusuna değinmektedir. Bu bağlamda, yolsuzlukla mücadele çabalarını sözleşmeden doğan yükümlülüklerle açıkça ilişkilendirecek şekilde insan hakları hukukunun yorumlanmasını ve uygulanmasını teşvik etmek, insan haklarının korunmasını güçlendirebilir ve devletlere uyum çabalarında daha net bir rehberlik sağlayabilir.²⁸⁴

31 Mayıs 2021 tarihinde BM Antlaşma Organları

tarafından yolsuzluk konusuna ilişkin yayımlanan ortak bildiri, sayısız uluslararası antlaşma ile korunan insan haklarının yolsuzluktan etkilendiğini vurgulayarak önemli bir dönüm noktası oluşturdu. Yüzleşmenin insan haklarının kullanılmasına ve “özellikle insan haklarıyla ilgili mal ve hizmetlerin mevcudiyeti, kalitesi ve erişilebilirliği” üzerindeki etkilerine dikkat çeken Antlaşma Organları, devletleri yasama, kovuşturma, mağdurlara etkili ve uygun telafi sağlanması ve yolsuzluğun bildirilmesi için güvenli, erişilebilir, görünür ve bağımsız kanalların sağlanması yoluyla yolsuzlukla mücadele etmeye çağırdı. Sözleşme Organları, yolsuzlukla mücadelede ulusal insan hakları kurumlarının çabalarını memnuniyetle karşıladı ve bu kurumlarla ulusal yolsuzlukla mücadele organları arasındaki işbirliğini teşvik ederek, paydaşlardan her Komite'nin inceleme sürecinin mümkün olduğunca erken aşamalarında konuyla ilgili güvenilir bilgiler sunmalarını talep etti.²⁸⁵

Bir yıl sonra, 29 Eylül 2022 tarihinde, Zorla Kaybetmeler Komitesi, Çocuk Hakları Komitesi, hakikat, adalet, tazminat ve tekrarlanmama garantilerinin sağlanması konusunda Özel Raportör, çocuk fuhuşu, çocuk pornografisi ve diğer çocuk cinsel istismarı materyalleri dahil olmak üzere çocukların satışı ve cinsel sömürüsü Özel Raportörü, insan ticareti, özellikle kadın ve çocuk ticareti Özel Raportörü ve Zorla veya Gönülsüz Kaybolmalar Çalışma Grubu, yasadışı uluslararası evlat edinme konusunda bir Ortak Bildiri yayımlayarak, evlat edinme sürecinin herhangi bir aşamasındaki yolsuzluğun suç sayılması gerektiğini vurguladılar.²⁸⁶

Bunlar, BM insan hakları sisteminin rapor, bildiri ve gözlemlerinden sadece birkaç örnektir. BM'nin çeşitli mekanizmalarının bu tür çabaları, yolsuzlukla mücadelede insan haklarının ana akımlaştırılmasında hayati bir rol oynayabilir ve böylece insan haklarının

280 Vasilka Sancin, “İnsan Haklarının Gerçekleşmesinin Önündeki Ciddi Bir Engelleme Olarak Yolsuzluk: BM İnsan Hakları Komitesi'nden Bir Yanıt”, *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, cilt 71, No. 1 (2021), s. 23 ve CCPR/C/ISL/CO/6.

281 Örneğin: CAT/C/KWT/CO/4 (CAT 2024).

282 Bkz. CAT/C/52/2 (CAT 2017), para.72 ve s. 15-21.

283 CED/C/TGO/Q/1, para 14, CED/C/HRV/Q/1, para 14.

284 Bu analiz, OHCHR Yargı İçtihatları veritabanından (Erişim adresi: <https://juris.ohchr.org/>) “yolsuzluk” veya “yozaşmış” terimleriyle yapılan arama sonucunda elde edilen 30 karar örneğine dayanmaktadır; bu arama, esasa ilişkin kararların verildiği 146 davayı ortaya çıkarmıştır.

285 İnsan Hakları Sözleşmesi Organlarının Başkanları, “Yolsuzluk ve İnsan Hakları Hakkında Ortak Bildiri”, 31 Mayıs 2021. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/TB/AnnualMeeting/JointStatementCorruptionandHR20May2021.docx>

286 CED/C/9.

entegre edildiği bir yaklaşıma katkıda bulunabilir . Sözleşme organları, UNCAC CoSP ve diğer BM kuruluşları arasındaki işbirliğinin artırılması, insan hakları organlarının daha teknik yanıtları daha iyi uyarlayabilmelerini ve BM'nin yolsuzlukla mücadele çabaları genelinde insan haklarına dayalı bir yaklaşımı daha verimli hale getirmelerini sağlayabilir.

4. Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi ve Taraf Devletler Konferansı

2003 yılında kabul edilen ve 2005 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi (UNCAC), yolsuzlukla mücadeleye adanmış en kapsamlı uluslararası hukuki araçtır.²⁸⁷ Sözleşme, neredeyse tüm ülkeler tarafından onaylanmış olup, hem kamu hem de özel sektörde yolsuzluğun önlenmesi, suç sayılması ve ele alınması için küresel bir çerçeve işlevi görmektedir. UNCAC, sadece taraf devletler için yasal yükümlülükler getirmekle kalmaz, aynı zamanda yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olan zararlı etkileri de dahil olmak üzere toplum üzerindeki daha geniş etkisini de kabul eder.

Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi

Söz konusu Sözleşme, yukarıda açıklanan tüm yolsuzluk biçimlerini kapsayan çok çeşitli davranışları ele almaktadır. Sözleşme sekiz bölümden oluşmakta olup, esas hükümler II. ila V. bölümlerde yoğunlaşmaktadır. Bu hükümler, önleyici tedbirleri (II. Bölüm), suç sayma ve kolluk faaliyetlerini (III. Bölüm), uluslararası işbirliğini (IV. Bölüm) ve mal varlığının geri kazanılmasını (V. Bölüm) ele almaktadır. UNCAC, yolsuzluğu önlemeden kovuşturmaya, uluslararası işbirliğine ve yasadışı varlıkların geri kazanılmasına kadar ele alan bütüncül bir yaklaşım benimsemektedir. UNCAC, uluslararası ceza hukuku oluşturmasa da, taraf devletleri rüşvet (Madde 15), kara para aklama (Madde 23) ve adaleti engelleme (Madde 25) dahil olmak üzere çeşitli yolsuzluk biçimlerini suç sayan ulusal mevzuat çıkarmaya mecbur kılmaktadır. Böylece Sözleşme, önleyici tedbirlerden suç sayma ve kovuşturmaya, yolsuzluktan elde edilen gelirlerin geri kazanılmasına kadar uzanan bir yaklaşım önermektedir.

Sözleşme, yolsuzlukla mücadele tedbirlerini insan hakları ilkeleriyle birleştirerek, yolsuzlukla mücadelede hak temelli bir yaklaşımın geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. UNCAC'nin birçok hükmü, insan haklarının korunmasıyla doğrudan bağlantılıdır²⁸⁸:

i. Bilgiye Erişim ve Halkın Katılımı:

287 UNODC, "BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi (UNCAC) Hakkında Bilgi". Erişim adresi: <https://www.unodc.org/corruption/en/uncac/learn-about-uncac.html>.

288 Bkz.: Yolsuzlukla Mücadele Çabaları ile İnsan Hakları Koruması Arasında Köprü Kurmada UNCAC'ın Rolü. Erişim adresi: <https://uncaccoalition.org/the-role-of-the-uncac-in-bridging-anti-corruption-efforts-and-human-rights-protections/>.

10²⁸⁹ ve 13²⁹⁰ maddeleri, kamuoyuna yolsuzlukla ilgili bilgileri arama, alma ve yayma hakkı vererek, bilgi edinme özgürlüğü ve kamu işlerine katılım hakkını güçlendirmektedir.

ii. Yargı ve Savcılık Dürüstlüğü: Madde 11,²⁹¹ yargı bağımsızlığını güçlendirmeye yönelik tedbirler

öngörür ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil yargılanma hakkını destekler.

iii. Tanıkların, İhbarcıların ve Mağdurların Korunması: 32- (292) ve 33- (293) maddeler, yolsuzluğu ihbar eden kişilere yönelik misillemelere karşı koruma sağlanmasını ve bu kişilerin güvenlik ve adalete erişim haklarının.

289 Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi, 31 Ekim 2003 tarihinde Genel Kurul tarafından kabul edilmiş, 14 Aralık 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir, A/RES/58/4, <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html>:

Madde 10. Kamu Raporlaması Yolsuzlukla mücadele gerekliliğini göz önünde bulundurarak, her Taraf Devlet, iç hukukunun temel ilkeleri uyarınca, kamu idaresinde şeffaflığı artırmak için gerekli önlemleri alacaktır; bu önlemler, uygun olduğu hallerde, kamu idaresinin yapısı, işleyişi ve karar alma süreçlerini de kapsayacaktır. Bu tedbirler, diğerlerinin yanı sıra, aşağıdakileri içerebilir: (a) Gerektiğinde, genel halkın kamu idaresinin organizasyonu, işleyişi ve karar alma süreçleri hakkında ve mahremiyetin ve kişisel verilerin korunmasına gereken özeni göstererek, halkı ilgilendiren kararlar ve yasal işlemler hakkında bilgi almasına olanak tanıyan usul ve düzenlemelerin kabul edilmesi; (b) Uygun olduğu durumlarda, halkın yetkili karar alma makamlarına erişimini kolaylaştırmak amacıyla idari prosedürlerin basitleştirilmesi; ve (c) Kamu idaresindeki yolsuzluk risklerine ilişkin periyodik raporlar da dahil olmak üzere bilgilerin yayınlanması.

290 Aynı metin, 13. Madde. Toplumun Katılımı 1. Her Taraf Devlet, imkânları dahilinde ve iç hukukunun temel ilkelerine uygun olarak, sivil toplum, sivil toplum kuruluşları ve toplum temelli kuruluşlar gibi kamu sektörü dışındaki birey ve grupların yolsuzluğun önlenmesi ve yolsuzlukla mücadeleye aktif katılımını teşvik etmek ve yolsuzluğun varlığı, nedenleri, ciddiyeti ve oluşturduğu tehdit konusunda kamuoyunu bilinçlendirmek için uygun önlemleri alacaktır. Bu katılım, aşağıdaki tedbirler yoluyla güçlendirilmelidir: (a) Karar alma süreçlerinin şeffaflığının artırılması ve halkın bu süreçlere katkısının teşvik edilmesi; (b) Halkın bilgiye etkin erişiminin sağlanması; (c) Yolsuzluğa karşı hoşgörü gösterilmemesine katkıda bulunan kamu bilgilendirme faaliyetlerinin yanı sıra, okul ve üniversite müfredatlarını da içeren halk eğitim programlarının yürütülmesi; (d) Yolsuzlukla ilgili bilgiyi arama, alma, yayınlama ve yayma özgürlüğüne saygı gösterilmesi, bu özgürlüğün teşvik edilmesi ve korunması. Bu özgürlük belirli kısıtlamalara tabi olabilir, ancak bu kısıtlamalar yalnızca kanunla öngörülen ve aşağıdakiler için gerekli olanlarla sınırlı olacaktır: (i) Başkalarının haklarına veya itibarına saygı gösterilmesi; 16 (ii) Ulusal güvenlik ve ya *kamu düzeni* ya da halk sağlığı veya ahlakının korunması. 2. Her Taraf Devlet, bu Sözleşmede atıfta bulunulan ilgili yolsuzlukla mücadele organlarının kamuoyu tarafından bilinmesini sağlamak için uygun önlemleri alacak ve uygun olduğu hallerde, bu Sözleşmeye göre suç teşkil ettiği kabul edilebilecek her türlü olayı, isimsiz olarak da dahil olmak üzere, bildirmek üzere bu organlara erişim imkânı sağlayacaktır.

291 Madde 11. Yargı ve savcılıkla ilgili tedbirler 1. Yargının bağımsızlığını ve yolsuzlukla mücadeledeki hayati rolünü göz önünde bulundurarak, her Taraf Devlet, hukuk sisteminin temel ilkelerine uygun olarak ve yargı bağımsızlığını zedelemeksizin, yargı mensupları arasında dürüstlüğü güçlendirmek ve yolsuzluk fırsatlarını önlemek için tedbirler alacaktır. Bu tedbirler, yargı mensuplarının davranışlarına ilişkin kuralları içerebilir

292 Aynı metin, 32. Madde. Tanıkların, uzmanların ve mağdurların korunması 1. Her Taraf Devlet, iç hukuk sistemine uygun olarak ve imkânları dahilinde, bu Sözleşme uyarınca tanımlanan suçlarla ilgili ifade veren tanık ve uzmanlara ve uygun olduğu hallerde bunların yakınlarına ve kendilerine yakın diğer kişilere, olası misilleme veya sindirme eylemlerine karşı etkili koruma sağlamak üzere uygun tedbirleri alacaktır. 2. Bu maddenin 1. fıkrasında öngörülen tedbirler, sanığın adil yargılanma hakkı da dahil olmak üzere haklarına halel getirmeksizin, özellikle aşağıdakileri içerebilir: (a) Bu kişilerin fiziksel korunmasına yönelik usullerin oluşturulması; örneğin, gerekli ve mümkün olduğu ölçüde bu kişilerin yerlerinin değiştirilmesi ve uygun olduğu hallerde bu kişilerin kimlikleri ve buldukları yerlerle ilgili bilgilerin açıklanmamasına veya açıklanmasının sınırlandırılmasına izin verilmesi; (b) Tanıkların ve uzmanların bu kişilerin güvenliğini sağlayacak şekilde ifade vermelerine izin veren delil kuralları sağlanması; örneğin, video veya diğer uygun araçlar gibi iletişim teknolojilerinin kullanımı yoluyla ifade verilmesine izin verilmesi. 3. Taraf Devletler, bu maddenin 1. fıkrasında atıfta bulunulan kişilerin yer değiştirmesi için diğer Devletlerle anlaşmalar veya düzenlemeler yapmayı değerlendirecektir. 26 4. Bu maddenin hükümleri, tanık oldukları ölçüde mağdurlara da uygulanır. 5. Her Taraf Devlet, iç hukukuna tabi olmak kaydıyla, savunma haklarını zedelemeyen, mağdurların görüş ve endişelerinin suçlular aleyhindeki ceza yargılamasının uygun aşamalarında sunulmasını ve dikkate alınmasını sağlayacaktır.

293 Aynı metin, 33. madde. İhbar Eden Kişilerin Korunması Her Taraf Devlet, bu Sözleşme uyarınca tanımlanan suçlarla ilgili herhangi bir olguyu iyi niyetle ve makul gerekçelerle yetkili makamlara bildiren kişilere yönelik haksız muameleye karşı koruma sağlamak üzere, iç hukuk sistemine uygun tedbirleri dahil etmeyi değerlendirecektir.

güvence altına alınmasını öngörmektedir. Madde 35⁽²⁹⁴⁾Devletleri yolsuzluk mağdurlarının tazminat almak üzere yasal işlem başlatabilmelerini sağlamaya çağırılmaktadır.

iv. Mali Varlıkların Geri Kazanımı ve Mağdurların Tazmin Edilmesi: V. Bölüm, yasadışı varlıkların hak sahiplerine iadesi konusunda uluslararası işbirliğini teşvik ederek, etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkına ve adaletin yeniden tesis edilmesine katkıda bulunur.²⁹⁵

UNCAC'ın 63. maddenin 5. fıkrasında kurulan izleme organı, 2009 yılında oluşturulan Uygulama İnceleme Mekanizması (IRM) olarak bilinmektedir.²⁹⁶ Bu Mekanizma, bölgesel antlaşmaların mevcut inceleme mekanizmalarını tamamlayıcı nitelikte olup, yolsuzlukla mücadele mekanizmalarının genel işleyişini ve amaçlarını örneklemektedir. Uygulama İnceleme Mekanizmasının temel amacı, Taraf Devletlere Sözleşme'nin uygulanmasında yardımcı olmaktır.²⁹⁷ Mekanizma, bunu Taraf Devletler tarafından alınan uygulama tedbirleri ve karşılaşılan zorluklar hakkında bilgi toplayarak, değerlendirerek ve yaygınlaştırarak başarmayı amaçlamaktadır.

Evrensel Periyodik İnceleme sürecine benzer şekilde, Uygulama İnceleme Mekanizması da taraf devletler.

arasında bir akran incelemesidir; ancak IRM'de inceleme, incelemeleri yürüten taraf devletleri temsil eden uzmanlar tarafından yürütülmektedir.²⁹⁸ Her bir Taraf Devletin uygulama tedbirleri, en az iki başka Taraf Devlet tarafından incelenir. Bu süreçte, bu devletlerden biri aynı bölgesel gruptan olmalıdır. Mümkünse, incelemeyi yapan devletlerden biri, incelenen devletle benzer bir hukuk sistemine sahip olmalıdır.²⁹⁹ Her bir Taraf Devletin, her döngüde diğer Taraf Devletlere yönelik bir ila üç inceleme gerçekleştirmesi beklenmektedir.³⁰⁰ İnceleme üç aşamadan oluşur: 1. İncelenen devlet tarafından doldurulan bir öz değerlendirme kontrol listesi; 2. Uzmanlar tarafından yapılan ve öz değerlendirme kontrol listesini ve incelenen taraf devletin sağladığı her türlü ek bilgiyi içeren bir masa başı inceleme. Bu aşama, incelenen devletin onayıyla bir ülke ziyareti ve diğer her türlü doğrudan diyalog yöntemini de içerebilir.³⁰¹

Taraf Devletler Konferansı (CoSP), Sözleşme'nin 63. maddesi uyarınca kurulan UNCAC'ın başlıca karar alma organıdır. CoSP, her iki yılda bir toplanarak, sivil toplum kuruluşları ve hükümetlerarası kuruluşlar da dahil olmak üzere taraf devletleri, imzacıları ve gözlemcileri bir araya getirir; Sözleşmenin sekreteryası

294 Aynı metin, Madde 35. Zararın tazmini. Her Taraf Devlet, yolsuzluk eylemi sonucunda zarar gören tüzel veya gerçek kişilerin, tazminat elde etmek amacıyla bu zarardan sorumlu olanlara karşı yasal işlem başlatma hakkına sahip olmalarını sağlamak için, iç hukuk ilkelerine uygun olarak gerekli önlemleri alacaktır.

295 Örneğin bkz.: A.g.e., Madde 57. Varlıkların iadesi ve tasfiyesi 1. Bir Taraf Devlet tarafından bu Sözleşmenin 31. veya 55. maddesi uyarınca müsadere edilen mallar, bu maddenin 3. fıkrası uyarınca, söz konusu Taraf Devlet tarafından bu Sözleşmenin hükümlerine ve iç hukukuna uygun olarak, önceki meşru sahiplerine iade edilmesi de dahil olmak üzere, tasfiye edilir (...) Bu Sözleşmenin 46. ve 55. maddeleri ile bu maddenin 1. ve 2. fıkraları uyarınca, talep edilen Taraf Devlet: (...) (c) Diğer tüm durumlarda, el konulan malların talep eden Taraf Devlete iade edilmesine, bu malların önceki meşru sahiplerine iade edilmesine veya suç mağdurlarına tazminat ödenmesine öncelikli olarak dikkate alınmalıdır (vurgu eklenmiştir).

296 Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi Taraf Devletler Konferansı, 3/1 sayılı Karar – Gözden Geçirme Mekanizması (Kasım 2009). Sözleşme 2005 yılında yürürlüğe girmiş ve gözden geçirme mekanizmasının tasarımı ve kesin sınırları taraf devletlere bırakılmıştır.

297 Birleşmiş Milletler, *Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin Uygulanmasının İncelenmesi Mekanizmasının Görev Tanımı* (New York 2011), 11. paragraf.

298 Aynı eser, 21. paragraf. "Her Taraf Devlet, inceleme süreci amacıyla en fazla 15 hükümet uzmanı atayacaktır. Sekreteryaya, inceleme yapacak Taraf Devletlerin kura ile belirlenmesinden önce, söz konusu hükümet uzmanlarının listesini derleyip dağıtacaktır; bu liste, ilgili inceleme döngüsü için gerekli olan mesleki geçmişleri, mevcut görevleri, üstlendikleri ilgili görevler ve yürüttükleri faaliyetler ile uzmanlık alanlarına ilişkin bilgileri içerecektir."

299 Aynı eser, 19. paragraf.

300 UNODC, "Uygulama İnceleme Mekanizması". <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/implementation-review-mechanism.html> adresinde mevcuttur.

301 Birleşmiş Milletler, *Uygulamanın Gözden Geçirilmesi Mekanizmasının Görev Tanımı*, 27-29. paragraflar.

Sözleşmenin uygulanmasını gözden geçirir ve kararlar alır.³⁰² Sözleşmenin tüm tarafları ve imzacıları Konferansa katılabilir. İmzacı olmayanlar, hükümetlerarası ve sivil toplum kuruluşları, oturularda gözlemci statüsü için başvurabilirler.

CoSP, yolsuzlukla mücadele çabalarına hak temelli bir yaklaşımı teşvik etmek için kritik bir platform görevi görür. CoSP10'un 10/1 sayılı Kararı ile pekiştirildiği üzere, devletleri yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin izlenmesi ve uygulanmasında sivil toplumu dahil etmeye teşvik ederek şeffaflığı, hesap verebilirliği ve halkın katılımını destekler. CoSP ayrıca İnceleme Mekanizması akran sisteminin uygulanmasını denetler. CoSP, sözleşmenin amaçlarına ulaşmak ve sözleşmenin uygulanmasını teşvik etmek ve gözden geçirmek amacıyla taraf devletlerin kapasitesini ve işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan kararlar ve kararlar kabul eder. Konferans tarafından kabul edilen Usul Kuralları uyarınca faaliyet gösterir.

Varlıkların geri kazanımı ve yolsuzluğun önlenmesi çalışma grupları gibi diğer alt organlar aracılığıyla Taraf Devletler Konferansı (CoSP), uluslararası işbirliğini teşvik eder, teknik yardım sağlar ve taraf devletler arasında bilgi paylaşımını kolaylaştırır. Bu mekanizmalar, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün korunmasını desteklerken, devletlerin UNCAC'yi uygulama kapasitesini artırır.

Önleyici tedbirleri, kanun uygulamasını ve varlıkların geri kazanılmasını birleştiren kapsamlı bir çerçeve aracılığıyla yolsuzluğa yönelik mücadele eden UNCAC ve Taraf Devletler Konferansı, insan haklarını koruyan ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden şeffaf, hesap verebilir ve kapsayıcı yönetim sistemlerinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.

Taraf Devletler Konferansı, yolsuzluğun önlenmesi ve mücadele edilmesinde sivil toplum kuruluşlarının temel rolünü giderek daha fazla kabul etmiştir. UNCAC'ın 13. maddesi, devletlere kamu sektörü dışındaki bireylerin ve grupların yolsuzluğun

önlenmesine yönelik çabalara aktif katılımını teşvik etme yükümlülüğünü açıkça getirmiştir. Taraflar Konferansı, bu yükümlülüğü bilgi erişimi, kamuoyu istişareleri ve karar alma süreçlerine katılımı da kapsayacak şekilde yorumlamıştır. Özellikle, CoSP 4/6 (2011) sayılı Kararında, Taraf Devletleri, STK'ları UNCAC'ın uygulanmasına dahil etmeye ve CoSP oturumlarına gözlemci olarak katılmaya teşvik ederken, 9/3 (2021) sayılı Karar, yolsuzlukla mücadele çabalarında sivil toplumun ve diğer paydaşların anlamlı katılımıyla kapsayıcı ve şeffaf karar alma süreçlerinin önemini yeniden teyit etmiştir.³⁰³

Sivil toplum kuruluşları (STK'lar), CoSP oturumları sırasında şeffaflık, hesap verebilirlik ve insan hakları standartlarının geliştirilmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Akredite edilen STK'lar, resmi konferans belgelerine dahil edilmek üzere yazılı katkı sunabilir, ülkelerin uyum durumuna ilişkin raporlar ve temel yolsuzlukla mücadele konularında öneriler sunabilirler.³⁰⁴ Ayrıca genel oturumlarda sözlü açıklamalarda bulunabilir, daha fazla şeffaflık için savunuculuk yapabilir ve bilgiye erişim, mal varlığının geri kazanımı veya ihbarcılarının korunması gibi konularda düzenlenen yan etkinliklere katılabilirler. Buna ek olarak, STK'lar hükümet temsilcileriyle doğrudan iletişime geçerek daha güçlü yolsuzlukla mücadele taahhütleri savunabilir, ulusal yolsuzlukla mücadele çabalarının durumunu tartışabilir ve hükümetlerinin, ülke inceleme ziyaretleri kapsamında IRM bağlamında inceleme uzmanları ile sivil toplum arasında bir toplantı düzenlemesini savunabilirler; bu da UNCAC'ın 13. Maddesi uyarınca kamu katılımına ve hesap verebilirliğe katkıda bulunur.³⁰⁵

Yardımcı organların toplantıları kapsamında sivil toplum kuruluşlarına yönelik yıllık bilgilendirme toplantısının düzenlenmesi gibi bazı ilerlemelere rağmen, Konferans'ın bakış açısına göre sivil toplumun rolüne ilişkin mevcut yorum, sivil toplum kuruluşlarının yardımcı organların toplantılarına – yani Uygulama İnceleme Grubu, Varlık Geri Kazanımı Çalışma Grubu, Yolsuzluğun Önlenmesi Çalışma

302 UNODC, "Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi Taraf Devletler Konferansı (COSP)". Erişim adresi: <https://www.unodc.org/corruption/en/cosp/index.html>.

303 CoSP sürecine katılımı ilgili sivil toplumun bakış açılarına genel bir bakış için bkz. UNCAC CoSP10 Atlanta Sivil Toplum Bildirisi, 15 Aralık 2023. Erişim adresi: <https://uncaccoalition.org/wp-content/uploads/UNCAC-CoSP10-%E2%80%93-Atlanta-Civil-Society-Declaration.pdf>.

304 Sivil toplum kuruluşları, Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) nezdinde danışman statüsüne sahip olarak – aksi kararlaştırılmadıkça otomatik olarak gözlemci statüsü verilir – ya da ECOSOC akreditasyonu olmayanlar için daha karmaşık bir prosedür yoluyla gözlemci statüsü başvurusunda bulunarak katılabilirler.

305 UNCAC Koalisyonu, "Taraf Devletler Konferansı (COSP)". Erişim adresi: <https://uncaccoalition.org/the-uncac/un-cac-bodies/conference-of-states-parties/>.

Grubu ve Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi kapsamında uluslararası işbirliğini güçlendirmeye yönelik uzman toplantıları – katılımını kapsamamaktadır.³⁰⁶ Özellikle, Uygulama İnceleme Mekanizmasını denetleyen Uygulama İnceleme Grubu'na sivil toplumun katılımı önemli bir adım olacaktır. Bu, temel insan hakları ilkeleri olan bilgiye erişimi, şeffaflığı ve hesap verebilirliği artıracak ve STK'lara daha fazla görünürlük sağlayarak sivil toplumun önemli rolünü tanıyacaktır.

Sivil toplumun daha aktif katılımı yönündeki çağrı, bir grup Özel Usuller görevlisinin Ortak Bildirisinde de yankı buldu. Görevliler, Sözleşme'nin 13. maddesi ve uluslararası insan hakları hukuku uyarınca Taraf Devletlere, sivil alanı korumak ve güçlendirmek ve hem ulusal düzeyde hem de UNCAC platformları ve gözden geçirme mekanizması kapsamında yolsuzlukla mücadele çabalarına sivil toplumun anlamlı bir şekilde katılımını sağlamak için somut adımlar atma çağrısında bulundular.³⁰⁷

306 UNCAC Taraf Devletler Konferansı, 4/6 Sayılı Karar: Sivil toplum kuruluşları ve Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin Uygulanmasının Gözden Geçirilmesi Mekanizması ile UNODC, "Sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi Taraf Devletler Konferansı oturumlarına ve alt organlarına katılımına ilişkin kılavuz notu", Ekim 2019. Erişim adresi: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/COSP/session8/Guidance_note_participation_of_NGOs_in_COSP_and_subsidiary_bodies.pdf

307 Özel Prosedürler görevlilerinden oluşan bir grubun ortak açıklaması: Yolsuzlukla mücadele çabalarında sivil alan korunmalı ve genişletilmelidir: Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'ne (UNCAC) taraf devletlere, Sözleşme'nin gözden geçirme mekanizmasının kapsayıcılığını ve şeffaflığını güçlendirmeleri çağrısı, 22 Ağustos 2025.

VI. İnsan Haklarının Korunmasında Yolsuzluk Davalarının Rolü

Yolsuzluk davaları, yolsuzluk ile insan hakları arasındaki hayati bağı güçlendirmek ve yolsuzluk vakalarında mağdurlara hukuki çözümler sunmak için etkili bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Davalardan yararlanarak, davacılar ve hukukçular da dahil olmak üzere diğer aktörler, hesap verebilirliği teşvik etmek, mağdurlar için adaleti sağlamak ve gelecekteki dava ve savunuculuk çabaları için yolsuzluğun insan hakları üzerindeki etkilerini tanıyan hukuki emsaller oluşturmak konusunda kilit bir rol oynayabilirler.

Sivil toplum kuruluşları, stratejik dava yoluyla yolsuzluk davalarında dava ehliyeti talep etme konusunda benzersiz bir konumdadır; bu sayede adalete erişimi genişletip yolsuzluğu ulusal ve uluslararası mahkemeler nezdinde bir insan hakları meselesi olarak konumlandırarak,

hukuki süreçleri şekillendirebilir, insan hakları ihlallerine dair kanıt sunabilir ve mağdur toplulukların sesini duyurabilirler.

Fransa’da, “Affaire des Biens Mal Acquis” (Haksız Kazanç Davası) olarak bilinen dava, yabancı üst düzey yetkililerin Fransa’da kamu fonlarının zimmete geçirilmesi ve yolsuzluktan elde edilen gelirlerin aklanmasına karışmasıyla ilgilidir. Sivil toplum kuruluşları davaya sivil taraf olarak katılmak için dilekçe verdiler ve bu, 2010 yılında onlara ilk kez dava ehliyeti tanıyan tarihi bir karara yol açtı.³⁰⁸ Bu karar, 2021 ve 2022 yıllarında ilgili yasaların çıkarılmasıyla sonuçlanan bir varlık iadesi çerçevesinin oluşturulmasına katkıda

308 Fransa, Yargıtay, Paris Adalet Sarayı Ceza Dairesi, *Fransa v. Teodoro Obiang*, 2010 tarihli 09-88.272 sayılı Dava Dosyası, Karar, 9 Kasım 2010. Erişim adresi: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURI-TEXT000023055249/>. “Ancak, bu kararda, sivil tarafın tüzüğüne göre önlemeyi ve mücadele etmeyi amaçladığı yolsuzluğun geniş tanımı nedeniyle kısmen geçersiz olan gerekçelere dayanarak, kovuşturulan suçların, özellikle kamu fonlarının zimmete geçirilmesiyle finanse edilen varlıkların Fransa’da gizlenmesi ve aklanması, ki bunlar yolsuzluk uygulamalarıyla kolaylaştırılmış olmakla birlikte bu suçtan ayırdır, derneğin misyonunun amaç ve hedefinin özel niteliği nedeniyle Transparency International France derneğine doğrudan ve kişisel zarar verebileceği varsayılırsa, soruşturma dairesi yukarıda atıfta bulunulan ilkenin anlamını ve kapsamını yanlış anlamıştır.” (gayri resmi çeviri).

bulundu.³⁰⁹

Meksika'da bir federal mahkeme, yolsuzlukla mücadele STK'sı TOJIL'e yolsuzluğun toplu mağdurları olarak dava ehliyeti tanıdı; bu, ülkede bu türden ilk tanıma oldu.³¹⁰ Daha sonra temyiz mahkemesi davayı reddetmiş olsa da, yolsuzluktan arınmış bir ortamda yaşama temel hakkının varlığını savunan davacının argümanı, yolsuzlukla mücadele ve insan haklarına ilişkin gelişen yasal çerçevede yer almaya devam etmektedir.³¹¹ TOJIL daha sonra bu konuyla ilgili olarak Amerika Kıtası İnsan Hakları Komisyonu'na bir dilekçe sunmuş olup, bu yazı yazıldığı sırada dava halen devam etmektedir.³¹²

Yolsuzluk davaları için bir diğer önemli yol, varlık iadesi kararlarının ve politikalarının teşvik edilmesi olmuştur. Birden fazla yargı alanı arasında işbirliği yapılması, özellikle varlıkların sıklıkla yurtdışında saklandığı sınır ötesi yolsuzluk davalarında bu çabaları güçlendirmektedir.³¹³ Varlık iadesi mevzuatı elverişli olan yargı alanlarına öncelik verilmesi, mağdurların ve davacıların varlıkların geri kazanılması ve mağdurlara tazminat sağlanması konusunda başarı şansını en üst düzeye çıkarmaktadır.

Birçok bağlamda, sivil toplum kuruluşları sınır ötesi dava çabalarına öncülük etmiş ve bunları koordine etmiş, uluslararası denetimi teşvik etmiş, ihbarcılarının korunmasını güçlendirmiş ve varlıkların geri kazanılması ile hesap verebilirlik için savunuculuk yapmıştır.³¹⁴

Uluslararası insan hakları mekanizmaları da yolsuzluk ile insan hakları arasındaki bağı güçlendirmek için ek fırsatlar sunmuştur. Dilekçeler sunarak, tematik duruşmalara katılarak ve Amerika Kıtası İnsan Hakları Komisyonu ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu gibi organların içtihatlarından yararlanarak, yolsuzluğun sağlık, kamu katılımı, eğitim, adil yargılanma ve bilgiye erişim gibi uluslararası antlaşmalarda tanınan temel hakları nasıl zayıflattığını göstermek ve yinelemek mümkün olmuştur. Mart 2025'te, Amerika Kıtası İnsan Hakları Komisyonu, "Yolsuzluk Bağlamında Devletin İnsan Hakları Yükümlülükleri" konulu bölgesel bir tematik oturum düzenledi. Oturum sırasında sivil toplum kuruluşları, Amerika kıtasının dört bir yanından somut vakalar paylaşarak yolsuzluğun insan haklarının korunmasını ve gerçekleştirilmesini nasıl olumsuz etkilediğini ortaya koydu.³¹⁵

Yolsuzluk davalarının insan hakları ihlallerini nasıl ele alabileceğini ve sivil toplum ile mağdurların yargı süreçlerine katılımını nasıl sağlayabileceğini gösteren başka birçok dönüm noktası niteliğinde dava bulunmaktadır.

Örneğin, Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, yolsuzluğu anayasal değerlerin aşınmasıyla tutarlı bir şekilde ilişkilendirmiştir. Güney Afrika'da

309 Fransa'da, Kapsayıcı Kalkınma ve Küresel Eşitsizliklerle Mücadele Programlaması Hakkında 4 Ağustos 2021 tarihli 2021-1031 sayılı Kanun, *Journal Officiel de la République Française*, No. 0180 (5 Ağustos 2021). Erişim adresi: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043898536> ve Fransa Başbakanı, "Circulaire n° 6379/SG: Mécanisme de restitution des biens mal acquis", 22 Kasım 2022. Erişim adresi: <https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf/circ?id=45384>.

310 Meksiko Şehri Üçüncü Ceza Temyiz Mahkemesi, *AGM & EMR, Sociedad Civil v. Felipe de Jesús Delgadillo Padierna ve diğerleri, Dolaylı Amparo No. 22/2019*, Karar, 31 Mayıs 2019. Erişim adresi: <https://victi-masdecorrupcion.wordpress.com/documentos/>.

311 Meksika, Birinci Daire Yedinci Ceza Koleji Mahkemesi, Ceza Temyiz No. 159/2019, Karar, 16 Ocak 2020. Erişim adresi: <https://victimasdecorrupcion.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/02/sen-tencia-a-rev-victima-duarte-1592019.pdf>.

312 Bkz. TOJIL, "P-1550-20 numaralı ilk dilekçenin yeniden incelenmesi", 22 Ocak 2021. Erişim adresi: https://victimasdecorrupcion.wordpress.com/wp-content/uploads/2021/03/recurso-cidh-caso-duarte_-22_01_2021-vf-1.pdf.

313 Dünya Bankası ve BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin (UNODC) Çalınan Varlıkların Geri Kazanımı Girişimi (StAR), 2007 yılında kurulmuştur ve ülkelere yasal çerçevelerin hazırlanması, kurumsal yapının oluşturulması ve çalınan varlıkların izlenmesi ve iadesi için gerekli becerilerin geliştirilmesi konusunda destek sağlamaktadır. Ayrıca, hem gelişmekte olan ülkeler hem de finans merkezleri dahil olmak üzere varlıkların geri kazanımı sürecine dahil olan farklı yargı bölgeleri arasında diyalog ve işbirliği için bir platform sunmakta ve bu bölgeler arasındaki iletişimi kolaylaştırmaktadır. Bkz.: <https://star.worldbank.org/our-work>.

314 Public Eye, "Kabala Ailesi ile UBS Arasındaki Şüpheli İşlemler: İsviçre'de Suç Duyurusu Yapıldı", 8 Temmuz 2022. Erişim adresi: <https://www.publiceye.ch/en/media-corner/press-releases/detail/dubious-transactions-in-volving-kabilas-club-and-ubs-a-criminal-complaint-filed-in-switzerland>, PPLAAF, "Fransa: Lumumba v. BGFIBank Davası – Fransa'nın En Yüksek Mahkemesine Göre Fransa'da İkamet Eden Yabancılar Fransız Vatandaşlarıyla Aynı Haklara Sahiptir," 12 Temmuz 2022. Erişim adresi: <https://www.pplAAF.org/2022/07/12/france-lumumba-vs-bgfi-case-foreigners-domi-ciled-in-france-have-the-same-rights-as-french-nationals-according-to-french-highest-court.html>.

315 Amerika Kıtası İnsan Hakları Komisyonu, "Kamuya Açık Duruşmalar – Oturumlar". Erişim adresi: <https://www.oas.org/en/iachr/sessions/hearings.asp>.

Güney Afrika Kişisel Yaralanma Avukatları Derneği ile Sağlık Bakanlığı ve Diğerleri arasındaki davada ([2000] ZACC 22), Mahkeme yolsuzluğun hukukun üstünlüğünü ve insan hakları ile özgürlüklerin ilerlemesini baltaladığını vurgulamıştır.³¹⁶ Benzer şekilde, Hugh Glenister v. Güney Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Diğerleri ([2011] ZACC 6) davasında Mahkeme, yaygın yolsuzluğun demokrasiye tehlikeye attığını ve Haklar Bildirgesi'nin hayata geçirilmesini ve devletin haklara saygı gösterme, koruma, geliştirme ve yerine getirme yükümlülüklerini tehdit ettiğini kabul etmiştir.³¹⁷

Hindistan Yüksek Mahkemesi de yolsuzluk ile insan hakları arasındaki kesişme noktasını ele almıştır. Maharashtra Eyaleti Tr.C.B.I. ile Balakrishna Dattatrya Kumbhar arasındaki davada Mahkeme, yolsuzluğun insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü zedelediğini belirtmiş ve sistematik yolsuzluğu başlı başına bir insan hakları ihlali olarak nitelendirmiştir. Karar, yolsuzluğun demokratik hesap verebilirliği azaltarak sadece sosyo-ekonomik hakları değil, aynı zamanda medeni ve siyasi hakları da ihlal edebileceği görüşüyle uyumludur.³¹⁸

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Gogitidze ve diğerleri davasında, yolsuzluk yoluyla elde edilen varlıkların müsadere edilmesinin, yolsuzluğun yol açtığı zararı telafi etmek ve gelecekte bu tür davranışları caydırmak gibi meşru kamu yararına hizmet ettiğini açıkça belirtmiştir.³¹⁹ Silickienė/Litvanya davasında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yolsuzluğun mülkiyet hakkı ile adil yargılanma hakkının ihlaline yol açabileceğini kabul etmiştir. Dava, Litvanya makamlarının yolsuzluk yoluyla zimmete geçirilen varlıkları geri alamaması ve kamu malının kötü yönetilmesine ilişkin yetersiz soruşturma yürütmesiyle ilgilidir. Mahkeme, Devletin eylemlerinin başvuranın adil yargılanma ve mülkiyetini barış içinde kullanma hakkını ihlal etmediğine karar vermiş olsa da, davanın gerekçesi yolsuzluğun bireyleri mülkiyet haklarından nasıl mahrum bırakabileceğini göstermekte ve bireylere zarar veren yolsuzluk uygulamalarını soruşturma ve düzeltme konusunda Devletin yükümlülüğünü vurgulamaktadır.³²⁰

Rantsev v. Kıbrıs ve Rusya davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “[Kıbrıslı] yetkililerin, Bayan Rantseva'nın ölümüne yol açan olaylarla ilgili olarak polis teşkilatında yolsuzluk olduğuna dair herhangi bir ipucu olup olmadığını soruşturma yükümlülüğü altında olduklarını” tespit etmiştir.³²¹ Dava, Kıbrıs'ın kızı Oxana Rantseva'nın ölümünü yeterince soruşturmadığını, Kıbrıs polisinin Bayan Rantseva hayattayken onu yeterince korumadığını ve Kıbrıs hükümetinin, kendisine kötü muamele edilmesinden ve ölümünden sorumlu olanları adalete teslim etmek için gerekli adımları atmadığını iddia ederek Kıbrıs ve Rusya aleyhine başvuruda bulunan Rus vatandaşı Nikolay Mikhaylovich Rantsev ile ilgiliydi. Rantsev ayrıca, Rusya'nın Bayan Rantseva'yı insan ticareti riskinden korumadığını ve daha sonra meydana gelen ölümünü soruşturmadığını iddia etmiştir.

Buna ek olarak, Afrika'da Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) Adalet Divanı nezdinde görülen SERAP/Nijerya davası, yolsuzluğu bir insan hakları ihlali olarak ele almaya yönelik önemli bir girişim niteliğindedir. Sosyo-Ekonomik Haklar ve Hesap Verebilirlik Projesi (SERAP), temel eğitim programları için ayrılan fonların Evrensel Temel Eğitim Komisyonu (UBEC) tarafından zimmetine geçirilmesinin, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (ACHPR) kapsamında güvence altına alınan eğitim hakkı ve diğer sosyo-ekonomik hakları ihlal ettiğini iddia ederek Nijeryalı vatandaşlar adına dava açmıştır. Mahkeme, eğitim hakkının yargıya intikal edilebilirliğini kabul etmekle kalmamış, SERAP gibi sivil toplum kuruluşlarının, kişisel zararı ispat etmek zorunda kalmaksızın, actio popularis doktrini kapsamında kamu yararı davası açabileceğine hükmetmiştir. Mahkeme ayrıca, yolsuzluğa ilişkin prima facie deliller bulunmasına rağmen, yolsuzluk ile eğitim hakkının reddi arasında doğrudan bir bağlantı kurulamadığına karar verdi. Buna rağmen mahkeme, Nijerya hükümetine, zimmete geçirilen paranın geri alınması ve çocukların eğitim hakkından mahrum bırakılmaması için gerekli önlemleri alması

316 Güney Afrika, *Güney Afrika Kişisel Yaralanma Avukatları Derneği v. Heath ve Diğerleri*, Karar, 28 Kasım 2000, 4. paragraf.

317 Güney Afrika, *Hugh Glenister v. Güney Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Diğerleri*, Karar, 17 Mart 2011, para. 166.

318 Hindistan, *Maharashtra Eyaleti Tr.C.B.I. v. Balakrishna Dattatrya Kumbhar*, Karar, 15 Ekim 2012, para. 14.

319 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Gogitidze ve diğerleri v. Gürcistan*, Başvuru No. 36862/05, Karar, 12 Mayıs 2015, par. 101-103.

320 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Silickiene v. Litvanya*, Karar, 31 Temmuz 2008, par. 45-54, 56-70.

321 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Rantsev v. Kıbrıs ve Rusya*, AİHM, Karar, 7 Ocak 2010, para. 238.

yönünde bir karar verdi.³²²

Amerika Kıtası İnsan Hakları Mahkemesi, *Claude Reyes ve diğeri v. Şili* davasında, kamu bilgilerine erişimin demokratik katılım ve hesap verebilirlik için vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir – bu ilke, yolsuzlukla ilgili davalarda giderek daha sık başvuru alan bir ilke haline gelmiştir.³²³

Devlet sorumluluğu, yolsuzlukla bağlantılı insan hakları ihlallerinin hayati bir boyutudur. Devlet ile, devlet sorumluluğunu dayatmaya çalışan ve yolsuzluğa bizzat katılmamış diğeri aktörler arasındaki ilişkide, sorumluluğun devlete atfedilmesi ihtimali göz ardı edilemez. Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözümlemesi Merkezi (ICSID) nezdinde görülen *World Duty Free Company Limited v. Kenya Cumhuriyeti* davasında, mahkeme, Kenya cumhurbaşkanının haraç ve rüşvet alması konusunda Kenya'yı İngiliz veya Kenya hukuku kapsamında sorumlu bulmamıştır; ancak sonucun uluslararası hukuk kapsamında farklı olabileceğini kabul etmiştir. Bu gerekçe, bir memurun davranışının rüşvet kapsamında bir karşılık olarak gerçekleştirilmiş olması gerçeğinin, bu davranışın devlete atfedilmesini mutlaka dışlamadığını vurgulamaktadır. Kamu görevlileri tarafından sergilenen diğeri türdeki yolsuzluk davranışları, devlet sorumluluğu ilkeleri uyarınca devlete atfedilebilir ve atfedilmelidir.³²⁴

BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) Çokuluslu Şirketler Rehberi ve ulusal mevzuat, yolsuzluğa şirketlerin iştirakini ele almak için birer çerçeve sunarken, özellikle madencilik sektöründe şirketlere karşı açılan davalar, yolsuzluğun sıklıkla çevresel tahribat ve yerinden edilmeye bağlantılı olduğu Latin Amerika ve Afrika gibi bölgelerde artmaktadır.

Stratejik davalar, yolsuzluk ile insan hakları ihlalleri arasındaki nedensel bağlantının tanınmasını sağlamada hayati bir rol oynamaktadır.

Neden-sonuç ilişkisinin kanıtlanması, suçluluğun belirlenmesinde hayati önem taşır; ancak stratejik davalar, hesap verebilirliği netleştiren ve güçlendiren bir içtihat hukuku geliştirme fırsatı da sunmaktadır. Bazı yargı bölgelerinde mağdurlar ve sivil toplum kuruluşlarının dava ehliyeti sınırlı olsa da, Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki birçok ülke katılım için olanaklar sunmaktadır; ancak bu olanaklar genellikle yeterince kullanılmamaktadır. Daha geniş katılım ve tazminatların etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak için bölgesel yasal çerçevelerin güçlendirilmesinin önemi giderek daha fazla kabul görmektedir.³²⁵

Bu nedenle, savunuculuk ve uluslararası işbirliğiyle birleştirilen stratejik dava süreci, yolsuzluktan etkilenen topluluklar için hesap verebilirliği güçlendirmenin ve adaleti teşvik etmenin bir yolunu sunmaktadır. Uluslararası, bölgesel ve ulusal kurumların içtihatları gelişmeye devam ettikçe, yolsuzluk davaları insan haklarını korumak ve demokratik yönetimi teşvik etmek amacıyla yürütülen daha geniş kapsamlı çabalarda giderek daha önemli bir rol oynayacaktır.

322 Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu Adalet Divanı, *Sosyo-Ekonomik Haklar ve Hesap Verebilirlik Projesi'nin (SERAP) Kayıtlı Mütevellileri v. Nijerya Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Bir Başkası*, ECW/CCJ/APP/12/07, Karar, 30 Kasım 2010.

323 Amerika Kıtası İnsan Hakları Mahkemesi, *Claude Reyes ve diğeri v. Şili*, Karar, 19 Eylül 2006, *Seri C No. 151*, paragraf 86-87, 92.

324 Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözümlemesi Merkezi, *World Duty Free Company Limited – Kenya Cumhuriyeti Davası*, Dava No. ARB/00/7, Karar, 4 Ekim 2006, paragraf 179-180.

325 Amerika Kıtası Hukuk Komitesi, *Yolsuzluk Eylemlerine Karşı Ceza Yargılamalarında Mağdurların Katılımı*, (Brezilya, 16 Ağustos 2024). Erişim adresi: https://www.oas.org/en/sla/iajc/themes_recently_concluded_Participation_victims_in_criminal_proceedings_against_acts_of_corruption.asp.

VII. Yolsuzlukla Mücadelede İşletmelerin Sorumlulukları

İş dünyası, yolsuzluğun önlenmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Şirketlerin yolsuzluğa karışması, ister kışkırtarak ister kolaylaştırarak olsun, insan haklarının tehlikeye girmesine ve ihlal edilmesine yol açabilir.

Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'nin (UNGPs) 11. İlkesi, ticari işletmelerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu taşıdığını belirtmektedir; bu, büyüklük, sektör, faaliyet ortamı, mülkiyet veya yapıdan bağımsız olarak tüm şirketler için geçerli olan küresel bir davranış standardıdır. 11. ve 13. İlkeler, saygı gösterme konusundaki kurumsal sorumluluğun, şirketlerin başkalarının insan haklarını ihlal etmekten kaçınmaları ve iş ilişkileri yoluyla neden oldukları, katkıda buldukları veya başka bir şekilde doğrudan bağlantılı oldukları olumsuz insan hakları etkilerini ele almaları gerektiği anlamına geldiğini vurgulamaktadır.³²⁶

İnsan haklarına saygı gösterme sorumluluğu, sorumlu iş davranışını ele alan diğer uluslararası “yazılı olmayan hukuk” araçlarında da yansıtılmaktadır; bunlara OECD Çokuluslu İşletmelerin Sorumlu İş Davranışına İlişkin Rehber İlkeleri (“OECD Rehber İlkeleri”)³²⁷, ILO Çokuluslu İşletmeler ve Sosyal Politika Üçlü İlkeler Bildirgesi³²⁸ (“ILO Üçlü Bildirgesi”) ve BM Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin On İlkesi³²⁹ (“Küresel İlkeler Sözleşmesi İlkeleri”) gibi diğer uluslararası “yumuşak hukuk” araçlarında da yansıtılmaktadır. Bu araçların bazıları, yolsuzlukla ilgili olarak işletmelerden beklenen davranışları özel olarak özetlemektedir.

Örneğin, BM Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin 10. İlkesi, Sözleşme'ye katılan şirketlerin “gasp ve rüşvet dahil olmak üzere her türlü yolsuzluğa karşı mücadele etmeleri” gerektiğini belirtmektedir. Küresel İlkeler Sözleşmesi, 10. İlkesi aracılığıyla, UNCAC'ın bu

326 A/HRC/17/31.

327 OECD (2023), *Çokuluslu İşletmeler için Sorumlu İş Davranışına İlişkin OECD Kılavuzları*, OECD Yayınları, Paris, <https://doi.org/10.1787/81f92357-en>.

328 ILO. Çokuluslu İşletmeler ve Sosyal Politika ile İlgili Üçlü İlkeler Bildirgesi, 2022.

329 BM Küresel İlkeler Sözleşmesi. BM Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin On İlkesi, 2020, 2024.

ilkenin temelini oluşturan hukuki belge olduğunu resmen belirtmiştir.³³⁰

Ayrıca, OECD Kılavuzları, “Rüşvet ve diğer yolsuzluk biçimleriyle mücadele” başlıklı ayrı bir bölüm içermektedir. Kılavuzlar, ticari işletmelerin rüşvet veya yolsuzluk eylemlerine karışmaması gerektiği beklentisini teyit etmektedir.³³¹ Bu amaçla, OECD Kılavuzları, şirketleri yolsuzluğu önlemek, tespit etmek ve ele almak, şeffaflığı teşvik etmek ve dürüstlük kültürünü geliştirmek için iç kontroller, etik ve uyum programları ve diğer önlemler geliştirmeye çağırılmaktadır.³³² İş dünyasından beklenen davranış, Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerine Rüşvet Verilmesinin Önlenmesine İlişkin Sözleşme’de (bundan sonra “OECD Rüşvetle Mücadele Sözleşmesi” olarak anılacaktır) daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.³³³

İnsan haklarına saygı gösterme ve rüşvet ile diğer yolsuzluk biçimleriyle mücadele etme konusundaki kurumsal sorumluluk, bağımsız bir nitelik taşımamakta ve uluslararası hukuk kapsamında devletlerin insan hakları yükümlülüklerinden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda, BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri (UNGPs), iş dünyasıyla bağlantılı ihlallere karşı insan haklarını koruma konusunda devletlerin yükümlülüğünü yeniden teyit etmektedir. Bu, devletlerin kendi toprakları ve/veya yargı yetkisi dahilinde işlenen ihlalleri önleme, soruşturma, cezalandırma ve telafi etme yükümlülüğünü gerektirmektedir.³³⁴ Uluslararası insan hakları hukuku kapsamında devletlerin, kendi topraklarında ve/veya yargı yetkisi altında bulunan işletmelerin sınır ötesi faaliyetlerini düzenlemesi genel olarak zorunlu olmasa da, yeterli yargı bağlantısı bulunan durumlarda devletlerin, işletmelerin yurtdışında işlediği ihlalleri önlemesine izin verilir ve hatta bu yönde teşvik edilir.³³⁵ Ayrıca, OECD Rüşvetle Mücadele Sözleşmesi uyarınca, devletlerin yabancı kamu görevlilerine rüşvet verilmesine ilişkin ceza kanunlarını kabul etmesi ve uygulaması beklenir.³³⁶

1. Özel Sektör ve Yolsuzluk-İnsan Hakları İlişkisi

Çeşitli uluslararası hukuki belgeler, yolsuzluk eylemlerinin özel sektörü kaçınılmaz olarak ne ölçüde ilgilendirdiğini vurgulamaktadır; zira bu eylemler, özel ve kamu sektörleri arasındaki ilişkilerin yanı sıra özel sektörün kendi içindeki işlemleri de (özel sektördeki yolsuzluk) kapsamaktadır.³³⁷ ICESCR kapsamındaki devlet yükümlülüklerine ilişkin 24. Genel Yorumunda, CESCR iş faaliyetlerinin yolsuzlukla olan ilgisini belirtmiş ve bu olgunun, “ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesi için gerekli hizmetlerin sunulması amacıyla kaynakları seferber etme konusunda devletin yeteneğini zayıflattığı” için “insan haklarının etkili bir şekilde teşvik edilmesi ve korunmasının önündeki en büyük engellerden biri” olduğunu vurgulamıştır.⁽³³⁸⁾

Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS), iş dünyasının çocuk hakları üzerindeki etkisine ilişkin devlet yükümlülüklerini ele alan 16. Genel Yorumunda, özel sektördeki yolsuzluk konusuna değinerek şu hususu vurgulamıştır: “Etkisiz vergi sistemleri, yolsuzluk ve devlet işletmeleri ile kurumlar vergisinden elde edilen devlet gelirlerinin kötü yönetimi gibi unsurlar, Sözleşme’nin 4. maddesine uygun olarak çocuk haklarının hayata geçirilmesi için kullanılabilir kaynakları kısıtlayabilir. Rüşvet ve yolsuzlukla mücadele araçları kapsamında mevcut yükümlülüklerin yanı sıra, Devletler şeffaflık, hesap verebilirlik ve eşitliği sağlayarak tüm kaynaklardan gelir akışını elde etmek ve yönetmek için etkili yasa ve düzenlemeler geliştirmeli ve uygulamalıdır.”³³⁹

Bir ticari işletme rüşvet vermek gibi yolsuzluk faaliyetlerinde bulunduğu anda, kendi kurumsal mali çıkarlarını ilerletmek için insan hakları ihlallerine zemin hazırlamış olabilir. Ancak,

330 BM Küresel İlkeler Sözleşmesi, “Onuncu İlke: Yolsuzlukla Mücadele”. Erişim adresi: <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mis-sion/principles/principle-10>.

331 OECD, *Çokuluslu İşletmeler için Sorumlu İş Davranışına İlişkin Rehber* (Paris, 2023), Bölüm VII: Rüşvet, Rüşvet Talebi ve Gasp ile Mücadele.

332 Aynı eser, s. 40.

333 Bkz: OECD, Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerine Rüşvet Verilmesiyle Mücadelenin Güçlendirilmesine İlişkin OECD Konseyi Tavsiye Kararı, belge OECD/LEGAL/0378.

334 A/HRC/17/31, İlke 1.

335 A/HRC/17/31, İlke 2’ye ilişkin açıklama.

336 OECD, Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerine Rüşvet Verilmesiyle Mücadele Sözleşmesi, belge OECD/LEGAL/0293, Arka Plan ve Madde 3.

337 Örneğin bkz.: UNCAC, OECD Rüşvetle Mücadele Sözleşmesi.

338 E/C.12/GC/24, 30. paragraf.

339 CRC/C/GC/16, para. 55.

Yolsuzluk-insan hakları ilişkisi, sadece rüşvet vermekle sınırlı değildir. Küresel aktörler öncelikle rüşvetin önlenmesine ve rüşvet eylemlerine karşı cezai yaptırımların uygulanmasına odaklanmış olsa da, diğer yolsuzluk biçimleri — yani büyük çaplı yolsuzluk ve kleptokrasi — de insan hakları üzerinde önemli olumsuz etkilere sahiptir. Örneğin, bankalar, avukatlar ve diğer özel sektör aktörleri, kleptokratların kitlesel ölçekte yolsuzluk yapmasına ve değerli kaynakların yağmalanmasına izin verebilir.

Kurumsal yolsuzluk, çok çeşitli sektörlerde insan haklarının kullanılmasını olumsuz etkileyebilir. Örneğin, CESCER, ticari faaliyetler bağlamında devletin yükümlülüklerine ilişkin 24 numaralı Genel Yorumunda, kurumsal yolsuzluğun yeni ilaçların onaylanmasına ilişkin kriterlerin düşürülmesine; kamu sözleşmelerinde engelli kişiler için makul düzenleme gerekliliklerinin dahil edilmemesine; bu tür faaliyetlerin bireyler veya gruplar üzerindeki olumsuz etkilerinin önceden değerlendirilmeden kaynak geliştirme ve sömürü lisanslarının verilmesine veya emlak piyasası operatörlerinin düzenlenmemesine nasıl yol açabileceğini vurgulamıştır.³⁴⁰ Bu tür yolsuzluk eylemleri, sağlık hakkı, yeterli yaşam standardı hakkı ve yeterli ve karşılanabilir konut hakkı dahil olmak üzere birçok hak ihlaliyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olabilir ().

1.1 Yolsuzlukla İlgili İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Kurumsal Sorumluluk

Yolsuzlukla mücadele politikası tartışmalarının ilk günlerinde devletler başlıca yetkiyi elinde tutarken, finansal faaliyetlerde özel sektörün rolü arttıkça, özel sektör yolsuzlukla mücadelede önemli bir rol oynayan ve bir paradigma değişikliğine işaret eden temel bir aktör haline gelmiştir.³⁴¹ Özel sektöre düzenlemeler dayatarak yolsuzlukla mücadeleye yönelik devlet öncülüğündeki yaklaşımların genellikle etkisiz kaldığı göz önüne alındığında, istenen sonuçlar, kolektif eylemi ve devlet ile özel sektör arasındaki açık iletişimi ön plana çıkaran yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya yaklaşımların birleşimiyle elde

edilebilir.³⁴² Bu tür bir işbirliği, yolsuzlukla mücadele yasalarının, insan haklarına dayalı stratejilerin, politikaların, teşviklerin ve yaptırımların geliştirilmesi için yeni fırsatlar yaratabilir.

UNCAC, 12., 21., 22. ve 39. maddelerinde, yolsuzlukla mücadele çabalarının başarısı için özel sektördeki yolsuzluğun önlenmesinin hayati önem taşıdığını kabul etmektedir. Bu nedenle, Sözleşme, devletlerin özel sektördeki muhasebe ve denetim standartlarını iyileştirmelerini, özel sektördeki rüşveti ve mal zimmete geçirmeyi suç saymalarını ve ulusal soruşturma ve kovuşturma makamları ile özel sektör kuruluşları arasında işbirliği sağlanmasına yönelik tedbirler almalarını şart koşturmaktadır.

İş bütünlüğü konusunda şirketlerin temel sorumluluğu, çalışanlarının, temsilcilerinin ve iş ortaklarının yürürlükteki yolsuzlukla mücadele yasalarını tam olarak anlamalarını ve bunlara uymalarını sağlamaktır.³⁴³ Bu hedefe ulaşmak için şirketlerin yolsuzlukla mücadele programları oluşturmaları teşvik edilmektedir. Daha büyük ölçekli ulusal ve küresel şirketler, devlet öncülüğündeki yolsuzlukla mücadele girişimlerini destekleyerek ve kendi sektörlerinde ve küresel tedarik zinciri genelinde iyi uygulamalar için temel standartları teşvik ederek, yolsuzluğun insan hakları açısından oluşturduğu riskler konusunda kamuoyunun farkındalığını artırmaya da katkıda bulunabilirler.³⁴⁴ Bu tür faaliyetler, şirketler arası koalisyon anlaşmaları veya bir işletme tarafından gerçekleştirilen bireysel reformlar şeklinde olabilir.

Yolsuzlukla mücadele programları, sorumlu iş uygulamalarının geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu programlar, bir işletmenin çalışanlarını eğitmek, yönetimin dürüstlük mesajını iletmek ve şirketin ticari faaliyetleri kapsamında yolsuzluğu önlemek ve tespit etmek için kullandığı değerleri, politikaları ve prosedürleri ortaya koymaya yönelik bir çerçeve sunar. Etkili bir yolsuzlukla mücadele programının temel unsurları açıkça belirlenmiştir; bu program risk temelli, işlevsel, belgelenmiş, test edilmiş, yeterli kaynaklara sahip olmalı, yönetim ve kuruluşun yönetim organı

340 E/C.12/GC/24, para. 18.

341 BM ve OECD, *İş Dürüstlüğünü Güçlendirmeye Yönelik Devlet Önlemleri Kaynak Rehberi* (Paris ve New York, 2024), s. 9.

342 A.g.e., s. 23.

343 OECD, *Çokuluslu İşletmeler için Sorumlu İş Davranışına İlişkin OECD Kılavuzları*.

344 BM ve OECD, *İş Dürüstlüğünü Güçlendirmeye Yönelik Devlet Önlemleri Hakkında Kaynak Kılavuzu*, s. 23.

tarafından desteklenmeli ve geçerli yasal standartlara uymalıdır.³⁴⁵

Birçok şirket, rüşvetle ilişkili riskleri yönetmek ve yaptırımları hafifletmek amacıyla yolsuzlukla mücadele uyum programları uygulamış olsa da, bu tür programların yolsuzlukla mücadeleye yönelik insan hakları temelli bir yaklaşımla uyumlu hale getirilmesine çok az dikkat edilmiştir. Çoğu zaman, bu uyumsuzluk, düzenleyici gerekliliklerin bulunmaması ve potansiyel sorumluluk eksikliğinden kaynaklanmaktadır.³⁴⁶ Bazı şirketlerin izlediği rüşvetle mücadele yaklaşımı, operasyonlar genelinde dürüstlük standartlarını korumak için yönetim ve karar alma düzeylerinde önlemeyi içermesine rağmen, OECD ve BM Küresel İlkeler Sözleşmesi dahil olmak üzere kilit aktörler, sorumlu iş davranışına yönelik daha bütünsel ve entegre bir yaklaşım çağrısında bulunmuştur.³⁴⁷ Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin On İlkesi, şirketlerin insan haklarına saygı ve yolsuzlukla mücadele konusunda temel sorumluluklarını yerine getirecek şekilde faaliyet göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır.³⁴⁸

Şeffaflık ve kamuya açık raporlama, yolsuzluğu önleme ve mücadele çabaları da dahil olmak üzere sürdürülebilir iş uygulamalarıyla ilgili çeşitli konularda şirketlerin taahhütlerini denetlemek için vazgeçilmez araçlardır. Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG) bilgilerine ilişkin şeffaf raporlama, iş dünyasından daha fazla eylem, şeffaflık ve hesap verebilirlik bekleyen ana akım yatırımcıların, tüketicilerin, yerel toplulukların ve sivil toplum kuruluşlarının kararlarına yön verebilir.³⁴⁹

Şeffaflık çerçevesine bir örnek, sürdürülebilirlik raporlamasını geliştirmek ve iyileştirmek için küresel bir çok paydaşlı süreci yöneten bağımsız, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Küresel Raporlama Girişimi'dir (GRI). GRI Standardı 205: Yolsuzlukla Mücadele, yolsuzlukla mücadele konusundaki raporlama gerekliliklerini belirler. Özellikle

205.5-3 numaralı standart, raporlama yapan kuruluşun aşağıdaki bilgileri bildirmesini gerektirmektedir: “a. Doğrulanmış yolsuzluk vakalarının toplam sayısı ve niteliği. b. Yolsuzluk nedeniyle çalışanların işten çıkarılması veya disiplin cezasına çarptırılmasıyla sonuçlanan doğrulanmış vakaların toplam sayısı. c. Yolsuzlukla ilgili ihlaller nedeniyle iş ortaklarıyla yapılan sözleşmelerin feshedilmesi veya yenilenmemesiyle sonuçlanan doğrulanmış vakaların toplam sayısı ve d. Raporlama dönemi boyunca kuruluş veya çalışanlarına karşı açılan yolsuzlukla ilgili kamuya açık davalar ve bu davaların sonuçları”.³⁵⁰

Ulusal düzeyde hesap verebilirlik çerçevelerinin oluşturulması, şirketlerin yolsuzluk eylemlerinden sorumlu tutulmasını sağlarken mağdurlara adalet sağlanmasında da önemli bir rol oynayabilir.

İnsan haklarının yerine getirilmesi için hayati önem taşıyan kamu hizmetlerinin özel kuruluşlar tarafından sunulma eğiliminin artması, eğitim, sağlık, su temini ve konut sektörlerini kapsamakta, ancak bunlarla sınırlı değildir.³⁵¹ Bu nedenle, kamu hizmet sunumunda yolsuzluğun azaltılması, şeffaflığı, hesap verebilirliği ve halkın katılımını teşvik edecek stratejilerin bir arada uygulanmasını gerektiren önemli bir zorluktur.³⁵² Bu tedbirler, erişilebilir şikayet mekanizmaları, güçlü kurumsal çerçeveler ve şeffaflığı artıran teknolojilerle birleştirildiğinde, hesap verebilirliğin geliştirilmesine ve yolsuzluk uygulamalarının caydırılmasına katkıda bulunabilir.³⁵³ Dahası, belirli sektörlerdeki hizmet sağlayıcıların karşılaştığı kendine özgü zorlukları ele alan sektöre özgü yolsuzlukla mücadele stratejilerinin başarı olasılığının daha yüksek olduğu kanıtlanmıştır.³⁵⁴

Taban düzeyinde önleme stratejileriyle yolsuzlukla mücadele, kamu hizmetlerinin verimli ve adil bir şekilde sunulması için vazgeçilmez bir yaklaşımdır

345 Aynı eser, s. 25.

346 Aynı eser. Bkz. A/HRC/44/73, 49. paragraf.

347 Aynı eser. Bkz. A/HRC/44/43, 50. paragraf.

348 BM Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin On İlkesi, <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles> ve A/HRC/44/43, para. 50.

349 BM ve OECD, *İş Dünyasında Dürüstlüğü Güçlendirmeye Yönelik Devlet Önlemleri Kaynak Rehberi*, s. 28.

350 Küresel Raporlama Girişimi, GRI 205: Yolsuzlukla Mücadele 2016 (Amsterdam, 1 Temmuz 2018). Erişim adresi: <https://www.globalreporting.org/publications/documents/english/gri-205-anti-corruption-2016/>.

351 A/HRC/56/34, 34. paragraf.

352 UNODC, *Kamu alımlarında yolsuzlukla mücadele ve kamu maliyesinin yönetimi kılavuzu: Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin 9. maddesine uyumu sağlamaya yönelik iyi uygulamalar* (Vienna, 2013).

353 A/HRC/56/34, para. 56.

354 UNDP, *Su Sektöründe Yolsuzlukla Mücadele: Yöntemler, Araçlar ve İyi Uygulamalar* (New York, 2011).

Ayrıca, kamu hizmet sunumunun bütünlüğünü korumak için insan haklarına dayalı sıkı yolsuzlukla mücadele tedbirleri ve şeffaflık mekanizmaları hayati önem taşımaktadır.³⁵⁵

1.2 Kurumsal Durum Tespiti ve Yolsuzluğun Önlenmesi

BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'ne göre, insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu yerine getirmek üzere şirketler, diğer hususların yanı sıra, insan hakları üzerindeki etkilerini tespit etmek, önlemek, hafifletmek ve bu etkileri nasıl ele aldıklarını açıklamak amacıyla gerekli özeni göstermelidir. Durum tespiti süreçleri, işletmelerin neden olabileceği, kendi faaliyetleri yoluyla katkıda bulunduğu veya iş ilişkileri yoluyla faaliyetleri, ürünleri veya hizmetleriyle doğrudan bağlantılı olabilecek fiili ve potansiyel insan hakları etkilerinin değerlendirilmesini gerektirir.³⁵⁶

UNGPs, iş dünyası, insan hakları ve yolsuzluk arasında açıkça bir bağlantı kurmasa da, İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi'nin de vurguladığı gibi, ticari işletmelerin, bir bireyin veya bir grup bireyin insan haklarından yararlanmasını tehlikeye atabilecek herhangi bir faaliyete karışmaktan kaçınma sorumluluğunu vurgular; buna yolsuzluk eylemleri de dahildir.³⁵⁷ Bu nedenle, yolsuzlukla mücadeleye insan hakları temelli bir yaklaşımın uygulanması, yolsuzluğun mağdurlarını bu tartışmanın merkezine yerleştirerek, çok uluslu işletmelerde yolsuzluğu önleme ve ele alma çabalarını güçlendirebilir.

2011 yılında İnsan Hakları Konseyi'nin BM İş Dünyası ve İnsan Hakları İlkeleri'ni (UNGPs) onaylamasının ardından, kurumsal özen yükümlülüğü ilkeleri, rüşvet ve diğer yolsuzluk biçimleriyle mücadele dahil olmak üzere sorumlu iş davranışının diğer alanlarına da genişletilmiştir. Örneğin, OECD Rehber İlkeleri kapsamında, şirketlerin yolsuzluk eylemlerini önlemek ve tespit etmek için tedbirler alırken risk temelli özen yükümlülüğü uygulamaları beklenmektedir.³⁵⁸

Şirketlerin, olası riskleri en başından itibaren azaltmak

amacıyla bu tür süreçleri bir sözleşme veya iş ilişkisinin geliştirme aşamalarında mümkün olduğunca erken bir aşamada yürütmeleri teşvik edilmektedir. Olumsuz bir etkinin tespit edildiği durumlarda, işletmelerin uygun ve meşru yollarla bu durumun düzeltilmesine tam olarak işbirliği yapmaları ve yardımcı olmaları beklenmektedir.³⁵⁹ Yukarıda belirtilen Kılavuz İlkelerine etkin bir şekilde uyum, aynı zamanda, faaliyetlerinden olumsuz etkilenebilecek bireyler ve topluluklar için, özellikle de yeterince temsil edilmeyen veya marjinalleştirilmiş topluluklar bağlamında, adil, şeffaf ve haklarla uyumlu operasyonel düzeydeki şikayet mekanizmalarının kurulmasını veya bu mekanizmalara katılımı da gerektirir.³⁶⁰

355 A/HRC/56/34, para. 55.

356 A/HRC/17/31, İlkeler 15 ve 17.

357 A/HRC/28/73, para. 10.

358 OECD, *Çokuluslu İşletmeler için Sorumlu İş Davranışına İlişkin OECD Rehberi*, s. 39.

359 A/HRC/17/31, ilke 22.

360 A/HRC/17/31, ilke 29.

VIII. Yolsuzlukla Mücadelede İnsan Hakları Temelli Bir Yaklaşımın Kullanılması

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, insan hakları ile yolsuzlukla mücadele normları, standartları ve araçları birbirini tamamlar. Her ikisi de hukukun üstünlüğünün korunması, katılım ve şeffaflığın önemini vurgular. Devletten, vatandaşlarının karar alma süreçlerine anlamlı bir şekilde katılmalarına imkân tanıyan şeffaf ve hesap verebilir bir yönetimden yararlanmalarını sağlamasını talep ederler. Buna karşılık, bu yaklaşım, iyi bilgilendirilmiş ve sahadaki gerçek koşullara yanıt veren uygulama stratejilerini teşvik etmektedir.³⁶¹ Bu nedenle, yolsuzlukla mücadele ve insan haklarının teşviki, iyi yönetim ilkelerinin korunmasını gerektirir ve bundan fayda sağlar.³⁶²

Yolsuzluğun insan haklarının kullanılmasına olumsuz etkisine ilişkin İnsan Hakları Konseyi'nin 59/6 sayılı kararı, ulusal düzeyde insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasında kaydedilen ilerlemelerin, her düzeyde

yolsuzluğun önlenmesi ve yolsuzlukla mücadelede merkezi bir rol oynadığını kabul etmektedir.³⁶³ Konsey, aynı şekilde, iyi yönetim, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile bilgi arama, alma ve aktarma hakkı, kamu işlerinin yürütülmesine katılma hakkı ve kanunla kurulan yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil yargılanma hakkı dahil olmak üzere insan hakları ve temel özgürlüklerin teşviki ve korunmasının, yolsuzluğu önleme ve yolsuzlukla mücadeleye yönelik ulusal çabalarda hayati önem taşıdığını kabul etmiştir.³⁶⁴ Yolsuzlukla mücadele çabalarına insan hakları temelli bir yaklaşım bağlamında, belirli hakların — yani bilgi edinme hakkı, ifade ve toplanma özgürlüğü ile bağımsız yargı — korunması, yolsuzluğun kökünün kazanması ve toplum içinde sistematik bir iyi yönetim kültürünün teşvik edilmesi açısından hayati önem taşıyabilir.

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin

361 A/HRC/44/27, 22. paragraf.

362 Aynı belge, 75. paragraf.

363 A/HRC/RES/59/6.

364 Aynı eser

(ICCPR) 19. maddesinin 2. fıkrasında güvence altına alınan bilgi edinme hakkı, yolsuzluğun —ister küçük çaplı bireysel yolsuzluk eylemleri olsun, ister büyük çaplı yolsuzluğa dair kanıtlar olsun— geniş kamuoyunun dikkatine sunulduğu şeffaf bir ortamın oluşturulmasına katkıda bulunur. Devlet kurumlarının şeffaflığıyla birlikte, bilgiye eşit erişim, yolsuzluğun gölgede gelişmeyeceğini, aksine kamuoyuna açıklanacağını garanti eder. Bu nedenle, bilgi edinme hakkının korunması, kamu görevlilerinin itibarlarının zedelenmesinden korktukları için yolsuzluğa karşı eğilimlerini azaltır.³⁶⁵

Bilgi edinme hakkının en önemli sonucu, ifade özgürlüğüdür (bu hak da 19. maddenin 2. fıkrasında güvence altına alınmıştır). Bu özgürlükler, yolsuzlukla mücadele aktivistlerinin, sivil toplum aktörlerinin ve yolsuzluğun mağdurlarının, tanık oldukları yolsuzluk davranışlarını kamuoyunun denetimine sunmak üzere dile getirmelerine ve kamuoyuna duyurmalarına imkân tanır.³⁶⁶ Bu kamuoyuna duyurma, yolsuzluğu kovuşturmakla görevli kolluk makamları için hayati bir bilgi kaynağıdır; böylece UNCAC'nin 39. maddesinde öngörüldüğü üzere devlet makamları, özel sektör ve vatandaşlar arasında işbirliği sağlanır.³⁶⁷

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) 21. ve 22. maddelerinde belirtilen toplanma özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü, sivil toplumun yolsuzlukla mücadele amacıyla örgütlenmesine imkân tanır. ILO'ya göre, örgütlenme özgürlüğünün yeterli düzeyde korunması, özgür ve bağımsız örgütlerin gelişmesine katkıda bulunur; sosyal diyaloga katılan tüm taraflarla müzakere edilmesi ise vazgeçilmezdir. Bu sayede hükümet, sosyal ve ekonomik sorunlarıyla yüzleşebilir, bu sorunları işçilerin ve ulusun menfaatine en uygun şekilde çözebilir ve şeffaflık ile hesap

verebilirlik önlemlerini artırarak yolsuzluğa karşı koruma sağlayabilir.³⁶⁸ Bu tür organize aktivizm, tek başına hareket eden bireylerin girişimlerinden daha etkilidir ve yolsuzluk davranışlarını ortaya çıkarmak amacıyla sivil toplum örgütleriyle irtibat kuran veya işbirliği yapan kamu otoritelerine fayda sağlar.³⁶⁹ Sivil toplum katılımı bağlamında, devletler sivil alanların korunması yoluyla bağımsız bir sivil toplumun teşvik edilmesi ve güvence altına alınmasında proaktif bir rol oynamalıdır. Bunu yaparken, devlet aktörleri bağımsız sivil toplum kuruluşlarıyla etkili bir şekilde işbirliği yapabilir ve yolsuzlukla mücadelede insan haklarına dayalı, stratejik bir yaklaşımı daha iyi teşvik etmenin bir yolu olarak anlamlı ve şeffaf diyaloglara bağlılık gösterebilirler.³⁷⁰

Son olarak, bağımsız yargı hakkı (Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 14. maddesinin 1. fıkrası), yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele edilmesine katkıda bulunur. İnsan Hakları Konseyi'nin 59/6 sayılı Kararı, yolsuzluğu önlemek ve bununla mücadele etmek ve yolsuzluğun insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerini ele almak için, hukukun üstünlüğü ve adil yargılanma hakkı, adalete erişim ve ayrımcılık yapılmaksızın etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkı ile uyumlu olarak, bağımsız ve tarafsız bir yargının, bağımsız bir hukuk mesleğinin, objektif ve tarafsız bir savcılığın ve yargı sisteminin bütünlüğünün önemini vurgulamaktadır.³⁷¹ Kendisi de yaygın yolsuzluktan muzdarip bir yargı, yolsuzlukla mücadele yasalarını uygulama çabalarını engelleyebilir ve kendisi de bu tür kovuşturmaların hedefi haline gelme korkusuyla yolsuzluk yapan memurları kovuşturmakta tereddüt edebilirken, bağımsız ve tarafsız bir yargı, yolsuzluk yapan kamu görevlileri tarafından daha az etkilenebilir.

365 UNODC, *Modül 4: Kamu Sektöründe Yolsuzluk*, (Vienna), s. 22. Erişim adresi: https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/Anti-Corruption_Module_4_Public_Sector_Corruption.pdf

366 Caitlin Maslen, "Uluslararası yolsuzlukla mücadelede sivil toplum kuruluşlarının rolü", U4 Helpdesk Cevap 2024:22 (Transparency International, Berlin, 22 Mayıs 2024), s. 22, <https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/kproducts/Civil-society-organisations-countering-transnational-corruption.pdf>.

367 Bkz. *Lydia Cacho Ribeiro v Mexico*. CCPR/C/123/D/2767/2016. Sonuç olarak, İHK, Meksika Devleti'nin, çocuk istismarı çetesiyle bağlantılı olarak birçok önde gelen Meksikalı yetkili ve iş adamının yolsuzluk eylemlerini ortaya koyan bir araştırma kitabını yayınlaması üzerine Lydia Cacho'yu tutuklayarak, işkenceye maruz bırakarak ve taciz ederek, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (ICCPR) 19. maddesi uyarınca ifade özgürlüğü hakkını ihlal ettiğine hükmetti.

368 Uluslararası Çalışma Örgütü, *Örgütlenme Özgürlüğü. Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi Kararları Derlemesi*, 6. baskı (Cenevre, 2018), s. 16, 62. paragraf (ayrıca bkz. 2006 Özet Raporu, 26. paragraf; ve 362. Rapor, Dava No. 2637, 89. paragraf).

369 Caitlin Maslen, "Sivil toplum kuruluşlarının rolü", s. 7.

370 Aynı eser, s. 16.

371 A/HRC/RES/59/6.

1. İnsan hakları savunucularının ve medyanın haklarının güvence altına alınması

İnsan hakları savunucuları — yani sivil toplum, ihbarcılar, tanıklar, yolsuzlukla mücadele aktivistleri, gazeteciler, savcılar, avukatlar ve hakimler — ve bağımsız medya, yolsuzlukla mücadelede hayati öneme sahip aktörlerdir; zira onların uyanıklığı ve sesleri, hükümetleri ve diğer aktörleri dürüstlük hareket etmeye teşvik etmek açısından çok önemlidir.³⁷² Dolayısıyla, bu kişi ve kurumların haklarının korunması, yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin başarılı bir şekilde uygulanması için hayati önem taşımaktadır. İHK'nın 59/6 sayılı Kararı, insan hakları savunucuları için güvenli ve elverişli bir ortam yaratmanın ve bu kişileri yolsuzluğu önleme ve yolsuzlukla mücadele faaliyetlerinden kaynaklanan her türlü tehditten korumanın önemini kabul etmektedir.³⁷³ İnsan Hakları Konseyi-bağımsız medyanın ve çeşitlilik içeren ve çoğulcu bir medya ortamının şeffaflık ve denetimin sağlanmasında önemli bir rol oynadığını kabul ederek daha da ileri gitmektedir; bu, yolsuzluğun haberleştirilmesi, soruşturulması ve ifşa edilmesini ve yolsuzluk ile insan hakları ihlalleri arasındaki bağlantı konusunda kamuoyunun farkındalığının artırılmasını da içermektedir.³⁷⁴ Sivil toplum alanı ve insan hakları savunucuları ile ilgili diğer ilgili kararlar, BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine ulaşılmasında ve insan hakları ile temel özgürlüklerin teşvik edilmesinde bunların önemini vurgulamaktadır.³⁷⁵

İnsan hakları savunucularının önemini vurgulayan 2015 İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi raporu, insan hakları savunucularını, bireysel veya toplu olarak insan haklarının ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi ve korunması için çaba gösteren kişiler olarak tanımlamıştır.

Bu tanım kapsamına, ihbarcılar gibi günlük yaşamlarında yolsuzluğu ifşa eden ve buna aktif ya da pasif olarak direnen kişiler dahildir; bu tanıma giren kişiler genellikle taciz, sindirme, tehdit, keyfi gözaltı, saldırı ve diğer ayrımcı uygulamaların hedefi olmaktadır.³⁷⁶ İnsan Hakları Savunucuları Bildirgesi, devletlerin insan haklarını geliştirme ve koruma konusundaki meşru faaliyetlerinin bir sonucu olarak insan hakları savunucularını şiddet, tehdit, misilleme, ayrımcılık veya diğer her türlü keyfi eylemden korumakla yükümlü olduğunu belirtmektedir.³⁷⁷

Ayrıca, faaliyetleri insan hakları boyutuna sahip yolsuzlukla mücadele aktivistleri ve ihbarcılara, uluslararası hukuk kapsamında koruma sağlanmalıdır; bu koruma, insan haklarıyla ilgili resmi politika ve eylemler hakkında şikayette bulunma hakkını da içeren hukuk yollarını kapsamalıdır; bu tür şikayetlerin, kanunla oluşturulan bağımsız, tarafsız ve yetkili bir yargı veya başka bir makam nezdinde kamuya açık bir duruşmada derhal incelenmesi hakkı; ve uygun olduğu hallerde, bu makamdaki tazminatın yanı sıra telafi de sağlayan resmi bir karar alma hakkı da dahil olmak üzere, uluslararası hukukun sağladığı korumalardan yararlanabilmelidirler.³⁷⁸

Koruma alanındaki herhangi bir eksiklik, yolsuzlukla mücadele eden tanıkların, ihbarcılarının ve uzmanların ciddi zararlara maruz kalmasına yol açabilir ve bu da yolsuzlukla mücadelenin genelini zayıflatabilir. Bu aktörlerin katılımı, etkili bir yolsuzlukla mücadele stratejisinin vazgeçilmez bir bileşeni olmakla birlikte, yolsuzluğu ifşa etmenin olası sonuçlarına dair korku ve kendini suçlu duruma düşürme riski, yolsuzluk uygulamalarının sürmesine neden olmaktadır.³⁷⁹ Bu nedenle, UNCAC, taraf devletlere tanıkların, ihbarcılarının ve uzmanların yanı sıra ailelerine yönelik olası misilleme ve sindirme girişimlerine karşı etkili koruma sağlanması

372 Divya Prasad ve Lázaree Eeckeloo, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları: Yolsuzluk konularını BM insan hakları mekanizmalarına nasıl daha iyi entegre edebiliriz, Sivil toplum kuruluşları için bir uygulama kılavuzu ve stratejik savunuculuk aracı* (Cenevre Akademisi ve Sivil ve Siyasi Haklar Merkezi, Cenevre, 2019), s. 39-44.

373 A/HRC/RES/59/6.

374 Aynı eser.

375 Bkz. A/HRC/RES/49/18, A/HRC/RES/53/13 ve A/RES/78/216.

376 Aynı eser. Bkz. A/HRC/28/73, 44. paragraf.

377 A/RES/53/144.

378 Divya Prasad ve Lázaree Eeckeloo, *Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, s. 39-44.

379 Aynı eser.

için çaba gösterme yükümlülüğü getirmektedir.³⁸⁰

İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi raporu ayrıca, yolsuzluk vakalarını haber yapan veya çalışmalarıyla insan haklarının teşvik edilmesini vurgulayan gazeteciler ve medya kuruluşlarının, özellikle marjinalleştirilmiş veya yeterince temsil edilmeyen gruplar bağlamında, bilginin yayılmasında, farkındalığın artırılmasında ve insan haklarının korunmasının sağlanmasında hayati bir rol oynadıkları için yolsuzlukla mücadelede çok önemli varlıklar olduğunu belirtmiştir.³⁸¹ Ancak gazeteciler ve medya, ancak mesleki özgürlüklerine sahip oldukları ve devletin ya da özel sektörün etkisinden bağımsız oldukları takdirde yolsuzluğa karşı etkili bir “bekçi” işlevi görebilirler. İnsan hakları savunucularının durumuna ilişkin Özel Raportörün “Mücadelenin merkezinde: yolsuzluğa karşı çalışan insan hakları savunucuları” başlıklı 49/49 sayılı tematik raporuna göre, gazeteci ve blog yazarı olan insan hakları savunucuları, yolsuzluğu ortaya çıkarmak ve yolsuzluk yapan yetkilileri hesap vermeye zorlamak gibi hayati önem taşıyan çalışmaları nedeniyle hedef alınmaya devam etmektedir. Bu kişiler, sindirme, fiziksel saldırı ve cinayetlerin kurbanı olmaktadır. Ceza adalet sistemlerindeki yolsuzluk, saldırıların arkasındaki beyinler de dahil olmak üzere faillerin nadiren adaletle teslim edildiği anlamına gelmektedir.³⁸²

Kamu görevlileri ve iş dünyası liderlerinin karıştığı bir yolsuzluk ve çocuk istismarı şebekesiyle ilgili bir araştırma kitabı yayınladığı için iftira suçlamasıyla cezai kovuşturmayla maruz kalan Meksikalı bir gazetecinin davasında, İnsan Hakları Komitesi şu kararı verdi: “Taraf devletler, ifade özgürlüğü hakkını kullanan kişileri susturmayı amaçlayan saldırılara karşı koruma sağlayacak etkili önlemler almalıdır.

3. paragraf, hiçbir şekilde çok partili demokrasi, demokratik ilkeler ve insan haklarının savunulmasının engellenmesi için gerekçe olarak gösterilemez. Ayrıca, hiçbir koşulda, bir kişinin fikir veya ifade özgürlüğünü kullanması nedeniyle kendisine yönelik saldırı – keyfi gözaltı, işkence, cana yönelik tehditler ve öldürme gibi saldırı biçimleri dahil olmak üzere – 19. maddeyle bağdaşmaz. ... Bu tür saldırıların tümü zamanında ve titizlikle soruşturulmalı, failer yargılanmalı ve mağdurlar ... uygun tazminat biçimlerinden yararlanmalıdır.”³⁸³

Bir devletin, gazetecileri ve medyayı müdahale, tehdit ve fiziksel saldırılardan koruyan yasalar ve politikalar çıkarmakla yetinmemesi gerekir; devlet, uluslararası insan hakları hukuku uyarınca, bu ihlallerin faillerini derhal ve etkili bir şekilde hesap sorulmakla yükümlüdür. Araştırmacı gazetecilik yapan gazetecilere çeşitli biçimlerdeki sansür, taciz, sindirme, keyfi tutuklamalar, işkence, zorla kayıplar ve hukuka aykırı öldürmelere karşı uygun koruma sağlanmadığında, yolsuzluğa karşı mücadele çabalarının engellendiği bir toplumsal korku ortamı ortaya çıkar.³⁸⁴

Bu bağlamda yargıçların ve avukatların rolüne de dikkat çekmek önemlidir. Yargıçların ve Avukatların Bağımsızlığı Özel Raportörü, yargıçların seçilme süreciyle ilgili olarak, örneğin sürece sivil toplum kuruluşlarını ve dış bölgesel kuruluşları dahil ederek bağımsızlığı güvence altına almak gibi çeşitli en iyi uygulamalara dikkat çekmiştir.³⁸⁵ İnsan hakları savunucularının durumuna ilişkin Özel Raportör ise, yolsuzlukla mücadele önlemlerine insan hakları temelli yaklaşımın uygulanmasının, insan haklarından yararlanmayı hem yolsuzluk eylemlerine karşı hem de bu yaklaşımla uyumlu olmayan yolsuzlukla mücadele tedbirlerine karşı koruyabildiğini; özellikle yargıçların yürütme organının aşırı müdahalelerine karşı korunması

380 Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi, 32. ve 33. maddeler. Ayrıca bkz. A/HRC/28/73, 24. paragraf. Devletlerin ihbarcılara ifade özgürlüğü hakkını güvence altına alma yükümlülüğü, 30 Nisan 2014 tarihinde kabul edilen Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin ihbarcılarının korunmasına ilişkin tavsiyesinde yer almaktadır. Bakanlar Komitesi, üye devletlere, iş ilişkileri bağlamında kamu yararına yönelik tehditler veya zararlar hakkında bilgi bildiren veya ifşa eden kişileri korumak için normatif, kurumsal ve yargısal bir çerçeve oluşturmalarını tavsiye etmiştir.

381 Aynı eser. Bkz. A/HRC/28/73, 45. paragraf.

382 A/HRC/49/49.

383 *Cacho v. Meksika*. CCPR/C/123/D/2767/2016, para 10.7. Ayrıca bkz. CCPR/C/GC/34, para. 2.

384 Bkz. CCPR 1128/2002, *Marques de Morais v Angola*, para. 6.8 ve *Divya Prasad ve Lâzarie Eeckeloo, Yolsuzluk ve İnsan Hakları*, s. 40.

385 A/HRC/44/47/ADD.2, 41. paragraf. Ayrıca bkz. A/HRC/44/47/ADD.1, 93-97. paragraflar ve A/HRC/56/62/ADD.1, 114-120. paragraflar.

yoluyla yargı bağımsızlığını güçlendirdiğini belirtmiştir.³⁸⁶ Özel Raportör ayrıca, yolsuzluk davalarında çalışan avukatlar ve savcılar dahil olmak üzere hukukçuların korunmasının önemine ve onlara yönelik saldırıların, yolsuzluğu ve insan hakları ihlallerini mümkün kılan daha geniş bir ortamın parçası olabileceğine dikkat çekmiştir.³⁸⁷

2. Yolsuzlukla mücadele ederken insan haklarının korunması

Yolsuzlukla mücadele politikası, demokratik bir devletin işleyişinin temelini oluşturan değerlere ve standartlara, özellikle de insan haklarına tehdit oluşturmaya başladığında, devletin yolsuzlukla mücadele sisteminde ciddi gerilimler ortaya çıkabilir.³⁸⁸

BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin 65. maddesinin 2. fıkrasında, imzacı devletlerin "yolsuzluğu önlemek ve bununla mücadele etmek amacıyla bu Sözleşme'de öngörülenlerden daha katı veya daha ağır tedbirler alabileceği" belirtilmektedir. Devlet ve devlet dışı aktörlerin yolsuzluğu tespit etmek ve buna karşı koymak için attığı adımlar, Sözleşme'nin önsözünde belirtilen standartları — yani adalet, sorumluluk ve kanun önünde eşitlik ilkelerini — ihlal ettiğinde ikilemler ortaya çıkabilir. Bu tür ihlaller, (1) adil yargılanma hakkı; (2) masumiyet karanesi; (3) kendini suçlamama garantisini; (4) mülkiyet hakkı; ve (5) mahremiyet hakkı gibi temel normların ihlalini içerebilir.³⁸⁹

Yolsuzlukla mücadele, UNCAC'ın III. Bölümünde belirtildiği üzere, yolsuzluk davranışının suç sayılmasını gerektirir. Bu bölüm, yasaları ihlal edenlerin yargılanacağı ve uygun şekilde cezalandırılacağına dair bir hüküm içerir. Devletler, yolsuzlukla mücadele etmekle yükümlü olmakla birlikte, aynı zamanda insan haklarını da korumakla yükümlüdür.³⁹⁰ Yolsuzluğun hukukun üstünlüğüne ve adalete zarar verdiği ve cezalandırılması gerektiği yaygın olarak kabul edildiği

için, devletlerin sadece yolsuzlukla mücadele edenlerin haklarını korumakla kalmayıp, aynı zamanda yolsuzlukla suçlanan memurların ve diğer kişilerin insan haklarına da saygı göstermek üzere özel önlemler alması gerekmektedir. Aksi takdirde, masum bireylerin yolsuzlukla mücadele kampanyasına dahil edilme riski ortaya çıkar. Bir yolsuzlukla mücadele stratejisi, örneğin büyük çaplı yolsuzluk ve devletin ele geçirilmesi vakalarında olduğu gibi, siyasi muhalifleri susturmak için bir bahane olarak bile kullanılabilir.³⁹¹

Şüphelilerin insan haklarının sadece yargılama sırasında değil, kolluk kuvvetlerinin soruşturmaya başladığı andan itibaren de saygı görmesi hayati önem taşımaktadır. Gözetleme veya şüphelinin telefonunun dinlenmesi gibi bazı soruşturma yöntemleri, mahremiyet hakkını (Uluslararası Medeni Haklar Sözleşmesi'nin 17. maddesi) ihlal edebilir. Yetkililer, ceza soruşturmaları yürütürken ulusal yasalara uymak zorundadır ve keyfi önlemler alamazlar.

İnsan Hakları Komitesi, telefon görüşmelerinin dinlenmesinin mahremiyet hakkına müdahale teşkil ettiğini hatırlatmaktadır. ICCPR'nin 17. maddesi uyarınca izin verilebilir olması için, bu dinlemeler keyfi veya hukuka aykırı olmamalı ve 17. maddede belirtilen çeşitli koşulları bir arada karşılamalıdır.

(1): Yasa ile öngörülmüş olmalı, Sözleşme'nin hükümlerine, amaçlarına ve hedeflerine uygun olmalı ve davanın özel koşulları çerçevesinde makul olmalıdır.³⁹² Komite ayrıca, bir kişinin iletişimine müdahaleye izin veren ilgili mevzuatın, bu tür bir müdahalenin hangi kesin koşullarda izin verilebileceğini ayrıntılı olarak belirtmesi gerektiğini ve bu tür bir müdahaleye izin verme kararının ancak yasa ile belirlenen yetkili makam tarafından, her bir vaka ayrı ayrı değerlendirilerek alınabileceğini hatırlattı.³⁹³ Son olarak Komite, iletişimin gizliliğinin korunmasının önemini, özellikle de avukat ile müvekkili arasındaki iletişimin gizliliğinin korunmasının önemini kabul etmekle birlikte, taraf devletlerin suçların,

386 A/HRC/43/51/ADD.2, 24-29. ve 69-73. paragraflar.

387 A/HRC/40/60/ADD.2, para. 55.

388 Anna Krajewska ve Grzegorz Makowski, "Yolsuzluk, yolsuzlukla mücadele ve insan hakları: Polonya'nın dürüstlük sisteminin örneği", *Suç, Hukuk ve Toplumsal Değişim*, cilt 68, (2017).

389 A.g.e.

390 UNODC, *UNODC ve İnsan Haklarının Teşviki ve Korunması: Görüş Belgesi* (Viyana, 2012).

391 Bkz. Amerika Kitası İnsan Hakları Mahkemesi, *Andrade Salmón vs. Bolívia*, Seri C No. 330, Karar, 1 Aralık 2016, para. 178.

392 *Van Hulst v. Hollanda*. CCPR/C/82/D/903/2000, para. 7.3.

393 Aynı eser, para. 7.7.

özellikle de yolsuzluk eylemleriyle ilgili suçların önlenmesi ve soruşturulması için etkili tedbirler alması gerekliliğini de göz önünde bulundurması gerektiğini belirtmiştir.³⁹⁴

Ağır vakalarda, yolsuzluk soruşturması, işkenceye veya diğer kötü muameleye maruz kalmama hakkını da ihlal etme potansiyeline sahiptir. İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezalandırma Özel Raporörü, siyasi muhalifler, insan hakları savunucuları ve diğer eleştirel sesler olan şüphelilere karşı yolsuzlukla mücadele bahanesiyle işkence ve kötü muamele uygulandığını belirtmiştir.³⁹⁵ Bu bağlamlarda işkence ve kötü muamele, zorlayıcı sorgulama, kimseyle görüşmeye izin verilmeyen gözaltı ve uzun süreli hücre hapsini içermektedir.

Yolsuzlukla mücadelede, sanığın adil yargılanma hakları — yani masumiyet karinesi hakkı ve kendini suçlamama hakkı — dahil olmak üzere hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlı kalmak hayati önem taşır. Yasadışı zenginleşme suçu (UNCAC'nin 20. maddesi), Sözleşme'nin kabulü sırasında tartışılmıştır; zira bu suç, sanık kamu görevlisinin, yasal gelirine kıyasla önemli bir artışa tekabül eden varlıklara nasıl sahip olduğunu makul bir şekilde açıklaması gerektirmekte ve bu durum, masumiyet karinesi ile çelişmektedir. Başka bir deyişle, bu suç, sanığın masumiyetini ispatlama yükümlülüğünü üstlenmesini gerektirmektedir.

Bölgesel insan hakları mahkemeleri, uyuşturucu kaçakçılığı davalarında ispat yükümlülüğünün bu şekilde sanığa kaydırılmasının hukuka uygun olduğunu teyit etmiştir.³⁹⁶ Ancak ispat yükümlülüğünün sanığa kaydırılması, yalnızca

savcılığın yasadışı servet edinilmesine ilişkin “ilk bakışta inandırıcı” deliller sunmuş olması durumunda makul bir uygulamadır. Bir savcı, varlıklar ile kamu görevlisi arasında bir bağlantı olduğunu, bu varlıklar ile kamu görevlisinin yasal geliri arasında önemli bir tutarsızlık bulunduğunu kanıtladıktan ve söz konusu varlıkların yasadışı kaynaklı olduğu varsayımını destekleyen deliller sunduktan sonra, ispat yükümlülüğünün sanığa devredilmesi makul ve masumiyet karinesi ile uyumlu kabul edilebilir.³⁹⁷ Devletler ayrıca Sözleşme'nin 14. maddesinde yer alan diğer kurallara da uymak zorundadır. Örneğin, yolsuzlukla mücadele soruşturmaları ve yargılamalarının karmaşıklığı göz önüne alındığında, gereksiz gecikme olmaksızın yargılanma hakkının ihlal edilmemesine özen gösterilmelidir (Madde 14 (3) c bendi).³⁹⁸

Buna ek olarak, yolsuzluğa verilen cezalar, yaşam hakkı (Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 6. maddesi) ile keyfi olarak gözaltına alınmama hakkı (9. madde) ile çelişme potansiyeli taşımaktadır. İnsan Hakları Komitesi, örneğin Tayland ile ilgili sonuç gözlemlerinde, yolsuzluk suçları için idam cezasının uygulanabileceği durumlarda yaşam hakkının söz konusu olduğunu belirtmiştir.³⁹⁹ UNCAC İnceleme Mekanizması ayrıca, Tayland'a, yaptırımların orantılı olmasını sağlamak için yolsuzluk eylemlerini kapsayan mevzuatın değiştirilip değiştirilmeyeceğini değerlendirmesini tavsiye etmiştir.⁴⁰⁰ İnsan Hakları Komitesi'ne göre, yolsuzluk, Sözleşme'nin idam cezasının uygulanması için öngördüğü “en ağır suçlar” eşliğini karşılamamaktadır.⁴⁰¹ Komite ayrıca, bir kişinin idam cezasına çarptırılma riski bulunduğu ve adil yargılanma garantilerinin bulunmadığı bir ülkeye geri gönderilmesinin, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 6. ve 7. maddelerinin ihlali anlamına

394 Aynı eser, para. 7.6.

395 A/HRC/40/59, para. 26.

396 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Salabiaku/Fransa*, Başvuru No. 10519/83, Karar, 7 Ekim 1988, 28. paragraf; Ayrıca bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Phillips/Birleşik Krallık*, Başvuru No. 41087/98, Karar, 5 Temmuz 2001, 43. paragraf.

397 Bkz. Lindy Muzila, et. al., *On the Take: Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corruption* (Dünya Bankası ve UNODC, Washington DC., 2012).

398 Amerika Kitası İnsan Hakları Mahkemesi, *Andrade Salmón v. Bolivya*, para. 178 (bkz. dipnot 94).

399 CCPR/C/THA/CO/2, para. 17.

400 UNODC, “Tayland Ülke İnceleme Raporu: Bahreyn ve Nepal'in Tayland'ın III. Bölüm, “Suç sayma ve kolluk” ile IV. Bölümün 44–50. maddeleri. “Uluslararası işbirliği” Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin 2010–2015 inceleme döngüsü” (Viyana, 2019).

401 Örneğin bkz. CCPR/C/THA/CO/2, para. 17.

geleceği sonucuna varmıştır.⁴⁰² Keyfi Gözaltı Çalışma Grubu da benzer şekilde, yolsuzluk suçlarına verilen orantısız uzun hapis cezalarının keyfi gözaltına alınmama hakkını ihlal ettiğini belirtmiştir.⁴⁰³

Bir devletin yolsuzluk suçunu gerekçe göstererek iade talebini değerlendirirken, insan hakları, özellikle de işkenceye veya zalimane, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalmama hakkı (Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 7. maddesi) ile yaşam hakkı (6. madde) da söz konusu olabilir. UNCAC'nin 44. maddesi, devletlerin ulusal yasalarına uygun olarak bu tür talepleri reddetmelerine izin vermektedir, ancak iade durumunda sanığın haklarının tehlikeye girebileceği olasılığında hiç bahsetmemektedir. Bununla birlikte, 44. madde uyarınca devletlerin iade etme yükümlülüğü bulunmamakta, sadece bunu "yapabilecekleri" vurgulanmaktadır. İnsan Hakları Komitesi ise, idam cezasını kaldırmış bir devletten, sanığın idam cezasına çarptırılabilirliği bir devlete iade edilmesi veya başka bir şekilde sınır dışı edilmesinin, cezanın infaz edilmeyeceğine dair güvence verilmedikçe, yaşam hakkının ihlali teşkil ettiği görüşündedir.⁴⁰⁴

Devletler, iade taleplerini değerlendirirken, hem UNCAC hem de ICCPR kapsamındaki yükümlülüklerini gerektiği gibi yerine getirmek için bu görüşü dikkate almalıdır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi uyarınca, sanığın yeniden yargılama ve erken tahliye olasılığı olmaksızın ömür boyu hapis cezasına çarptırılması durumunda, yeniden yargılama yapılacağına dair güvence sağlanmadıkça, iade ayrıca insanlık dışı cezalandırma yasağının ihlali anlamına gelebilir (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Madde 3).⁴⁰⁵

Yolsuzlukla mücadele soruşturmaları, para ve

gayrimenkul, araba veya şirket hisseleri gibi diğer varlıklar da dahil olmak üzere yolsuzluktan elde edilen gelirlerin müsaderesini içerebilir ve içermelidir. Aslında, varlıkların geri kazanımı o kadar önemlidir ki, UNCAC, 31. Maddeye ek olarak bu konuya bir bölümün tamamını (V. Bölüm) ayırmıştır. İnsan hakları perspektifinden bakıldığında, İnsan Hakları Komitesi bu konuyu tekrar eden bir kararın konusu haline getirmiş ve sürdürülebilir kalkınma ile ekonomik, sosyal ve kültürel hakların aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için varlıkların geri kazanılmasının önemini vurgulamıştır.⁴⁰⁶ Yolsuzluktan elde edilen gelirlerin geri kazanılması birkaç nedenden ötürü haklıdır: Bu, bireysel mağdurlara, devlete ve devletin vatandaşlarına sağladığı imkanlara verilen zararın telafisinde rol oynayabilir. Ayrıca, yolsuzluğun failine maddi fayda sağlamayacağını açıkça belirtilmesi yoluyla gelecekteki yolsuzluk davranışlarını caydırmanın bir yoludur. Varlıklar, doğrudan el koyma veya müsadere yoluyla ya da (örneğin devam eden bir soruşturma sırasında) bir ön adım olarak, mal sahibinin varlığa erişiminin engellenmesi ("dondurma") yoluyla geri kazanılabilir.

UNCAC'nin 31. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, alınacak tedbirler yolsuzluk eyleminden elde edilen fiili varlıklarla (bunların eşdeğer değeri) veya yolsuzluk eyleminde kullanılan ya da bu amaçla ayrılmış varlıklarla ilgili olabilir. Ancak, bu gelirlerin geri kazanılması, özellikle sanığın diğer varlıklarıyla karıştırılmışsa veya üçüncü şahıslara devredilmişse, karmaşık bir süreç olabilir. Varlık geri kazanım prosedürleri, soruşturma altındaki kişilerin insan haklarının saygı görmesini ve korunmasını sağlamalıdır ve insan hakları, bu konudaki uluslararası çerçeveyi tamamlayıcı bir unsur olarak anlaşılmalıdır.⁴⁰⁷ Bir varlığın kaynağı ne olursa olsun, müsadere genellikle mülkiyet hakkını ilgilendirir; bu hak, iki Sözleşme'de tanınmasa da, birçok bölgesel insan hakları sözleşmesi

402 *Kwok v. Avustralya*. CCPR/C/97/D/1442/2005, paragraf 9.7: "Yazarın, yeterli güvence sağlanmaksızın Çin Halk Cumhuriyeti'ne iadesi, ölüm cezasını kaldırmış bir taraf devlet olan Avustralya'nın, Sözleşme'nin 6. ve 7. maddeleri kapsamındaki yazarın haklarını ihlal etmesi anlamına gelir."

403 *A/HRC/16/47/Add.3*, para. 78.

404 *Judge v. Kanada*. CCPR/C/78/D/829/1998, 10.4. paragrafı. Ayrıca bkz. *Weiss v. Avusturya*. CCPR/C/77/D/1086/2002, (9.4. paragrafı (kara para aklama suçundan ömür boyu hapis cezası çekmek üzere ABD'ye iade edilme konusunda)). *Weiss* kararı, *Aliiev v. Ukrayna*. CCPR/C/135/D/3809/2020, paragraf 7.3-7.7, içtihat hukuku, şartlı tahliye olmaksızın ömür boyu hapis cezasına çarptırılmış bir kişinin iadesinin, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 7. maddesine aykırı bir muamele teşkil edebileceğini ortaya koymaktadır.

405 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Sanchez-Sanchez v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 22854/20, Karar, 3 Kasım 2022, para. 97.

406 Bkz. *A/HRC/RES/58/7*.

407 OHCHR, *İnsan Hakları ve Varlıkların Geri Kazanılmasına İlişkin Önerilen İlkeler* (Cenevre, Mart 2022), para. 48.

tarafından korunmaktadır.⁴⁰⁸ Bununla birlikte, mülkiyet hakkı mutlak bir hak değildir. Bu hakkın kullanılması, kabul edilebilir kısıtlamalara veya sınırlamalara tabidir. Yolsuzluktan elde edilen gelirlerin geri kazanılmasına yönelik orantılı tedbirler, belirli koşulların yerine getirilmesi halinde haklı görülecektir.

Bölgesel insan hakları mahkemeleri arasında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi en kapsamlı içtihat birikimini oluşturmuştur.⁴⁰⁹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 Nolu Protokolü'nün 1. maddesi uyarınca, Protokol'e taraf devletler, suç gelirlerini de kapsayabilecek olan mülkiyetin barışçıl bir şekilde yararlanma hakkını güvence altına almak zorundadır. Mahkemeye göre, müsadere işlemleri üç koşulu karşıladıkları takdirde mülkiyet hakkıyla uyumludur. İlk olarak, müsadere yasal olmalıdır; yani, mülkiyetin barışçıl bir şekilde yararlanılmasına müdahale için yasal bir dayanak bulunmalıdır. Bu yasal dayanak kesin, öngörülebilir ve keyfi olmamalıdır. İkincisi, müsadere kamu yararına hizmet etmelidir.⁴¹⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yolsuzluk yoluyla elde edilen varlıkların müsaderesinin, yolsuzluğun neden olduğu zararı telafi etmek ve gelecekte bu tür davranışları caydırmak gibi meşru kamu yararına hizmet ettiğini özellikle tespit etmiştir.⁴¹¹ Son olarak, müsadere orantılı olmalıdır; yani, bir kişinin mülkiyetini barış içinde kullanma hakkına yönelik herhangi bir müdahale, önlemin hizmet etmeyi amaçladığı kamu yararı ile makul ölçüde orantılı olmalıdır. Mahkeme, yolsuzlukla mücadele gibi meşru bir amaca ulaşmak için orantılı araçlar arasında, sanığa savcının sunduğu delilleri çürütmek için makul bir imkân

tanıyan usullerin de yer aldığına hükmetmiştir.⁴¹² Uygulamada, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1 Nolu Protokol'e taraf devletler, yolsuzlukla mücadele bağlamında da dahil olmak üzere, bu kriterleri yorumlama ve uygulama konusunda geniş bir takdir yetkisine sahiptir.⁴¹³

Ceza yargılaması dışında yasadışı varlıkların geri kazanılmasına ilişkin olarak, mahkûmiyet gerektirmeyen müsadere mevzuatı, yolsuzluk da dahil olmak üzere organize ve mali suçlarla mücadele etmek ve suçtan elde edilen varlıkları devletin ve halkının yararına geri kazanmak için etkili bir araç olabilir. Mahkûmiyet gerektirmeyen müsadereye en uygun insan hakkı, mülkiyet hakkıdır. Meşru mülkiyetin suç işlenmesinde araç olarak kullanıldığı veya herhangi bir şekilde suçun işlenmesini kolaylaştırdığı durumlarda, söz konusu mülkiyet, yolsuzluk yoluyla kullanılması nedeniyle vatandaşların mülkiyetlerinin devlet tarafından korunması hakkının ihlal edilmesi nedeniyle, kabul edilebilir ve orantılı bir kısıtlamaya maruz kalabilir.⁴¹⁴

UNCAC'ın V. Bölümündeki usul hükümlerini ve el koyma ve dondurma ile ilgili 31. maddesindeki kuralları uygulayan devletler, bunu tutarlı ve keyfi olmayan bir şekilde yapmalıdır. Bu koşullar altında, yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele etme hedefinin büyük önemi ve yolsuzluktan elde edilen gelirlerin geri kazanılmasının bu hedefe ulaşılmasına yaptığı önemli katkı nedeniyle, dondurma ve el koyma, bir devletin insan hakları yükümlülükleriyle makul bir şekilde tutarlıdır. OHCHR'nin İnsan Hakları ve Varlıkların Geri Kazanılmasına İlişkin Tavsiye Edilen İlkeleri ek rehberlik sunmaktadır.⁴¹⁵

408 Bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1. Protokol, 1. madde; 1. Amerika Kitası İnsan Hakları Mahkemesi (ACHR), Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, 21. madde; Afrika Birliği, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, 14. madde; ayrıca bkz. Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 17. madde.

409 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Dimitrovi/Bulgaristan*, Başvuru No. 12655/09, Karar, 3 Mart 2015; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Gogitidze ve diğ.leri/Gürcistan*, Başvuru No. 36862/05, Karar, 12 Mayıs 2015; Ayrıca bkz. Amerika Kitası İnsan Hakları Mahkemesi, *Chaparro Alvarez ve Lap Iniguez v. Ekvador Davası*, Seri C. 170, Karar, Ön İtirazlar, Esas, Tazminat ve Masraflar, 21 Kasım 2007, para. 188; Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, *Dino Noca v Demokratik Kongo Cumhuriyeti*, Bildirim 286/2004, 12 Ekim 2013, par. 143-147; ECOWAS Topluluk Adalet Divanı, *Dexter Oil Limited v. Liberya Cumhuriyeti*, Karar No. ECW/CCJ/JUD/03/19, 6 Şubat 2019, par. 87-88.

410 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Gogitidze ve Diğ.leri – Gürcistan davası*, 101-103. paragraflar (bkz. dipnot 107).

411 A.g.e., para. 109.

412 Aynı eser.

413 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Telbis ve Viziteu v. Romanya*, Başvuru No. 47911/15, Karar, 26 Haziran 2018, para.71.

414 Oscar Solórzano, "Mahkûmiyet gerektirmeyen müsadere yoluyla yasadışı servetin hedef alınması: Latin Amerika için insan hakları ve diğer standartların belirlenmesi", Çalışma Kağıdı 54 (Basel Yönetişim Enstitüsü, Basel, 2024). Erişim adresi: www.baselgovernance.org/publications/wp-54.

415 OHCHR, *İnsan Hakları ve Varlık Geri Kazanımı Hakkında Önerilen İlkeler*.

Yolsuzlukla mücadele tedbirleri, ancak insan haklarına saygı gösterildiğinde uzun vadeli değişikliklere yol açabilir, tam anlamıyla etkili ve sürdürülebilir olabilir. Dolayısıyla, UNCAC ile temel insan hakları sözleşmeleri arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır. Temel insan hakları sözleşmeleri, yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin tam anlamıyla sürdürülebilir olmasını ve ihbarcılarının yolsuzluğu güvenle bildirebilecekleri, bilgi özgürlüğünün tam şeffaflığı sağlayacağı, yargı bağımsızlığının adil yargılama ve adalete erişimi garanti edeceği ve ceza hükümlerinin ne siyasi araç olarak ne de (Kamu Katılımına Karşı Stratejik Davalar) SLAPP'ler yoluyla insan hakları savunucularına zarar vermek için kullanılmayacağı bir kültürün parçası olmasını sağlayan bir çerçeve işlevi görür.⁴¹⁶ İnsan hakları, yolsuzlukla mücadeleyi güçlendirmekte, yolsuzlukla mücadele çabalarını güçlendiren bir ortam için gerekli unsurları sağlamakta ve bu önlemlerin sürdürülebilirliğini garanti altına almaktadır.

Devletler, iade edilen varlıkları hukukun üstünlüğü ilkelerine uygun, hesap verebilir, şeffaf ve katılımcı bir şekilde dağıtmalıdır. İade edilen varlıkların tahsisi bağlamında insan haklarının önemi, İnsan Hakları Konseyi tarafından da teyit edilmiştir. Konsey, yasadışı kaynaklı fonların iadesini talep eden devletlere, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesi amacıyla karar alma süreçlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılım ilkelerini uygulamaları çağrısında bulunmuştur.⁴¹⁷

Hesap verebilirlik açısından, iade edilen varlıkların uygun şekilde yönetilmesi, kamu maliyesinin sağlam yönetimi ilkeleri doğrultusunda iade edilen fonların izlenebilirliğinin ve denetlenebilirliğinin sağlanmasını gerektirir. Devletlerin kamu maliyesinin yönetimi için

oluşturduğu mekanizmaların varlıkların izlenmesine imkân tanımadığı durumlarda, tercih edilebilecek bir alternatif; fonların özel mali yönetim usullerine tabi belirli bir kamu fonuna yönlendirilmesi veya mağdurlar adına çalışan bir sivil toplum kuruluşu gibi üçüncü bir tarafça teslim alınmasını içerebilir.⁴¹⁸

İade edilen varlıkların uygun şekilde tahsis edilmesi, devletler açısından şeffaflık gerektirir (yani, iade edilen varlıkların devri ve idaresi hakkındaki bilgilerin topluma sunulması).⁴¹⁹ Bu tür bir şeffaflık, ideal olarak hem iade eden hem de alıcı devletlerin yerel dilinde veya dillerinde halka açık bir web sitesinde kolayca erişilebilir olması gereken güvenilir ve kapsamlı bilgilerin sağlanmasını içerir.⁴²⁰ İade edilen varlıkların tahsisinde şeffaflık, ilk istişareler, alıcıların seçimi, proje veya programların seçimi, fonların transfer yöntemi ve alıcının fonları yönetimi dahil olmak üzere karar alma sürecinin tüm aşamalarına uzanır.⁴²¹

Alıcı devletler, varlık geri kazanım sürecine toplumu — yani kamu sektörü dışındaki bireyleri ve grupları, örneğin sivil toplum, sivil toplum kuruluşları ve mağdur örgütleri ile yolsuzlukla mücadele sivil toplum kuruluşları da dahil olmak üzere toplum temelli örgütleri — dahil etmelidir.⁴²² Böylelikle devletler, UNCAC'nin 13. maddesinde vurgulandığı üzere, fonların insan haklarının gerçekleştirilmesine yönelik ve mümkün olduğunda özellikle mağdurların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tahsis edilmesini ve kullanılmasını daha iyi sağlayabilirler. Daha açık bir ifadeyle, toplumun üyeleri, iade edilen varlıklarla telafi edilebilecek mağdurların ve zararın tespit edilmesinde, varlıkların iadesi ve kullanımına ilişkin karar alma sürecine katkıda bulunmada ve “geri kazanılan varlıkların devri, tasfiyesi

416 OHCHR. SLAPP davalarının insan hakları üzerindeki etkisi ve bunlara nasıl tepki verilmesi gerektiği, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/docu-ments/publications/briefer-the-impact-slapps-hr-how-resond.pdf>

417 A/HRC/RES/58/7, para. 24.

418 Örneğin, Vladimiro Montesinos davasında varlıkların iadesi için Peru'da kurulan özel bir ulusal fon olan Fondo Especial de Administración del Dinero Obtenido Ilícitamente en Perjuicio del Estado'ya (FEDADOI, Devlete Zarar Veren Yasa Dışı Yollarla Elde Edilen Paranın Yönetimi için Özel Fon) bakınız.

419 Varlık Geri Kazanımı Küresel Forumu, *Yolsuzluk Davalarında El Konulan Çalıntı Varlıkların Tasfiyesi ve Devri için GFAR İlkeleri* (Dünya Bankası, Washington, D.C., Aralık 2017), 4. İlke.

420 Transparency International Fransa, *Büyük yolsuzluktan kaynaklanan haksız kazanç ve diğer yasadışı varlıkların akıbeti: Mağdur halkın yararına uygun bir prosedür için savunma* (Paris, 2017), s. 14–15.

421 A.g.e.

422 OHCHR, *İnsan Hakları ve Varlıkların Geri Kazanılmasına İlişkin Önerilen İlkeler*, İlke 7, para 63.

ve idaresinde şeffaflık ve hesap verebilirliğin teşvik edilmesinde” rol oynayabilirler.”⁴²³

Yolsuzluğun belirli mağdurlarının tespit edilemediği durumlarda, iade alan devletler, iade edilen fonların toplum yararına kullanılmasını sağlamakla yükümlüdür.⁴²⁴ Böylelikle, devletlerin varlık geri kazanım süreçleri yoluyla elde ettikleri fonlar, devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yanı sıra medeni ve siyasi hakları hayata geçirmek amacıyla yararlanabilecekleri mevcut mali kaynaklara katkıda bulunabilir.⁴²⁵ Ayrıca, el konulan fonların halkın refahı için kullanılması iyi bir uygulama olarak kabul edildiğinden, kara para aklamayla mücadele standartları ve insan hakları hukuku birbirini karşılıklı olarak güçlendirmektedir. Mali Eylem Görev Gücü’ne göre, devletler el konulan fonları “kamu yararı” için, özellikle de “kanunların uygulanması, sağlık, eğitim veya diğer uygun amaçlar” için kullanmalıdır.⁴²⁶

Kamu yararını destekleyen kalkınma politikaları oluşturmak amacıyla, alıcı devletler yolsuzluğa yol açan koşulları, örneğin yolsuzlukla mücadele yasaları ve politikalarının zayıf bir şekilde uygulanması ve yürürlüğe konması gibi sorunları da ele almayı hedeflemelidir. Alıcı devletler, fonları halkın yaşam standartlarını iyileştirmeye ve/veya hukukun üstünlüğünü güçlendirmeye ve yolsuzlukla mücadeleye ayırarak, yolsuzlukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma girişimlerine daha iyi öncelik verebilirler.⁴²⁷ Benzer şekilde, hem iade eden hem de alıcı devletler, iade edilen fonların suçun işlenmesine karışan kişilere fayda sağlamamasını sağlamak amacıyla, usulsüzlük şüphesi durumunda izleme, denetim ve soruşturma dahil olmak üzere hesap verebilirlik mekanizmalarını teşvik edebilirler.⁴²⁸

Son olarak, yolsuzlukla mücadelede insan haklarına dayalı bir yaklaşım çerçevesinde, talep eden ve talep edilen devletlerin, zimmete geçirilen fonların sadece talep eden devletlere iade edilmesini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu iadenin insan hakları hukukuna uygun bir şekilde gerçekleştirilmesini

sağlamak üzere uluslararası işbirliği içinde olmaları zorunludur.⁴²⁹

Bu tür bir işbirliği, devletlerin hem uluslararası yolsuzlukla mücadele hukuku hem de insan hakları hukuku kapsamındaki yükümlülüklerinin yerine getirilmesini sağlayan bir anlaşmaya varılması amacıyla, uluslararası bir kuruluş veya bağımsız bir uzman gibi üçüncü bir tarafın da dahil olabileceği müzakerelerin yürütülmesini gerektirir.⁴³⁰

423 Varlık Geri Kazanımı Küresel Forumu, *GFAR ilkeleri*, ilke 10.

424 Aynı eser, ilke 5.

425 *BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR), İnsan Hakları ve Varlık Geri Kazanımı Konusunda Önerilen İlkeler*, 66. paragraf.

426 FATF, “Müsadereye ilişkin en iyi uygulamalar (4 ve 38 numaralı tavsiyeler) ve varlıkların geri kazanılmasına yönelik devam eden çalışmalar için bir çerçeve”, Ekim 2012, para. 21.

427 Transparency International Fransa, “Le sort des biens mal acquis”, s. 14.

428 Varlık Geri Kazanımı Küresel Forumu, *GFAR ilkeleri*, ilke 9.

429 OHCHR, *İnsan Hakları ve Varlık Geri Kazanımı Hakkında Önerilen İlkeler*, ilke 4.

430 Aynı eser, 76. paragraf.

